

181

XXIII ГОД.

АПРИЛ

1902. ГОД.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

УРЕДНИК

Д-р Мих. Р. Поповић

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1902.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

САДРЖАЈ

СТРАНА

Службени део

1. Укази Његовога Величанства Краља: (одликовања); *Средње Школе* (пензионовање) 373
2. Претписи Министра просвете и црквених послова: *Народне Школе* (постављења, премештаји, разрешења, отпуштања), *Девојачке Школе* (постављење) 374
3. Умрли наставници 375
4. Расписи и одлуке Министра просвете и црквених послова . . . 375

Радња Главнога Просветнога Савета

5. Записници редовних састанака: Записник 798 састанка 379
6. Извештај о јавној библиотеци крагујевачкој у 1901 години . . . 396

Наука и настава

7. Наши индојевропски преци — палеоеитична културно-историска слика од *С. Н. Томића* 401
8. Старински звуци народних песама прилог за расправу питања о старини српског народног певања од *Анд. Гавриловића* 420
9. О појму свести са гледишта теорије сазнања од *др-а Бранислава Петронијевића* (свршетак) 429
10. Драгаш и Константин Дејановић и њихова држава, написао *др Јован Хаџи Васиљевић* (наставак) 442
11. Статистика пенита зрелости 457

Оцене и прикази

12. *Брали-Марко* народна епическа поема, израдио *Стојан М. Поповић*, реферат *К. Н. Костића* проф. приправника 467

Белешке

13. Занимљива упоређења бројних количина од *Н. В.* (наставак) . . . 470
14. Белешке из науке и просветни записи 475

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXIII

АПРИЛ 1902

БРОЈ 4

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГА ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

ОДЛИКОВАЊА

Његово Величанство Краљ Александар I, превисоким указом Својим од 7. априла о. г., на предлог заступника Министра просвете и црквених послова, Министра правде, благоволео је одликовати:

Ордеом Св. Саве петим редом:

Мијаила Николића, протојереја из Радујевца;
Лазара Петровића, свештеника из Књажевца;
Андру Пурића, књижара из Београда;
Катицу Лугумерску, сталнога члана Народног Позоришта у пензији.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПЕНЗИОНОВАЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља Александра I, од 3. априла о. г., на предлог заступника Министра просвете и црквених послова, Министра правде, стављен је, на основу чл. 70. закона о чиновницима грађанског реда, у стање покоја с пензијом која му припада по годинама службе *Радован Јовановић*, професор Гимназије Доситеја Обрадовића.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

НАРОДНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Претписом господина заступника Министра просвете и црквених послова, Министра правде, постављени су у народним школама:

у београдском округу: *Даринка Гвојићева*, ванредна ученица Велике Школе, за заступницу учитељице у Шошићу;

у ваљевском округу: *Персида Томићева*, учитељ. заступница у Суводању (на Ставама) за учитељицу у истом месту;

у врањском округу: *Јован С. Димитријевић*, свештеник, за заступника учитеља у Јашуњи; *Зорка Грбановићева*, учитељ. заступница у Разгојни, за учитељицу у истом месту; *Милица И. Петровићева*, пређашња привремена учитељица, за заступницу учитељице у Тибужду; *Савка Ивановићева*, учитељ. заступница у Вел. Трњану за учитељицу у истом месту; *Даница Поповићева*, пређашња учитељ. приправница, за учитељицу у Врању;

у крагујевачком округу: *Новка Ковачевићева*, учитељица у пензији, за учитељицу у Рачи;

у крајинском округу: *Драгутин Поповић*, учитељски заступник и *Живка Поповићева*, учит. заступница, у Брзој Паланци, за учитеље у истом месту;

у нишком округу: *Анка Костићева*, учитељ. заступница у Јошаници, за учитељицу у истом месту; *Прока Милошевић*, учитељ. заступник у Бовану, за учитеља у истом месту; *Станко Симић*, учит. заступник у Мозгову, за учитеља у истом месту;

у тимочком округу: *Љубица Јовановићева*, учит. заступница у Планиници, за учитељицу у истом месту.

ПРЕМЕСТАЈИ

Претписом господина заступника Министра просвете и црквених послова, Министра Правде, премештен је:

у округ пожаревачки: *Живојин Манојловић*, учитељ у Јашуњи окр. врањског, за учитеља у Кучеву, по молби.

РАЗРЕШЕЊЕ

Претписом господина заступника Министра просвете и црквених послова, Министра правде, разрешена је од своје дужности:

у округу београдском: *Даринка Гвојићева*, учит. заступница у Шошићу.

ОТПУСТАЊЕ

Претписом господина заступника Министра просвете и црквених послова, Министра правде, отпуштен је:

у округу београдском: *Момир С. Поповић*, учитељски заступник у Шопићу.

ДЕВОЈАЧКЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Претписом господина заступника Министра просвете и црквених послова, Министра правде, постављена је:

у округу крајинском: *Милева Петровићева*, класна учитељица Више Женске Школе Краљице Драге, за привремену вишу учитељицу Девојачке Школе у Неготину, по службеној потреби.

УМРЛИ НАСТАВНИЦИ

у округу моравском: *Јеврем Вукићевић*, учитељ у Белушићу (16. марта о. г.);

у округу рудничком: *Савка Дробњаковићева*, учитељица у Доњој Краварици (27. марта о. г.).

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Директорима средњих школа

Решењем својим од 15. овога месеца, ПБр. 2047, господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књиге: *Историја хришћанске цркве* и *Историја српске цркве*, од г. Павла Швабића професора, могу употребити у вишим разредима средњих школа као привремени уџбеници, ако се обе књиге повежу уједно и цена књизи не буде већа од 1:50 динара.

Извештавате се о овоме ради знања и потребног саопштења г. г. наставницима.

ПБр. 3159
20. марта 1902. год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова
Ст. Ловчевић.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Свима Школским Надзорницима

Поједине удате учитељице, које живе одвојено од мужева, обраћају се Министарству просвете и црквених послова молбама за наређење школским одборима: да им се издаје станарина. Ну, како оне по чл. 60. закона о народним школама *немају права ни на стан ни на накнаду за стан и огрев*, то, да се не би у будуће задавао залишан посао Министарству просвете, препоручујем Вам:

1. да одмах известите све такве учитељице, да се више не обраћају молбама, пошто оне по закону не могу добити од школске општине бесплатан стан, односно накнаду за стан и огрев.

2. да саопштите свима школским одборима да се овим учитељицама, којима је по наредби мојој издавата станарина, престане иста даље издавати.

ПБр. 3089
22. марта 1902. год.
у Београду.

Заступник
Министра просвете и црквених послова,
Министар правде,

Драг. Стаменковић с. р.

Свима Школским Надзорницима

На поновно тражење Министра просвете и црквених послова од 27. фебруара ове године, ПБр. 1943, г. Министар финансија 13. марта ове године, Пр.Бр. 6641, издао је поново строгу наредбу свима пореским одељењима, да општински председници морају издавати учитељима плате за онај месец, за који порез предају, и да ове признанице порезници примају као готов новац при пријему пореза.

Извештавате се ради знања и даљег свога управљања по овоме предмету.

ПБр. 3281
2. априла 1902. год.
у Београду.

Заступник
Министра просвете и црквених послова
Министар правде,

Драг. Стаменковић с. р.

Свима Школским Надзорницима

Решењем својим од данашњег, ПБр. 3599, господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига: „Дечје игре“, коју је издала дворска књижара Мите Стајића, у Београду, може употребљавати за поклањање ученицима народних школа о испитима.

Извештавате се о овоме ради знања и даљег Вашег рада.

ПБр. 3599
3. априла 1902. год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова
Ст. Ловчевић

WWW.UNILIB.RS
У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Свима Школским Надзорницима

Решењем својим од данашњег, ПБр. 3599, господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига : „Андерсенове приче“, коју је издала дворска књижара Мите Стајића, у Београду, може употребљавати за поклањање ученицима народних школа о испитима.

Извештавате се о овоме ради знања и даљег Вашег рада.

ПБр. 3599

3. априла 1902. год.
у Београду.

Начелник

Министарства просвете и црк. послова

Ст. Ловчевић

Школским Надзорницима и Директорима Гимназија

Решењем својим од 3. априла 1902. године, ПБр. 3601, господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига : „Зашто је што у свету?“ од Павла Аршинова, професора, може препоручити за књижнице средњих школа.

Извештавате се о овоме ради знања и даљег Вашег управљања.

ПБр. 3601

3. априла 1902. год.
у Београду.

Начелник

Министарства просвете и црк. послова

Ст. Ловчевић

Свима Школским Надзорницима

Усвојио сам мишљење Главног Просветног Савета од 31. прошлога месеца, СБр. 46/901., да се „Земљопис Краљевине Србије са кратким описом свију српских земаља за IV разред основне школе“ од Раиће Митровића (Аранђела Дмитровића) учитеља, овакав какав је, не може употребљавати као уџбеник у нашим основним школама.

Наређујем Вам, да саопштите свима наставницима у Вашем школском округу, да ову књигу не употребљавају у основној школи као уџбеник.

ПБр. 3595

5. априла 1902. год.
у Београду.

Заступник

Министра просвете и црквених послова

Министар правде,

Драг. Стаменковић с. р.

Свима Школским Надзорницима

Усвојио сам мишљење Главног Просветног Савета од 31. прошлога месеца, СБр. 45 и 69/901., да се књиге: „Земљопис Краљевине Србије за трећи разред основне школе, удешен по речним сливовима“ и „Земљопис Краљевине Србије и српских земаља за IV разред народних школа“ од учитеља Михаила М. Станојевића, овакве какве су, не могу употребљавати као уџбеници у основним школама.

Наређујем Вам, да саопштите свима наставницима у Вашем школском округу да ове књиге не употребљавају у школи као уџбенике.

ПБр. 3602, 3603
5. априла 1902. год.
у Београду.

Заступник
Министра просвете и црквених послова
Министар правде,

Драг. Стаменковић с. р.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

798. РЕДОВНИ САСТАНАК

22. јуна 1901 године

Били су: ПРЕДСЕДНИК д-р В. Бакић; РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ: д-р Светолик Радовановић, д-р Мих. Петровић, Михаило Марковић, Ср. Ј. Стојковић, Сретен Пашић, и д-р Стев. М. Окановић.

Пословољ: М. И. Шеварлић.

I

Прочитани су и примљени записници 794., 795. и 797. састанка.

II

Прочитани су наставни програми за средње школе из науке хришћанске, српског језика, немачког језика, француског језика, латинског језика, грчког језика, историје Срба, историје опште, земљописа, математике, нацртне геометрије, физике, јестаственице, хемије, философске пропедевтике, цртања и краснописа, које су прегледали и уредили г.г. д-р В. Бакић, Мих. Марковић и Ср. Ј. Стојковић, као ужа комисија, коју је Савет раније одредио.

Савет је све ове наставне програме примио и усвојио онако како их је ова ужа комисија стилизовала.

III

Прочитани су наставни програми за средње школе из гимнастике, из певања и свирања, које су израдиле нарочите комисије, а ужа их је комисија прегледала.

Савет је и ове наставне програме усвојио.

IV

Прочитан је наставни програм из стенографије, који је спремила ужа комисија.

Савет је примио овај програм.

V

Прочитано је писмо г. Саве Антоновића, професора, којим извештава Савет, да не може реферовати о „Земљопису за I разред средњих школа“ од професора Косте Ф. Ковачевића, и о „Земљопису за IV разред средњих школа“ од професора Срећка А. Милетића, које му је Савет раније упутио на реферовање.

Савет је одлучио: 1, да се умоле гг. Владислав Сантнер, професор, и др. Манојло В. Смиљанић, супленат, да прегледају „Земљопис за I разред средњих школа“ од професора Косте Ф. Ковачевића и да Савету реферују о томе, да ли се он може употребити као уџбеник у нижим разредима средњих школа; и

2, да се, поред раније одређеног референта д-ра Манојла В. Смиљанића, умоли и г. Владислав Сантнер да прегледа „Земљопис за IV разред средњих школа“ од професора Срећка А. Милетића и да Савету реферује о томе, да ли би се он могао употребити као уџбеник у нижим разредима средњих школа.

VI

Прочитан је реферат г. *Јосифа Ковачевића*, професора, о *Прегледима за округло писање* од г. Виће Малетића, учитеља цртања у пензији, који је молио за одобрење, да се они могу употребити у основним школама као помоћно наставно средство при учењу округлог писања.

Реферат г. Ковачевића гласи:

Главном Просветном Савету

Писмом од 24. маја о. г. СБр. 19. Гл. Пр. Савет послао ми је на оцену „Српско округло писање“ од Виће Малетића и част ми је о томе поднети моје мишљење.

Може бити да грешим ако кажем да у нашим школама најгоре стојимо са лепим писањем, али на жалост тако је. Од многих узрока тога неуспеха да напоменем само ова два:

1. Краснопису се не даје она важност, која се даје научним предметима. Ученик са слабом оценом из писања преводи се у старији разред. Стога ученици сматрају писање као нужно зло и не показују вољу за тај предмет, и тако наставник не може показати успех.

2. Школа нема никаквих помоћних средстава. Нема угледних зидних таблица нити zgodних писанака, одакле би могли ученици прегледати за време писања. Ови прегледи (зидне таблице) треба да остану у разреду, да ђаци и за време одмора могу да их разгледају.¹⁾

Да би се бар овај други узрок уклонио, израдно је г. Малетић прегледи за српско округло писање и нуди их као помоћно средство за округло писање. Да ли ови прегледи одговарају програму, и да ли су израђени по правилима за округло писање, видеће се из мог одговора на два питања, која ми је Гл. Пр. Савет поставио.

¹⁾ Ово вреди и за природне науке и географију. Кад се појави наставник у разреду појављују се и нужне слике и мапе, а чим нестане наставника са њим нестану и мапе, а ђаци остају између четири гола зида. Ничега нема што би их привлачило на какву душевну забаву па онда шта ће: лате се игре, јуре се, дижу прашину, туку се и праве разредном старешини посла. Стога не треба штедити у ономе што користи настави и успеху ђака.

1. *Да ли су ови прегледи потребни за округло писање?*

Пошто је за овај предмет прописан програм, у ком се каже, да ће ученици преписивати са школске табле, на којој ће наставник писати, или са зидних таблица на којима ће наставник објаснити ученицима што је потребно, то отуда излази да ови мали прегледи нису потребни.

За то треба изградити зидне таблице, са којих би ученици прегледали и на којима би наставник ученицима обраћао пажњу на правилно извођење појединих писмена, јер свако слово, правилно написано, мора бити и лепо. За ученике треба штампати нарочите писанке за округло писање.

Ове зидне таблице користиле би наставнику при предавању, јер се може десити да и сâм наставник није извежбан у округлом писању.

2. *Да ли се прегледи, овакви какви су, могу употребити као помоћно средство при учењу округлог писања?*

Прегледи, овакви какви су, нису потпуни а треба их у нечему и поправити, и то из ових разлога:

1. Писац се у неколико држао Сенекиновог округлог писања. То је добро, само се није потпуно тога метода придржавао, и стога прегледи немају довољно основних облика из којих се изводе поједина писмена. У целој првој свесци нема никаквог објашњења, како ваља поједине потезе писати па да буду правилни. Стога је и потез „С“ иснао погрешан, јер унутрашња кривина мора бити тачан полукруг.

У другој свесци почиње исписивање речи, без претходног објашњења свију писмена како и из којих основних црта она постају. У овој свесци при крају стр. 11. видимо и велика писмена: Б, Ј, В, З, Д, Е и за њих се не зна како постају и на што ваља обратити пажњу при писању па да та писмена буду правилно написана.

Тек у трећој свесци истакнути су понеки основни облици, ну и ту фале стрелице, како би ученик знао одакле ваља почети писати и којим правцем. Сем тога нема основних облика за писмена Д, Њ, Ч, Њ.

На последњем листу треће свеске исписана је цела мала азбука али се не зна, да ли писац ову сматра за *округло* писање или *стешњени ронд*, јер се ова два начина разликују и треба их објаснити.

Да би ови прегледи могли служити као уџбеник за српско округло писање, требало би их према напред реченом попунити и понегде поправити. Сем тога у уводу написати теорију округлог писања.

Ова теорија потребна је тим пре, пошто писац, ако Министарство не мисли откупити те прегледе, жели сâм да их штампа и намени као помоћно средство за округло писање.

Према свему а с погледом на велику потребу помоћних средстава за округло писање у нашим школама мишљења сам:

да се ови прегледи врате г. Вићи Малетићу, да их према поменутиим примедбама попуни и поправи; да сем тога изради зидне таблице, на којима ће још очитије истаћи основне облике целе мале и велике азбуке и то за писање округло, стешњено округло и батард, које је такође програмом за округло писање обухваћено.

Кад писац све ово сврши, онда најтоплије препоручујем Министарству такав уџбеник.

Благодарим Гл. Просв. Савету на поверењу.

19. јуна 1901

у Београду.

Јос. Ковачевић
професор.

Савет ја одлучио: да још и г. д-р Стеван М. Окановић, редовни члан Савета, оцени ове прегледе за округло писање.

VII

Прочитани су реферати гг. Свет. Исаковића, инжењерскога пуковника, и Јована Ердељановића, суплента, о Карти Краљевине Србије од професора Јосифа Ковачевића, који ју је понудио на откуп као помоћно наставно средство при предавању Земљописа у народним школама.

Реферат г. Исаковића гласи:

Главном Просветном Савету

Писмом Главног Просветног Савета од 24. маја тек. год. СБр. 18, послату ми карту Србије, коју је израдио професор г. Јосиф Ковачевић, примио сам, и радо се одазивам позиву Савета, да дам свој реферат о овој карти: „да ли би она могла послужити као помоћно наставно средство при предавању земљописа у основним и нижим разредима средњих школа“.

Пре, но што бих ушао у разматрање ове послате ми карте, нека ми је дозвољено, да бар у изводу изнесем своје гледиште на већ постојеће карте, које се више мање могу за ову сврху употребити.

Од карата Краљевине Србије, које се данас, у разним односима примењују по школама, узимам ове три:

- 1., карту нашег Главног Генерал. Штаба у размери 1:200000.
- 2., карту Мите Стајића у размери 1:400000, и
- 3., карту Д-р Цвијића у размери 1:700000.

Код свију ових карата, са погледом на израду и употребу њихову, можемо разматрати:

- а, размеру
- б, тачност њихову, и
- с, техничку израду.

Геодетско-географско разматрање нећемо улетати из главног разлога, што је основа израде сваке од њих несумњиво једна иста; а начин саме израде њихове могао је бити различан, који не упливише на сврху карте. —

Разматрајући подобне карте за школе напреднијих и већих народа, свуда наилазимо на више мање различне односе у размерама.

Тако на пр.:

Белгија има своје карте у размери 1:40000, и 1:160000 топографичне карте, код којих је читање веома лако, а земљиште представљено хоризонталама.

Италија има веома брижљиво израђену карту у размери 1:100000, која је путем фотографије и редукијом добивена са размере 1:50000.

Немачка карта од Либенова у размери 1:300000, израђена са шрафама, веома је читка и лако употребљива, као и друге још, са којих се израђују школске карте.

Да ли је погоднија карта, као помоћ земљопису основне наставе, са више или са мање детаља, — молим, да ми се не замери, као непедагогу, ако мислим: да је она карта за ту наставу кориснија, која ће бити у стању, да са што мање детаља представи деци што јасније отаџбину њихову. —

Граница отаџбине; главне реке; главни ланци и котве планинске; вароши — разуме се са политичком поделом; важнија места: у духу вере

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

наше, ратних догађаја, и у опште догађаја нашег народног ослобођења и раз-
витка, то би неизбежно једна наша карта за основну наставу требала да
обухвати.

Ако би било више детаља не би одговарала траженој сврси; ако би
било мање, била би карта непотпуна. —

I. *Карта Краљевине Србије, коју је израдио наши Главни Генерал-
штаб, у размери 1:200000*, ма да има омањих и већих грешака, несум-
њиво за сада је најбоља карта наше отаџбине, — нарочито карта у секци-
онама размере 1:75000, од које је и израђена она у размери 1:200000.

По размери ове карте, она би била најбоља као помоћно средство
земљопису Србије за средње и основне школе; ну, по техничкој изради, —
планиметрија и топографија сувише је попуњена и веома отежана за пра-
вилно, брзо и потпуно схватање хидрографије и орографије; а тако исто и
због густо унесене насељености па и самих натписа, она је за поглед основне
и средње наставе отежана, а и земљопис те наставе не претпоставља толике
појединости. —

Поред овога на карти овој орографија је израђена шумирањем, чиме
је знатно отежано упознавање орографије како за апсолутне тако и рела-
тивне висине.

Са ових главних узрока, у опште, ова карта ни у ком случају не може
послужити за лаку и увиђавну основну наставу. —

II. *Карта Краљевине Србије, издање М. Стајића, у размери
1:400000.*

Карта је ова израђена у погледу орографије веома оскудно, а због
неправилно извршеног шумирања, она је неупотребљива за орографију; да
нема натписа на појединим местима планинским, човек би могао помислити да
су то нека места пескушна, воде или најпосле неодређени појам земљишни. —

На тој карти унесена су села и места од мање вредности, а нема
места знатних по обнављање наше отаџбине.

Граница и планински ланци веома су слабо обележени.
Хидрографија је местимице од ока повлачена, па и за главније реке.
Прелазима сувоземних путова преко река, и обратно, мала је пажња
обрађена; да ли је пут левом или десном обалом реке ишао, није правилно
одређивано.

Кампелетром мерена одстојања не слажу се на више места са раз-
мером (Ваљево—Мионица, Неготин—Радујевац и др. и др.).

Ну при свем овом, карта ова по размери својој, која је погодна за
споменуту наставу, много је боља и јаснија од претходне; само кад би
имала више и правилније израде у планиметрији и топографији.

Мислим, да карте у опште, са тако мало бриге израђене, не би тре-
бало ни уносити у основну наставу, из појамног разлога: да се не добијају
основни појмови из географије о својој отаџбини тако нејасни и непотпуни,
који, у доцнијим радовима, и наставнику и ученику отежавају многа ра-
зумевања.

III. *Карта Д-ра Цвијића, у размери 1:700000.*

Већ сама размера ове карте обележава је као доста тешко употреб-
љиву за основну наставу.

Техничка израда њена веома је лепа и правилна, и погодна је за на-
ставнике, као какав путник.

Ну, ма да ова карта има, и преко размере своје, унесених места — планиметрије и топографије, ипак је за непосредно извођење наставе тешка због размере. Тако, на пр.: обележавање политичке или административне поделе веома је тешко, а то основна настава претпоставља; обележавање планинских ланаца као изворних предела, као вододелница и т. п. такође је отежано.

Има и омањих грешака, — које су без сумње копирањем превиђене: као изворни предео Медвеђе и правац ове реке треба на овој карти у неколико исправити; граница сува према Турској местимце погрешно повучена; граница код Београда према Ади-Циганлији погрешна и т. п.

Грешке су у опште омање, и не могу утицати толико на употребу карте, али, за школу и основну наставу, тешко је употребљива. Она је веома подесна за општи географски поглед на положај Србије и Црне Горе и везу ових земаља.

Пошто сам изнео овако у кратким потезима опис досадашњих карата са обзиром на основну наставу, ја сам уједно обележио и стање, по коме ми одица и немамо тако погодне карте за наставу средњих школа.

Да сад прегледамо и карту г. Ковачевића.

Размера је ове карте 1:400000, а то је, као што сам напред споменуо, погодна размера за карте за основну и наставу средњих школа. —

Техничка је израда брижљива, није утрпана, јасна је и лака за преглед и читање.

Ну, што се тачности њене тиче, требало би је у неколико допунити у следећем:

Путове треба јаче извући, нарочито оне, који пролазе преко границе. Утока реке Расине треба да је више изведена а не онако ниско. Расину састављају две утоке главне, треба обе обележити, и ону која извире из Жељина.

Река Јошаница извире у главним окомцима Жељина а не из Сувог Рудишта.

„Треботинска“ река зове се тако само код села Треботина, а при утоку зове се „Пенељуша“.

У тимочком округу није унесена река Шашка, која је једна од већих утока у сврљишки Тимок код Вратарнице; ова река поред своје географске има и војничке важности пошто долази из суседне државе.

„Тонижница“ зове се један врх ласовачких планина, а не цела планина. У јужном делу Србије није обележена планина „Мркоњ“. —

Ако се ове појединости — које су омањи недостаци ове карте, допуне, карта ће се ова и по тачности својој најбоље, највише и најкорисније употребити као помоћ географији за основну наставу.

Што је још корисније код ове карте, то је израда њена са хоризонталама, које су много јасније и лакше за основну наставу од шумирања па и шрафа.

Благодарећи г. Ковачевићу, што је схватио недостатке свију досадашњих карата за сврху основне наставе, и, што је све те недостатке попунио израдом ове своје карте, ја мислим, да ову карту треба примити и усвојити као *помоћно наставно средство при предавању земљописа у основним и нижим разредима средњих школа*, пошто је то прва наша карта која је

израђена у повољној размери са хоризонталама, а са највећом тачношћу у погледу израда: физичке и географске карте. —

8. јуна 1901 г.
Београд.

Свет. Исаковић
инж. пуковник.

Реферат г. Ердељановића гласи:

Главном Просветном Савету

Оцена карте професора *Јосифа Ковачевића*: Краљевина Србија, размера 1:400000.

Поверење, које ми је указао Главни Просветни Савет тиме, што ми је дао на оцену ову карту, за мене је особита почаст, и ја сматрам за своју прву дужност умолити Главни Просветни Савет, да прими уверење о мојој искреној захвалности и поштовању.

Карта г. Ковачевића намењена је нашој основној и средњешколској настави. Према томе су главни захтеви, по којима ми ваља оцењивати вредност ове карте: 1) да је рађена *по најбољим изворима*, те да је поуздан материјал, који је у њу унет; 2) да *величином* и *садржином* одговара одређеном задатку; 3) да се одликује и својом *техничком страном*, т.ј. израдом.

1) Већ по целокупној изради и по унетом материјалу види се, да је г. Ковачевић употребио најбоље изворе, који су се за овакав рад могли наћи: д-ра Јована Цвијића, Карту Србије и Црне Горе (размера 1:750000) и нашу ђенералштабну карту Србије, разм. 1:200000. Осим тога је вероватно употребљена и саобраћајна карта Србије разм. 1:400000 (нарочито за ситуацију, скелет).

Карта д-ра Јована Цвијића, која је у опште до сад призната као најбоља карта Србије у нас, послужила је г. Ковачевићу у многоме као основ у изради његове карте. Да би школска карта испала добра и тачна, овај се извор није ни могао ни смео обићи. Остале податке, којих нема у карти д-ра Јована Цвијића, нарочито за имена река, неколиких планина и још неких места као и орографске елементе, израдио је г. Ковачевић према поменутој ђенералштабној карти. Да је г. Ковачевић још употребио и листове ђенералштабне карте разм. 1:75000, било би за овај његов посао понегде знатна помоћ. И ако су се у многим својим деловима и појединостима ђенералштабне карте показале као нетачне, ипак се за ову врсту материјала, који је био потребан карти г. Ковачевића, може претпостављати довољна тачност. — Листови аустријске војничке карте, разм. 1:200000, које је г. Ковачевић могао такође употребити, у ствари не разликују се од ових наших карата (изузев што имају неке мање исправке).

2) *Величина* ове карте неподесна је за школску употребу. Кад се карта обеси о зид, ученици из клупа не могу јасно да виде оно што им наставник показује. Зато је врло потребно, да се ова карта репродукује **у размеру 1:300000**, што је лако постићи фотографским увеличавањем. На тој ће карти и слова и сви знаци испасти крупнији. Осим тога је ова величина ипак zgodna и за лак преглед целе земље.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Размер 1:300000 био би довољан, да се у карту унесе потребни материјал а да ипак не буде претрпана. Наравно да би се за основну школу с правом могла изискивати карта Србије и већег размера, која би била још прегледнија, али је за сад овако добро израђене немамо.

Скелет је добијен несумњиво помоћу пантографа са већ поменутих карата. *Подневици* су повучени према почетном подневку од Париза. Премда је сада у географији и картографији читав хаос од тих почетних подневака: ферског, гриничког, париског итд., ипак се бар у школским картама — па и код нас — доста доследно одржавала употреба почетног подневка од острва Фера. Ово је за наставу и најподеснији почетни подневак, јер он може донекле за ученике важити и као граница између Старог и Новог Света. Ако би г. Ковачевићу било неподесно мењати ово на својој карти, нека бар зашпише код првог подневка и даљину од почетног подневка ферског.

Границе су Србије сасвим тачне, реке такође. Места, планине и остали објекти су на својим положајима, изузев неке, који ће се даље поменути. У главном су и њихова имена написана где треба, премда морам напоменути, да приличан број имена треба да дође ближе своме знаку или на подеснијем месту према њему. То се да видети и оценити на самој карти, а главније су грешке ове:

Име *Ковиљача* сувише је далеко написано од свога знака и што је још незгодније: цело је дошло с леве стране Дрине. Требало би име за Лозницу помаћи мало на више, па онда Ковиљачу записати испод свога знака. Осим тога ту је изостао знак за бању Смрдан-Бару.

Кисела Вода (код Аранђеловца) записана је доста далеко од свога знака;

Име *Мачва* записано је сувише близу Саве, тако да би се онда тим именом обухватила мања област него што је у ствари. Ово име треба записати много јужније, почевши од прилике око села Клена.

Стари Влак је погрешно обележен. Он је *можда* некад имао то пространство, али данас захвата у Србији само моравички срез и пограничне делове ужичког округа. Зато треба име Старог Влаха написати почевши од прилике од Бијелог Рзава до пред планину Голцу.

Није требало насрам Ариља написати: *Морава*, јер се река дотле још зове Моравицом (и то име треба бар на још једном месту написати), а тек северно од Ариља чује се и назив: Морава. — Име *Ибра* треба записати и пре ушћа Рашке.

Унета је станица *Младеновац* али није и познато место Младеновац.

Требало је означити и записати *Овчарску Бању*, која је већ доста чувена.

У околини Београда треба унети још и села: *В. и М. Мокри Луг* и *Кумодраж*, јер ће их сваки наставник у Београду и у околини Београда поменути. Треба унети и село *Железник*, познато из историје. Село *Лештани* сасвим је незнатно и могло би се избацити.

Макиш је ваљало записати и обележити знаком за плављене и баровите низине. Тако исто ваља означити и ниске поплавне крајеве више Обреновца уза Саву и у Мачви.

Годомин, име познате равнице између Језаве и Мораве, треба унети.

Место што је јужно од Чачка забележено село *Трнава*, много би више вредело унети из историје познату цркву (негдашњи манастир) Трnavу.

Дунавску клисуру *Бердан* треба означити.

Изворни део реке *Млаве* треба према секцији ђенералштабне карте 1:75000 тако удесити, да се јасно види, где је Млавин извор и да су оне речице до Жагубице само Млавине притоке.

Кривовирски Тимок је боље звати: *Црна Река*. То доказује и само обласно име њена слива. — *Трговишки Тимок* није правилно већ по томе, што се чује тек при ушћу те реке. Зато је боље назвати ову реку њеним главним именом *Коренатац*, а оно се друго може оставити само у загради.

Област *Пуста Река* је погрешно обележена. Она треба да захвати целу област од подгорине планине Радана (не Радања, као што је записано) и Петрове Горе па до иза велике окуке истоимене Пусте Реке а у правцу ка станици села Печењеваца.

Власинско Благо треба и означити, а то се према размеру карте може. Добро би било записати *Шумагосац*, висове изнад Алексинца.

На *Ртњу* и *Сухој Планини* треба још записати и имена највиших врхова (Шиљак и Соколов и Големи Камен).

Код *Паланке* треба означити и киселу воду.

Кад је написано за варошицу правилно: *Лешница*, није требало за реку писати: *Љешница*.

Од административне поделе још би једино вредело увести границе округа — и то тањим, црничастим линијама — јер се сад у школама Србија учи по речним сливовима. Још је врло потребно напоменути, да *ситуација око Србије* не сме остати овака. Морају се реке: Ибар, Лим, Морава и Нишава, затим и обе жељезничке пруге продужити и даље све до оквира карте, јер би иначе изгледало, да поменути реке извиру онде, где су прекинуте. Треба ту увести и још по које од најглавнијих места Бугарске и Старе Србије. У опште се ситуације увек тако раде.

Орографски елементи унесени су — према усеном саопштењу г. Ковачевића — интерполовањем помоћу што већег броја кота и у опште гачака са познатом висином. Обавештен и сам о томе методу и поредећи ову карту са осталим орографским картама Србије — нарочито са поменутима двама — налазим: 1) да је ово још могао бити једини подесан начин, да се добије карта Србије већег размера с извесним бољим и прегледнијим распоредом висинских слојева. Кажем *једини* начин зато, што специјалну карту нашег ђенералштаба разм. 1:75000, која би ваљало да у овом случају послужи за основ, не можемо на жалост употребити, јер јој се неки листови у југо-западној Србији не подударају са суседним листовима, а тиме је искључена употреба њихова за оваке послове. — 2) И ако се поменути методом није могла наравно добити потпуна тачност, ипак је за карту овог размера и *с оваким задатком* она довољна.

Сад је још у питању, је ли употребљена *висинска скала* добро подељена према размеру и према задатку ове карте. Висинска је скала за картографску представу орографије у једној земљи најглавнија и она се подешава према орографским особинама њеним. Код г. Ковачевића су равнице до 150 м. висине обојене зелено, висине од 150—300 м. бело, од 300—500 м. жућкасто, од 500—800 м. отворено-мрко. Даље на скали стоји један слој мрке сеније и други слој са шрафама, које су превучене таким истим тоном мрке сеније; према овом другом је записано: *преко 800 м.*, али тако незгодно, да се не види оно што треба да се види, т.ј. да се то *преко 800 м.* односи на оба последња висинска слоја. — Што су употребљени висински размаци од 0—150 м., од 150—300 м. и од 300—500 м. то је оправдано и природом земљишта у Србији, јер се овом поделом чини врло згодан распоред

нижих земљишних површина у Србији. Ову је скалу употребио и д-р Јован Цвијић на својој карти Србије и Црне Горе. Нарочито је добро, што је унета *изохиסה од 500 м.*, јер је она врло приближна средњој висини целе Србије (487 м.), и зато би је требало шта више на изврстан начин истаћи (задебљати или извући цртичасто али опет дебело). Исто тако је правилно урађено, што је узета даље висина од 500—800 м. као један висински слој. Може се доиста рећи, да су још једине веће партије земљишне отприлике на висини од 500—800 м. (нарочито у источној, јужној и југо-источној Србији); за земљиште изнад 800 м. висине у Србији се већ мора рећи, да је високо и да спада у праву планину. Уз то је г. Ковачевић врло zgodно *шрафама истакао* главне венце и гребене оних планина, које се дижу изнад те висине од 800 м.

Али овде морам још нешто напоменути. У Србији има доста висина, које прелазе *1000 и 1500 м. над морем*. Кад би карта била намењена само основној школи, не бисмо се на ове висине морали обзирати, али како се у средњој школи и на ове висине нарочито обраћа пажња ученицима, оне и са карте не смеју изостати. Ја бих зато предложио, да се у ову карту унесе *још један висински слој* од сасвим затворене мрке боје *за висине од 1500 метара* на више до највећих висина (2186 м.). Да ће карта овака, како је је израђена, имати довољно пластике, то се може доста поуздано тврдити, премда је за оцењивање овога као и целе карте било врло потребно, да се боје разних висинских слојева изведу на самој карти. Да ће пак уношењем онога још једног висинског слоја карта доста добити, у то не треба сумњати. Осим тога у сваком случају *мора се пажљиво пошунити још један недостатак ове карте: морају се забележити цифрама све знатније висине (нарочито врхова планинских) бар од преко 1000 м.* (на карти г. Ковачевића нема забележена ниједна висина).

Најзад имам да напоменем, да у висинској скали треба *насирам* сваког висинског слоја писати цифре, и то обе: од које до које висине иде тај слој.

3) Добра *техничка израда* ове карте даје заиста леп утисак; она је најиретекснија страна њена. Особито су лепо израђене *шрафе*: оне су исцртане веома пажљиво, тачно и фино, тако да су прави украс ове карте.

Реке су израђене чисто и пажљиво. Све су задебљане више него што би то размер карте допуштао, али је код оваке карте то баш било и потребно. Само се мора имати на уму, да приликом репродуковања карте реке буду израђене са *поштунијим прелазима у задебљању*, јер су на овој, оригиналној карти, реке већином до близу извора извучене дебело па затим наједанпут јако истањене.

Изабране врсте *слова* лена су облика и подесна за читање. Само су незгодна слова за *имена река*, и њих би ваљало заменити простијим, читкијим писменима (гурзивом).

Имена *села* писана су истина свуд истом врстом слова, али се понегде виде осетне разлике у њиховој величини. А те разлике нису учињене у неком нарочитом циљу него су погрешка услед непажње (упоредити напр. име села Глибовца код Паланке или Мокре Горе у ужич. округу, на Рзаву, и села: Вратачића и Остружња на реци Јадру). Оне се не смеју појавити у репродукованој карти. И у именима планина видимо исте погрешке: ваља само упоредити имена Авале и Космаја с именима Рудника и Копанника.

За она села, која су *среска места*, г. Ковачевић је употребио много већа и дебља писмена, иста онака као и за варошице и за окружне вароши. Ма да ово у неколико смета трајнијој употреби карте, јер се среска места у нас често мењају, ипак је са наставног гледишта оправдано: знатно доприноси јасности карте и олакшава ученицима, да могу така места на први поглед и без нарочитог учења изнаћи. Али за *окружна места* треба ипак употребити још већа писмена, јер и тиме треба да се разликују од мањих вароши и варошица.

Код г. Ковачевића се налази још једна погрешка, која је код нас у картографији врло честа, а то је: да се уз имена река дописује једно *р.* или цела реч *река* (Дрина р., Рабас р. итд.), уз имена планина: *ил.* итд. Ово је погрешно већ стога, што је просто узето по угледу на Немце, који уз имена планина дописују редовно реч Gebirge, уз имена река Fluss итд. То није потребно, јер сам облик слова и њихово место и правац, у коме су написана, показује на шта се које име односи. Друго: овај је начин обележавања код нас већ и зато погрешан, што има доста географских имена, којима је саставни део реч: река или планина (нпр. Бела Река, Црна Река, Соколска Планина итд.), и онда је код оваког писања тешко распознасти, где је тај случај. Зато треба г. Ковачевић да изостави те додатке где год они нису саставни део имена реке или планине, а где пак спадају у име, да их испише потпуно и великим словом, нпр.: Добрићска Река, Бела Река, Соколска Планина итд.

Уз имена манастира негде је додавано једно *М.* а негде није. Већ та недоследност не може се допустити. Али осим тога ово *М.* увек се употребљава као скраћеница за придев *Мам*, *-а*, *-о*, а за манастир или се пише *Ман.* или није ни то потребно, пошто поред имена већ стоји знак за манастир. Још би боље било, кад би се за манастире употребио обичан знак са пуним кругом: $\odot$, а за обичне цркве са празним: $\circ$.

Слова, којима су записана имена *околних земаља*, треба да се испуне.

У *објашњењу знакова* боље би било, да су речи: окружно место, среско место, село и црква и манастир написана оном вртом и величином слова, која им на карти одговара.

Кучај је планинска група и према томе је не треба обележавати писменима, која су употребљена за предео не називе.

Зашто су *Дубравца* и *Син* написани другачијим писменима него остала места?

Тимочка и *сењска* жељезничка пруга морају се представити ужом линијом, пошто су уског колосека, а ученицима се у настави и на то обраћа пажња.

Има у карти г. Ковачевића приличан број *погрешно записаних имена*, која треба исправити. Тако: Звижд место Звижд; М. Боговађ место Боговађа; Дивчина, лева притока р. Чемернице, место Дичина; црква Савиња на левој обали р. Дичине место: Савинац; Сјечка Река у ужиц. округу место Сјеча Река; Косјерић, а треба: Косјерићи; Бела Река, лева притока Великог Рзава, треба: Бијела Ријека; Селвац место Селевац; Корбевачка р., треба: Корбевачка Река; Пресоопска р. (притока р. Власине), треба: Преслопска Р.; Власотици место Власотинци.

Нека скраћивања не смеју се оставити; нпр. на неколико места стоји: *Прни В.* а ту треба исписати цело: *Врх*; *М. Благовешт.* такође исписати: *Ј. Бања* — Јошаничка Бања; *Вр. Бања* — Врњачка Б.; *Риб.* Бања итд.; Јастребац Мал., Гамзинг. Краљ. село.

Баш према ушћу Дрине у Саву стоји код г. Ковачевића записано село *Рача*. Али та Рача није у Србији него је у Срему. Зато треба ово место сасвим изоставити.

Све напомене тичу се погрешака такe природе, да се могу исправити без осетне штете по карту, а пошто оне укупно ипак могу доста наудити вредности карте, разуме се, да ове погрешке никако не смеју остати неисправљене.

Према свему моје је мишљење, да ова карта може изврсно послужити географској настави у средњој и у основној школи и да је вреди откупити, али с погодбом: 1) да г. Ковачевић исправи све погрешке, које су у овој оцени наведене и да допуни све што је овде наглашено као потребно за наставу географије; 2) да се карта репродукује у већем размеру, најбоље у размеру 1:300000, а ако би се хтелo, могао би се за основну школу узети и мало већи размер.

С поштовањем
Јован Ердељановић
 суштенат.

Према овим рефератима Савет је одлучио: да се Карта Краљевине Србије од професора Јосифа Ковачевића може препоручити као помоћно наставно средство при предавању земљописа у народним школама с тим, да г. Ковачевић при изради ове карте има на уму напомене гг. референата.

Гг. Исаковићу и Ердељановићу, у име хонорара за реферовање, одређено је сваком по (30) динара.

VIII

Пошто ће се, према ранијој одлуци Савета, расписати стечај за нови српски буквар, то је нарочити одбор, под председништвом референта за основну наставу, израдио основу за нови буквар, која би се имала објавити приликом расписивања стечаја. Пошто је ова основа прочитана, Савет је одлучио: да се ова основа не објављује, него да се остави потпуна слобода писцима, који треба сами да нађу најлакши начин за познавање гласова и слова и за учење писања и читања.

IX

Пошто су сви Наставни Програми за средње школе довршени, то је Савет одлучио: да се сви програми унесу у овај записник.

Наставни програми гласе:

I. ИЗ НАУКЕ ХРИШЋАНСКЕ:

I. РАЗРЕД

Библијске приповетке

Постање света и човека. Рај. Први грех. Обећање Спаситеља.
 Каин и Авељ. Потоп. Праведни Ноје. Нојеви синови. Хам. Зидане вавилонске куле.

Аврам, послушност и вера његова. Обећање о Спаситељу.

Потомство Аврамово. Јаков у Лавана. Повратак у Ханан и измирење с Исавом.

Живот Јосифов. Породица Јосифова у Мисира. Пророштво о Спаситељу. Мојсије. Издазак народа из Мисира. Незадовољство у пустињи.

Синајско законодавство. Скинија и Првосвештеник. — Исус Навин. Сулије (Илија и Самуило). — Праведни Јов. — Цар Давид. Псалми Давидови. Авесалом. — Соломон.

Пророци у царству израиљском (Илија, Јелисије, Амос, Јона, Осија и Михеј). Пророци у царству јудејском (Исаија и Јеремија). Њихова пророштва о Спаситељу.

Роштво у Вавилону. Пророк Данило. — Повратак из ропства. Обновљење Јерусалима и храма.

Рођење св. Јована Крститеља. Благовести. Рођење и детињство Христово и живот његов до проповеди.

Припрема за проповед. Јованова проповед на Јордану. Крштење Христово. Кушање у пустињи. Први следбеници Христови.

Христос изгони трговину из храма. — Исус на кладенцу Јаковљевом. — Проповед у Назарету. Исус у Капернауму.

II. РАЗРЕД

Библијске приповетке (наставак)

Беседа на гори: осам блаженстава; о достојанству и дужности Апостола и њихових последника; јеванђелска правда; правац и намера у делању добра; једина брига достојна хришћанина; поступање према ближњему.

Посланице св. Јована Крститеља. Магдалена покајница. Исцељење у Витезди. Грех противу Светога Духа.

Седам прича о царству Божјем: о сејачу и семену; о кукољу и шпеници; о зрну горушичном; о квасцу; о скривеном благу; о мрежи рибарској; о драгоценом бисеру.

Бура на мору. Кћи Јаирова. Избор и први рад апостола. Усековање Јованово. Исус храни 5000 људи. Проповед о св. причешћу. Исповед Петрова. Преображење. Исус благосиља децу. Власт апостолска. Рад 72 ученика. Исус, добри пастир. Заповест о милосрђу. Приче: о милостиvom Самарјанину; о немилосрдном слуги; о изгубљеној овци; о развратном сину; о богаташу и Лазару; слепи од рођења.

Молитва Господња. Правила за молитву. Прича о фарисеју и царинику.

Приче о царству Божјем: о слугама, што очекују господара својега; о неродној смокви.

Исус у храму о празнику очишћења. Лепта удовичина. Богати младић. Радници у винограду.

Васкрсење Лазарево. Помазање Маријино.

Свечан улазак у Јерусалим. Приче: о злим виноградарима; о женидби сина царева. Подајте цару царево и Богу Божје. Пророштво о пропасти Јерусалима и о пропасти света. Приче: о десет девојака; о талантима; о страшном суду и вечном животу.

Тајна вечера. Устапова тајне св. причешћа. Исус предсказује одрицање Петрово. Молитва у врту Гетсиманском. Јуда издаје Христа.

Исус пред Аном и Кајафом. Петар се одриче Христа. Смрт Јудина. Исус пред Пилатом и Иродом. Страдање Христово. Смрт. Погреб.

Васкрсење. Мирносопце на гробу. Исус се јавља Марији Магдалини и Петру. Петар и Јован на гробу. Појава Исуса Христа ученицима на путу у Емаус. Исус се јавља свима ученицима. Установа тајне кајања. Исус на мору Тиверијадском. Појав Господа на гори Галилејској. Вознесење. Силазак св. Духа на апостоле.

III. РАЗРЕД

Црквени обреди

I. Света места.

1. Храм. Олтар и главна места у њему. Свети престо и свете утвари. Жртвеник или проскомидија. Горње место. Кадилоставна, умиваоница. Иконостас. Содеја. Средина Храма. Паперта.

2. Обитељ (Манастир).

3. Капела. 4. Гробље. 5. Записи.

II. Свете утвари.

Црквени сасуди. Црквене одежде и књиге.

III. Црквени чиновни.

Постанак разних чиновна у цркви. Деоба на световно и монашко духовништво. Пчасни чланови.

IV. Свете службе.

Постанак богослужења. Најчешће обредне радње.

А. Опште службе: Вечерње. Јутрење. Празнично и свакодневно јутрење и вечерње. Бденије. Литургија. Установа свете тајне причешћа и постанак литургије.

а.) Литургија св. Јована Златоустога. Проскомидија. Литургија оглашених. Литургија верних.

б.) Литургија Василија Великога. Разлика њена од литургије св. Јована Златоустога. Разлике у богослужењу о главним празницима.

в.) Богослужење Великог поста. Часови. Литургија префеосвећених дарова. Богослужење страсне недеље.

Б. Посебне службе. Свете тајне. Обреди.

V. Празници.

Начин хришћанског празновања. Света недеља. Господњи празници. Богородичини празници. Светитељски празници. Државни или опште народни празници. Слава.

VI. Задушнице. Пост.

IV. РАЗРЕД

Православни катихизис

Вера, нада и љубав

I. Наука о вери. Потреба вере.

1. Божје откровење. Божји изабраници и пророци. Познање Бога и без откровења. Биће Божје.

2. О светом предању и св. Писму. Свете књиге. Пророштва и чудеса. Символ вере. Васељенски и помесни Сабори. Значај прва два васељенска Сабора.

Први члан вере и његово тумачење. Учење о тајни св. Тројице по св. Писму.

Други, трећи и четврти члан вере с тумачењем.

Пети члан. Пророштво о васкрсењу Исуса Христа. Васкрсење и јављања после васкрсења.

Шести члан с објашњењем.

Седми члан. Сведочанства св. Писма о другом доласку Исуса Христа. Страшни суд и вечито царство.

Осми члан. Сведочанства св. Писма о божанству св. Духа. Учење православне цркве о исхођењу св. Духа од Оца. Разлика овога учења од римокатоличкога. Најглавнији дарови св. Духа.

Девети члан. Црква. Сведочанство св. Писма о небесној цркви. Апостолска црква. Глава цркве. Власти црквене.

Десети члан. Крштење и остале тајне Новог Завета.

Једанаести члан. Васкрсење мртвих. Стање душа умрлих хришћана до општег васкрса по учењу св. Писма.

Дванаести члан. Будући живот. Вечно блаженство праведника. Смрт, страшни суд и вечни живот.

П. *Нада у Бога.*

Хришћанска нада. Молитве; општа и посебна молитва. Молитва Господња; призив и молбе с објашњењима.

V. РАЗРЕД

Православни катихизис (продужење)

III. *Хришћанска љубав.*

Хришћански морал. Спаситељ као узор и као учитељ хришћанскога морала. Извори хришћанскога морала. Моралан живот. Моралан закон: унутрашњи (савест) и спољашњи (откровени). Мојсијев и Спаситељев закон. Превага закона Спаситељевог над Мојсијевим.

А. *Десет заповести божјих.* Обавезна сила њихова у хришћанству по учењу самога Спаситеља. Љубав према ближњима и према непријатељима. Љубав према самоме себи.

Прва заповест. Поштовање једнога Бога, анђела и Светитеља.

Друга заповест. Идолопоклонство. Поштовање храма, св. икона, св. крста, јеванђеља и мошти божјих угодника према овој заповести.

Трећа заповест. Заклињање именом божјим. Објашњење ове заповести Исусом Христом. Заклетва у друштву. Побожна заветовања.

Четврта заповест. Празновање седмог дана. Празновање недељног дана у време апостола. Светковање празника и чување постова. Вршење добрих дела и у друге дане.

Пета заповест. Поштовање родитеља. Благослов родитељски. Поштовање сродника, добротвора, заслужних људи и власти. Учење св. Писма о дужностима према отаџбини, владаоцу, црквеним пастирима, властима и старијим по годинама.

Шеста заповест. Спаситељева допуна шесте заповести. Рат. Самоубиство. Увреда части.

- Седма заповест. Узајамне обавезе мужа и жене по св. Писму.
 Осма заповест. Чување имања својих ближњих. Право својине.
 Девета заповест. Истинитост, заблуда и лаж. Лажно сведочење, лажна заклетва, оговарање и клеветање.
 Десета заповест. Чистота духовна. Пожуде и страсти.
 Б. *Хришћанске дужности.*
 Морални закон. Морална одговорност. Хришћанске врлине. Грех и кајање.
Блаженства.
 Објашњење свих девет блаженстава, нарочито примерима из св. Писма.

VI. РАЗРЕД

Преглед

Историје хришћанске и српске цркве.

- I. Историја апостолске цркве. — Ученици по Вознесењу Христовом. Избор Ап. Матије. Силазак св. Духа. Проповед св. Петра. Апостоли пред Синедрионом. Уређење јерусалимске цркве. Првмученик Стеван. Гоњење цркве у Јерусалиму. Обраћање Савлово. Ширење цркве међу Јеврејима и незнабошцима. Проповед апостолска. Апостолски сабор. Пад Јерусалима.
- II. Ширење хришћанства по римском царству. Књижевна борба с незнабоштвом и јудејством. Хришћански писци: Јустин, Ориген, Тертулијан.
- III. *Храмови.* Тајна богослужења у горницама и катакомбама. Вечере љубави. Молитве. Празници. Старање о беднима.
- IV. Гоњење Хришћана у време Нероново, Домицијаново, Трајаново, Децијево и Диоклецијаново.
- V. Слобода цркве. Цар Константин Велики. Његово старање о цркви. I-ви васељенски сабор у Nikeји.
- VI. Јулијан Одступник према цркви.
- VII. Свети Оци: Атанасије, Василије, Григорије Назијанац и Јован Златоуст.
- VIII. Васељенски сабори (у Цариграду, у Ефесу, Халкидону, сабор трулски, сабор II. никејски). Победа Хришћанства.
- IX. Црквени раздор. Спор патријарха Фотија с папом Николом I. Подела цркве на источну и западну.
- X. Хришћанство међу Словенима. Св. Кирило и Методије.
- XI. Крштење Срба. Остаци старе вере. Крсно име. Срби православни и Срби римокатолици.
- XII. Српска црква за време Немање и св. Саве. Српски архијепископи (Арсеније I, Сава II, Јевстатије I, Никодим I и Данило II).
- XIII. Установљење српске патријархије. Први патријарси (Јанићије II, Сава IV, Јеврем I).
- XIV. Српска црква после 1459. г. Српски свеци (Стеван Деспот, Јован, Максим, Мајка Ангелина, Ђорђе Краговац).
- XV. Обновљење пећске патријархије. Патријарси овог времена (Макарије I, Јован, Пајсије, Гаврило, Арсеније III).
- XVI. Улога срп. патријархије и свештенства за време ропства. Значај српских манастира.

XVII. Сеоба Арсенија III. у Угарску. Стање српске цркве после сеобе.

XVIII. Укидање пећске патријархије. Деоба српске цркве на обласне митрополије. Борбе с Турцима.

XIX. Ослобођење. Данашње уређење српске цркве. Односи српске цркве према осталим православним црквама.

Напомена. Ови програми важе за све три врсте средњих школа, с тим, да се материјал, одређен за V и VI разред, прелази у мањем обиму у *реалном одсеку*.

(НАСТАВИТЕ СЕ).

ИЗВЕШТАЈ О ЈАВНОЈ БИБЛИОТЕЦИ КРАГУЈЕВАЧКОЈ

у 1901. години

У прошлој 1901. години ова је Библиотека, покрај свих недостатака, показала јаче но икад дотле, од колике ће користи бити не само по грађанство већ и по ученике овдашњих школа, кад се једном среди као што треба.

Као што се види из приложене III таблице, међ читаоцима заступљени су сви редови овдашњег грађанства, и ако понеки у незнатном броју. Особито пада у очи онај велики број ученика Војно-техничког Завода. Ово је један доказ више, да се једном ваља постарати и о њиховој књијници, или дати овој Библиотеци довољно средстава да и њима може пружити заиста зрелу лектуру.

Од гимназиских ученика само су старији, а давате су им књиге, што су им као допуна литерарном образовању. Ови ученици имају врло добру књијницу.

После наведених ученика највећи је број читалаца занатлија, међ којима су заступљени најразноврснији занати; било је чак и два зидара. Да се Библиотека не налази у гимназиској згради или бар да јој је локал подеснији, читалаца би куд и камо било више.

Како су стари азбучни и стручни спискови готово већ исслужили, а нови још недовршени, сем тога и како читалачки свет на исте није ни навикнут, и како је чешће толика налога (вид. II табл.), да се морају дићи руке не само од сваког тражења већ и од сваког објашњавања — то се обично, колико да се читаоци само не одбију, понуди какво слично дело што је при руци.

Поред свег богатства ове Библиотеке осећа се знатна оскудица како у српским тако и у страним делима, нарочито забавним. Па и покрај свега тога читалачки укус можемо ценити и по томе: који су писци највише читани. Почетници с особитим нагласком траже дела Милована Видаковића. Од овога писца у Библиотеци има понеких дела у више примерака, па ипак је тражња већа. Ненадовић, Јакшић, Игњатовић, Лазаревић и Милићевић читају се много. Сем ових радо се читају дела Мијатовића, Јовичића, Веселиновића, Ранковића и Сремца.

Могла би се саставити читава листа оних дела, у више примерака, што никад не заноче у Библиотеци. Таква су: Робињица Злата, Хајдук Станко, Ранковићев Горски цар, па Ивкова слава, Поп Ђира и поп Спира, Царев Гласник од Верна, Робинзон...

У прошлој години, које куповином које званичним путем и поклоњима, ова је Библиотека повећана са 367 дела. (Види. табл. VII.).

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Једна од највећих сметња како за рад тако и за сваки напредак ове установе јесте данашњи јој локал, о коме је већ више пута било говора. У гимназиској згради Библиотеци су уступљене свега две собе, до скоро без икакве непосредне везе. Ово место у опште никако не одговара библиотечким потребама. Главна маса књига смештена је у већој соби, а доста их има и у мањој, где се књиге примају и издају. Према томе може се замислити, како је кад је чешће потребно у исту примити за два сата по 50—80 лица. Библиотека ради само недељом и четвртком, јер би иначе била на сметњи раду у школи. О читаоници, без које се Библиотека не може ни замислити, при оваквом локалу нема ни говора. Стога се листови издају, што је штетно како за Библиотеку тако и за саме читаоце.

Питање о локалу већ је у велико сазрело. Оно је неопходно не само за коришћење самом Библиотеком већ и за коначно јој сређивање и смештање. Библиотеци су преко потребне бар три повеће собе, и то, у засебној згради, или ако већ морадне остати и даље у овој згради, онда да је тако да нити Библиотека смета школи, нити школа њој.

Рад на поновном попису, према акту Министарства просвете ПБр. 2246, од 5 марта 1901 године, почет је тек 12. септембра исте године. Према томе заведено је свега 1225 дела, а у Библиотеци биће око 8000 нумера. Толико је свега пописано стога, што је библиотекар заузет повећим бројем часова у гимназији.

Како је бивши овдашњи приправник г. Драгутин Анастасијевић, послат о државном трошку ради даљих студија, то је овај посао прекинут, пошто је он помагао библиотекару у том раду. Стога би требало одредити нарочито лице као помоћника библиотекару за овај посао.

I. Преглед рада по месецима

РЕД. БРОЈ	М е с е ц	ЧИТАЛАЦА	РАДНИХ ДАНА	СРПСКИХ ДЕЛА				СТРАНИХ		СВЕГА
				ОРИГИН.		ПРЕВОД.		ЗАБ.	НЕЗАБ.	
				заб.	незаб.	заб.	незаб.			
1	јануар	79	8	52	29	42	10	12	5	150
2	фебруар	81	5	58	16	63	—	21	17	175
3	март	139	8	105	13	95	1	21	6	241
4	април	229	8	144	23	166	2	26	8	369
5	мај	135	8	74	10	94	4	16	12	210
6	јуни и јули	202	12	148	13	126	8	15	20	330
7	август	36	6	15	19	19	8	2	12	75
8	септембар	247	9	156	36	182	9	17	15	415
9	октобар	280	7	137	31	267	8	28	23	494
10	новембар	300	8	132	10	263	2	23	19	449
11	децембар	266	5	143	21	229	6	16	23	438
12	СВЕГА	2094	74	1164	221	1546	58	197	160	3346

II. Преглед дана, којих је издавање било највеће и најмање

РЕД. БРОЈ	Месец	ЧИТАЛАЦА			ЧИТАЛАЦА			ЧИТАЛАЦА		
		ДАН	ДЕЛА	ДЕЛА	ДАН	ДЕЛА	ДЕЛА	ДАН	ДЕЛА	ДЕЛА
1	јануар	7	24	45	15	2	5	26	5	
2	фебруар	25	25	65	15	9	15	34	80	
3	март	4	41	65	16	2	4	43	69	
4	април	15	65	106	19	7	10	72	116	
5	мај	13	26	36	17	6	9	32	45	
6	август	19	13	24	10	2	5	15	29	
7	септембар	30	48	70	6	5	8	53	78	
8	октобар	28	64	104	11	9	17	73	121	
9	новембар	25	66	101	1	6	12	72	113	
10	децембар	16	85	138	13	17	27	122	165	
11	СВЕГА		457	754	СВЕГА	65	112	522	866	

III. Преглед читалаца по занимању

Занимање	ЧИТАОЦИ			УЗЕЛИ ДЕЛА			ЈЕДАН ЧИТА- ЛАЦ УЗЕО	
	ЖЕНСК.	МУШК.	СВЕГА	СРС.	СТРАН.	СВЕГА	НАЈВИШЕ	НАЈМАЊЕ
Велике Школе	—	11	11	121	36	157	37	1
В. Ж. Школе	20	—	20	243	3	246	26	1
Војно-техн. Зав.	—	219	219	1464	5	1469	51	1
Гимназије	—	41	41	170	40	210	44	1
Богословије и Учит. Школе	—	2	2	2	1	3	2	1
Наставници сред-ж. њих школа } м.	3	—	3	6	14	20	14	1
Учитељи народ-ж. них школа } м.	—	24	24	137	149	286	86	1
Учитељи народ-ж. них школа } м.	3	—	3	22	—	22	11	4
Учитељи народ-ж. них школа } м.	—	4	4	20	4	24	11	2
Чиновници } држав.	—	5	5	5	4	9	3	1
Чиновници } други .	—	17	17	109	24	133	12	1
Свештеници	—	2	2	9	1	10	7	3
Официри	—	8	8	24	8	32	10	1
Пензионари	—	5	5	11	14	25	13	1
Занатлије	—	53	53	426	11	437	48	1
Трговци и трговач. помоћници	—	7	7	37	—	37	15	1
Приватна лица } ж.	12	—	12	136	43	179	36	3
Приватна лица } м.	—	3	3	25	—	25	21	1
Служитеља	—	2	2	22	—	22	20	2
СВЕГА	38	403	441	2939	357	3346	470	28

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

IV. Преглед мушких читалаца

Занимање	БРОЈ	Д Е Л А		Свега
		СРПС.	СТРАН.	
Ученици	273	1757	82	1839
Наставници и учитељи .	28	157	153	310
Чиновници, официри, свештеници	32	147	37	184
Пензионари и приватна лица	8	36	14	50
Занатлије	53	426	11	437
Трговци и трговачки помоћници	7	37	—	37
Служитељи	2	22	—	22
СВЕГА	403	2582	297	2879

V. Преглед женских читалаца

Занимање	БРОЈ	Д Е Л А		Свега
		СРПС.	СТРАН.	
Ученице	20	243	3	246
Наставнице и учитељице .	6	28	14	42
Приватна лица	12	136	43	179
СВЕГА	38	407	60	467

VI. Кратак преглед мушких и женских читалаца

Читаоци	БРОЈ	Д Е Л А		Свега
		СРПС.	СТРАН.	
Женских	38	407	60	467
Мушких	403	2582	297	2879
СВЕГА	441	2989	357	3346

VII. Преглед приновљених дела

	СРП.	НЕМ.	ФРАНЦ.	ЕНГЛ.	РУСК.	СВЕГА	КАКО НАБАВ.Ъ.
продужења . . .	2	4	—	—	—	6	) из буџета за 1901. год.
нова дела . . .	158	7	4	1	10	180	
продужења . . .	39	—	—	—	—	39	) од управе Држ. Штами.
нова дела . . .	125	5	2	1	—	133	
нова дела . . .	9	—	—	—	—	9	) поклон од писц. и издав.
СВЕГА . . .	333	16	6	2	10	367	

КБр. 6

4. марта 1902. год.

Библиотекар
Јавне Библиотеке
Мил. Ј. Мајзнер
проф.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

НАУКА И НАСТАВА

НАШИ ИНДОЈЕВРОПСКИ ПРЕЦИ

— ПАЛЕОЕТНИЧНА КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКА СЛИКА —

Мало је индојевропских народа било такве среће да онако рано ступе на историјску позорницу, као што на њу ступише Грци, Иранци и Латини; — о многим се за дуго само зна по имену да су на овоме свету, док и њих велики народни и међународни покрети не изведоше на историјску позорницу (н. пр. Инде, Келте, Германце и Словене). Неки су непрестано живели у историјској позадини и никад нису имали већу политичку улогу (Илири, Трачани и Фрижани, Балти) или само за врло кратко време (Јермени). Историја затиче у историјским стаништима све индојевропске народе, било да она почиње на тисућу и више стотина година пре рођења Христовог, било да почиње толико исто година после тога. Али је пранарод индојевропски, праотац или прамајка свих индојевропских народа, још хуће среће, што није ни тренутак проживео историјским животом, што писана историја не зна ни за један датовани догађај из живота његовог, ни за какву истакнутију личност, ни за какав аутентичан споменик старе његове културе. Разуме се да наше знање о овим нашим прецима, који се у науци називају вештачки скованим именом Индојевропљани (Арио-јевропљани, Индогерманци или Индокелти), мора бити и мршаво и ипотетично.

Новије појаве студија и књига (о разним огранцима археолошке, етнолошке и лингвистичке науке) а у којима се претресају с пуно научне збиље и опрезности многобројна питања што стоје у непосредној вези са културом и животом, вером и језиком историјских индојевропских народа, не пропуштају zgodnu прилику да и на проетничке односе баце што више светлости, како би историјски имали поузданију полазну тачку у развоју. Сурадњом многобројних дисциплина, које се баве о језику, вери, култури и т. д. познатих старих и нових народа индојевропске породице сабрана је и проучена многа грађа из претпрошлог доба, тако

да се сме и може рећи, како је слика о пранароду и његовој култури све потпунија и ближа истини. Наука, полако савлађујући препреке што јој стоје на путу да дође до истине, баца све више светлости на предисторијску таму, у коју је обавијен цео живот наших предака. До сад су већ четири појаса научника, поред других, расправљала и питања о животу, култури, религији и језику старих Индојевропљана и често, после доста лутања и грешења, излазила на прави пут. Сад већ пранарод индојевропски није културно-историјски постулат и сенка, која се једва назире у доисторијском сутону, не, сад је и он један од изумралих и у потомству продужених народа, који су имали знатнога дела у ширењу и развијању „цивилизације“ у преисторијско доба. Ми ћемо се потрудити да кратко и прегледно прикажемо читаоцима не само место где је живео пранарод који говораше једним самотворнијим језиком и време, кад је била проетничка народна и језиковна заједница, него и физичке и психичке особине пранародове, његов домаћи живот и племенско уређење, његову материјалну културу и т. д. Не сумњамо да бисмо у оваквом предузећу много мање успели, више погрешака починили, лажајући се посла без оне огромне литературе из неколико пространих области научних, каква је потребна за овакве послове, рачунајући на она оскудна средства којима сад располажемо, да нисмо добили велико и поуком изобилно дело *О. Шрадера* о индојевропској науци о старинама, написано у облику речника с потпуним критичним апаратом једнога од првих радника на овоме пољу.¹⁾ А Шрадер је, као што је познато, у овој области поуздан вођ; његови су радови из ове области признати у науци, особито велика му књига о поређењу језика и праисторији,²⁾ даље други његови већи или мањи послови.

Познато је како су словенска племена, па и српска, наши преци, стајала на ниском културном нивоу, са замесима неке примитивне културе; сад је интересно упоредити стање пранарода индојевропскога са стањем словенских племена, у коме их историја затече, да се види, како су ова готово непомично проживела хиљаде година, док су друга индојевропска племена далеко отишла у културном развоју и прешла у период опадања. Због ове конзервативности словенска су племена сачувала много старине из прадоба. Српскога читаоца свакако ће занимати да се упозна са културним стањем предака наших, предака словенских, а томе је намењен овај наш чланак, а не теоријској дискусији спорних питања. За оно што у њем буде добро, ваља нам бити захвалнима *О. Шрадеру*. Непотпуности па и грешака мора имати у оваквим пословима, нити је

¹⁾ *Reallexicon der indogermanischen Alterthumskunde. Grundzüge einer Kultur — und Völkergeschichte Alteuropas.* Strassburg, 1901. (Karl J. Trübner), вел. 8^о, стр. XL + 1048.

²⁾ *Sprachvergleichung und Urgeschichte.* 2. изд. Jena, 1890.

ту могућно увек бити довољно критичним. Али славни Гете теши нас и у овом случају:

Da muss sich manches Rätsel lösen
Doch manches Rätsel knüpft sich auch.
Faust, erster Teil.

I

О времену кад је живео пранарод индојевропски

Фр. Боп први научно утврди и дотле од многих наслућивану истину да су језици Грка, Латина, Германаца и Келта, Словена и Балта, Иранаца и Инда, Арбанаса и Јермена пореклом од заједничкога оца (мајке), којег нема више у животу, а којим је некада говорио неки народ, којему потомке изређасмо. Кад је живео тај народ, у коме крају наша два дела света, како су се издвојили народи и језици из оне исконске заједнице — та су питања у науци на дневном реду још од Бона. У прво време с више се смелости давао одговор на свако од ових питања, и тако се мислило да су она решена за увек. У самој ствари није било лако дати и на једно од њих тачан одговор, и није необично што су закључке старијих, подвргавши их бољој критици, млађи научници оборили или изменили.

Питање: кад је живео пранарод индојевропски спада међу она, на која се никад не може позитивно одговорити осим каквим неодређеним временом с непознатим границама. Ово је питање у свези с два друга, с питањем када су се изделили индојевропски језици и с питањем кад су постале нове индојевропске народности. И ова два питања остају без позитивна одговора, у метафизичкој магли, а зашто, то ће одмах бити наведено. Комбинацијом лингвистичких, историјских, археолошких и др. дата долази се и у овом питању до неке одређености, као што ће се видети из даљега излагања.

О том како су се изделили индојевропски језици писали су и справљали старији и млађи лингвисти и створили познате теорије: родословну и теорију поступности (таласну) и даље тражили компромис између једне и друге. Али се при том сметало с ума да су нам познати индојевропски језици и дијалекти из разних времена и на разним ступњима развитка. Ако упоредимо наш језик с енглеским, с новоирским или с којим персијским и арнаутским дијалектом — изгледа шала и прича тврђење да су истога порекла. Треба тражити њихове старије ступње, облике, да се уочи ова сродност. Нису се у истом темпу ни развијали сви језици, једни су се мењали необично брзо, други верно сачували мало не индојевропско обличје. Данашњи литавски има особина које би се без устезања приписале и прајезику, док је келтски из најстаријих споменика био толико измењен, да су га с големом муком Боп и А. Пикте

увели у индојевропску породицу као равноправна члана. Какви би изгледали литавски и старословенски у ведско или Омирово доба — то питање треба имати на уму кад говоримо о старини и исконости овога или онога језика. Да су утицали у развиту и даљем одвајању једних језика и дијалеката од других, осим чисто психофизиолошких и психичких, географско-природних и других чинилаца, и етнолошки, то је истакао Ђ. Асколи и после њега Х. Хирт. Почеци се језиковне деобе морају пренети још у прајезик, јер нема језика без дијалеката; ни два човека не говоре потпуно једнаким језиком, исто тако ни два паса — и од прајезика до историјски познатих нам језика има небројено прелазних ступњева и неки размак, разуме се како где већи или мањи. Из овога се види да се не може наћи хронолошка тачка, кад су се почели језици делити и кад су постале нове лингвистичке целине.

Пранарод се изделио и растурио на све четири стране света пре сваке историје и традиције. Историјски живот не јавља се у исто време на разним тачкама наше планете: у долини Нила на четири пет тисућа година пре Хр., кад поста најстарије царство јегипатско, после кога пада зидање великих пирамида, у долини Тигра и Еуфрата на четрдесет векова пре наше ере; у долинама великих хинеских река исто тако у трећој тисући пре Хр. Све индојевропске народе историја наводи у земљама, које они сматрају за прву колевку, јер не памте да су се у њих некада доселили. Многима је од њих ваљало прећи преко огромних река, планина и пустара — и о том путовању не сачува се ни траг у успоменама и предањима. Исто се тако рано изгуби свест и сећање о некадашњој родбини, стога су варвари Грцима најближи рођаци, а камо ли даљи. У Италији Латини заборавише да су у блиском сродству с Умбрима и Осцима. Словенима беху сасвим туђа суседна германска и литавска племена, као год финска и турска.

Прва су се грчка племена настанила у Јелади и Пелопонесу у току друге тисуће пре Христа, то су представници т. зв. микенске културе, назване по Микени, где су нађени најкарактеристичнији трагови од ње. Осим Микене од ње се налазе трагови на месту старог Тиринта, атинског Акропола и Орхомена, код Копажскога језера, па и код Хисарлика (град и палате старе Троје). У ово доба подигнути су на узвишеним местима јаки градови, у њима велике палате с гробницама на кубе сведенима. Сачувани су споменици од злата и камена с орнаментиком источњачкога карактера. У Фајуму код Кахуна у Јегипту нађени су предмети керамички за које се може рећи да су из доба микенске културе, а ту су насеља из XVIII и XIX династије. На о. Роду и у микенским гробовима опет нађени су предмети с именом фараона Amenhotep-a III (1440—1400). Микенска култура није она што је описана у Омирову епосу а која не стоји с истоком у тако тесној вези. Изгледа да су грчка племена за XIX династије суделовала у нападима других племена на

Јегипат — и пре и око 1200 г. пре Хр., а она почињу колонизовати острва и мало-азиско приморје врло рано, пре сеобе дорских племена са севера на југ. У историјско доба пада кретање трачко-фрижанских племена преко мора у М. Азију, а оно је отпочети морало још у преисторијско, када су се Јермени увукли међу алародско становништво до језера Вана и Урмије. Археологија ове прве покрете преноси у другу па и у трећу тисућу пр. Хр. Келтска и италска племена доспеше у своје земље у преисторијско, словенска и германска у историјско доба. Азиски Индојевропљани, Иранци и Инди, као да памте да су дошли из севернијих земаља. Хива (у старо доба Huvārazmī, Chorasania), у доњем току Оксуса и Јаксартеса позната оаза, беше за дуго место становања Арјама. Одатле су рекама доспели у планинске крајеве средње Азије и ту су се издвојили, па индска аријска племена кроз Хиндукушке теснаце сишла у долину Кабула после и рајскога Кашмира. Из планинских крајева иранска племена стадоше се ширити по Маргиани, Партији, Ареји и Афганистану, са севера и истока потискивана будући турским и другим алофилним племенима. Заостадоше неки остаци око Белуртага и Јарканда, Tādžik, с аријским телесним особинама, блондини, који говоре татарски. И Авеста, знаменити религиозни споменик ирански, сад позната само у новој редакцији из III в. пре Хр., не спомиње као иранске земље Сусијану, Персију и Медију, колевку велике државе иранске. Индски се Арје из садашњег Пенџаба почињу ширити даље на југ и исток, до деканскога масива и у поречину Ганге. Рг-веда, најстарија међу својим другима, у првим песмама опева догађаје у поречини горњег Инда, али ништа не зна о сеоби индо-аријских племена с оне стране Хиндукуша кроз Кајберски теснац у Кашмиру. Ако узмемо да су прве имне из Рг-веде, постале у новој домовини, из петнаестог века пре Хр., и да су грчке насеобине у источној Грчкој биле исто тако пре толико векова — онда је морала проетничка заједница индојевропских племена бити у још раније доба, иза тих крајњих историјских тачака.

Према читавом низу речј културних, заједничких финским и индојевропским језицима, као да су племена једне и друге етничке групе, у преисторијско доба за дуго била у непосредном суседству и додиру и имала културни утицај једна на друга. Али су многе позајмице западно-фински језици у историјско доба учинили из германских, балтиских и словенских језика, тако да се не сме отуда више изводити но што је у ствари могло бити, а најмање тврдити с Томашеком, Пенком и Sweet-ом да су индојевропски и фински језици потомци једнога оца, заједничкога прајезика. Према овом што рекосмо о индојевропским и финским језицима не можемо ништа закључивати о пранароду и о времену његове деобе. — Исто су тако и до сад остале недоказане све ипотезе о сродству индојевропских језика са семитским, другом групом флективних језика. Истина, знатан је број семитских речи врло рано доспео у јужне индојевр.

језике, као грчки и латински, те и у језику имамо сведочанство, колико је силан био утицај семитскога истока и његове културе на скорашње дошљаке у средоземном појасу нашега континента. И речи дођоше с културом. Ну и семитска су племена дошљаци у земљама, у којима их наводи историја, а њихова је култура само наставак још старије културе, што цветаше у Месопотамији много пре најстаријих семитских царевина из треће тисуће пре Христа. Санскрт, грчки и латински имају позајмљених речи¹⁾ и из језика што се некада говорио пре семитскога у Халдејској, сумеро-акадскога, и те нам позајмљене речи казују да су Индојевропљани могли бити под утицајем културе још историјски старијих народа но што су семитска племена. Сумерско акадска култура прелази у пету тисућу пре Христа; али ми не знамо да ли су оне речи дошле у прајезик из тога извора или пошто се изделио пранарод, и онда не можемо ни према овом с поуздањем тврдити, да је индојевроп. етничка заједница била у петој тисући пре Христа.

Људске кости и артефакти нису у Јевропи нађени у терцијерно доба. У дилувиално или квартално доба, и то у последње интергласиално и глациално доба, сигурно је живео човек. Тада бешо друкчија фауна од садашње: то је доба мамута и риноцера, ирваса и великог јелена, пећинскога лава и пећинске хиене. Наш континент широким појасом беше везан с југозападном Малом Азијом, а од Леденога се Мора пружаху вериге од леда, мора и језера све до Каспскога Мора, и одвајаху наш континент од северне Азије. Знатан део његов беше ледом покривен: Скандинавија, Енглеска и Ирска, северна Русија, северна Немачка до северне падине „Средње Горе“, цела алпска област све до подножја јој. Човек је могао живети у Француској и јужној Енглеској, у Шпанији и Португалији, у средњој Немачкој, Аустрији и Италији и на Балкану. Човек је и био овде сведок краја дилувиалнога доба, кад је настало топлије време, а вода од раскрављена леда и снега стала тражити путове к морима. Да флора и фауна достигну до тога ступња развитака, без кога најнижи културни човек не могаше живети, морале су протећи тисуће година. Дилувиални је човек неразвијенији био од познатих нам најпримитивнијих племена. Није био ни пастир, ни ратар, био је без стана, живео о лову и корењу, али је имао ватру да пече лов па и друге људе и имао је артикулован говор, примитивни израз примитивних мисли и осећаја. На измаку дилувиалнога доба поче градити алатке — оружје од неуглађена камена и од костију, доста просто и украшавати их цртама и цртежима, убодима и целим фигурама (*art des cavernes*). У науци се ово доба, кад човек отпоче градити алате и оружје, назива старије камено доба, палеолитско.

¹⁾ Грчки *πέλεκυς* 'секира', санскрт. *paraçū-* = сумер. акад. *balag*, вав.-асир. *pi-lakku*. Лат. *raudus* 'бакар', санскрт. *lōha* = сум. *urud* 'метал'.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

Нема говора, дилувиални је потпуно дивљи човек био рођени предак палеолитскога човека, од кога опет воде своје порекло сви народи и све расе на земљи, дакле и индојевропски народи. Али, према културним траговима, у језицима што од праиндојевропскога посташе, не може се рећи да су наши индојевропски преци палеолитски људи, већ су то били њихови преци. Праиндојевропска култура личи на неолитску, из млађега каменог доба, кад је човек углађен камен употребио за алате и оружје, градио грнчарију, припитомио домаће животиње и почео обрађивати земљу. У млађе камено доба постаје и онај део Јевропе подесан за живот, који у дилувиално доба и при крају његову беше ледом и водом покривен — запад, север, исток и делови средње Јевропе. И клима и земљиште мењају свој карактер; почињу расти шуме. Ако се неолитска култура развила из палеолитске, а за то је потребан велики број векова, и ако су неолитске расе у Јевропи потомци палеолитских — онда су и наши давнашњи преци могли дуго и дуго живети и развијати се поступно, док се још није образовао пранарод и развио онакав пражезик, какав нам показује научна реконструкција с богато развијеном именском и глаголском флексијом, а доста простом синтаксом. Ово је много ближе истини, него ли раније гледиште, по којем су пронале палеолитске расе и с новом културом јавиле се и нове расе — с истока и запада, или се бар уклониле на север за ловом.

Јесу ли неолитске расе индојевропске или бар једна од њих — о том ћуте њихове кости, њихове алатке и оружје, њихова грнчарија, и наука нам само може апроксимативно одговорити, комбинујући археолошке и лингвистичке податке. Остављајући да опширно проговоримо о старој, неолитској култури, ео *ipso* и индојевропској, у засебном одељку (V) овога чланка, треба нам овде хронолошки одредити, докле је трајало неолитско доба, дакле и индојевропска заједница. Ако се то може одредити, онда се може одговорити кад је живео пранарод подељен.

Између палеолитске и неолитске културе има прелазно доба. У данским културним находиштима из тога прелазнога доба (*kjökken meddinger* = кухинско ђубре) има трагова од грнчарије и од прве домаће животиње, пса. Култура у пранарода индојевропскога беше виша: он беше сточар и ратар, имао је грађене колибе — куће, грнчарију; жене су преле, ткале, шиле; његови алати и оружје беху бољи, само без оних лепих пртежа као у палеолитско доба; он погребаваше мртваце. Шта више, од метала (бакра) имао је алатке и оружје.¹⁾ У јевропским језицима најстарије сачувано име значи 'бакар' и 'бронзу' (легуру од бакра и калаја), у иран. и инд. можда и 'гвожђе', али му прво значење беше бакар, јер се крајем млађега каменог доба употребљава и бакар за алатке и оружје, тек доцвије бронза и гвожђе, кад настаје нова карактерна култура и

¹⁾ Име му се сачува у санскрт. *áyas-*, у авест. *áyah*, у лат. *aes*, у гот. *aiz*.

културна периода. Као што ће се показати доцније, прајезик је имао имена за алате и оружје од камена и од бакра, који су можда добивали од Сумеро-акада¹⁾ на 4000 г. пре Хр.

Из свега се што смо изнели може закључити да је најкасније у почетку треће тисуће пре Хр. била индојевропска етничка и језикозна заједница поремећена;²⁾ — колико јој је времена требало да се развије, и у ком се веку те тисуће отпочело расељавање, то није могућно одредити. Док су се једна племена далеко удаљила од централне масе, ова је читаве тисуће година заостала на истом земљишту а једва у чем се променила (словенска и литавска племена) и померила тек у последње, историјско доба.

II

О прадомовини, у којој се разви индојевропско племе

Почевши од Фр. Шлегла сви су научници у питању где лежаше индојевропска колевка за дуго сложни били: она је у Азији, у средњем планинском појасу њезину, тамо око Хиндукуша и Белуртага. Одатле су индојевропски ројеви, једни за другима, поплавили целу Јевропу, Индију, Иран и М. Азију. Језици народа што се не померише далеко од старе домовине, сачувае с необичном верношћу прајезичке форме, ирански у Авести, индски у Ведама. Почевши од А. Куна покушаваху да одреде ступањ културе и развијености индојевропских нам предака. И женевски научник А. Пикте написа две књиге с немачком ученошћу и француском прегледношћу о индојевропској старини.³⁾ Он ту учини приступнима главне резултате индојевропске упоредне граматике, у колико се тичу индојевропске старине, као што их популариса уопће Макс Милер својим „Лекцијама о науци о језику“.⁴⁾

¹⁾ Сумеро-акадска реч пређе у индојевр. језике: *urud*, санскр. *lōha*, лат. *raudus*, ст. сканд. *raudi* 'црвена гвоздена руда', слов. *rouda* 'metallum', в. и нов. перс. *rōi*, *rō*. Интересно је споменути да новија истор. истраживања у већу давнину стављају сумеро-акадску културу, старовавилонску, него ли јегипатску. В. у *Hans Hellmoth's Weltgeschichte*, III Band.

²⁾ Према неким фактима индо-арјске религије изгледа оно време кад се распаа индојевроп. заједница сувише ниско, мора се попети и на *пет хиљада* и више год. пре Хр. Тако *Едм. Харди* вели: »Da sind es vornehmlich gewisse Angaben über den Polarstern und das Frühlingsäquinoktium in den Plejaden, die uns zu nötigen scheinen, ins 3. Jahrtausend v. Chr. hinaufzusteigen, während die früheste Kalendereinrichtung (der Jahresanfang mit dem Wintersolstiz in Phālguna — Vollmond d. i. Vollmond bei β Leonis) villeicht gar ins' 5. Jahrt. verweist«, *Jnd. Religionsgeschichte*, 1898, стр. 11. (Sammlung Götschen 83.).

³⁾ *Les origines Indoeuropéennes ou les Aryas primitifs. Essai de paléontologie linguistique* I Paris 1859. II ib. 1863.

⁴⁾ Опширно о овом питању реферовао сам у *Просв. Гласнику* за 1894. год. св. јул.-август, септ.-окт., нов.-дек. У овом одељку, изнесено је само оно, што пристаје у целину овога чланка.

У другој половини прошлога века јави се супротно дотадашњем, усвојеном — ново гледиште, и брзо задоби многе угледне представнике, али не без велике полемике. За азијску ипотезу стајаху Шлајхер, Јусти, В. Хен, Ф. Мистели, Соне, М. Милер, Ј. Муір, у новије доба Ј. Шмит и Фр. Милер. У Јевропи а не у Азији треба тражити прадомовину индојевропску, тако рече R. G. Latham, за њим стадоше понављати Т. Бенфај, Л. Гајгер, Пенка, и данас тако мисли О. Шрадер, Х. Хирт, В. Штрајтберг, Кречмер, Бремер, све немачки научници-лингвисти, па и Фр. Рацел и многи географи и антрополози. Колико се косило ново мишљење са дотле усвојеним, сведочи пронија ових Хенових речи којима га пропрати: „Све су друге сеобе ишле с истока на запад и на запад донесоме нове животне форме, а исто тако разор, само је најстарија и највећа пошла супротним правцем и преправила степе и пустиње, горе и крајине“. Ово као да беше погрешка, као кад би се казало *ex occidente lux*, а оно је *ex oriente*!

Присталице азијске ипотезе непрестано се позиваху на историјске аналогije: од памтивека је Азија *officina gentium*, култура је ишла за сунцем, аријски су језици сачували исконско обличје и очували се: у Инди цвета песничтво онда кад у Јевропи влада мрак. Пикте већ тражи друге аргументе. У Авести се прича како су се индо-иранска племена селила: *Ahura-mazda* створи рај-земљу за свој народ (*Airyāna Vaedža*), али онаки *Anhrō-mainyu* (Ариман) у њу посла смрт, змију и зиму, те се одатле његов народ морао селити. И у Авести се лепо прате сеобе у западне крајеве Ирана. Ну пранарод није живео у горама но у равници, у Бактрији, и одатле су Инди доспели под Хиндукуш у плодни Бадакшан, док се Иранци бављаху још око Самарканда. Арио-пелазги (преци Јелина и Латина) кроз Хорасан и Мазандеран упутили се пут Хелеспонта. Келти су седели око Каспскога Мора, и његовим јужним приморјем дошли у плодну Закавказку, после прешли Кавказ и дошли поред Цр. Мора до ушћа Дунава, артерије која води у срце Јевропе. Низ Оксеу становаху Арио-германци и Арио-словени, одатле су прешли у Скитију, потиснути турско-татарским номадима. Прадомовина имађаше три годишња времена (зиму, пролеће, лето), беше и брдовита, имађаше минерално богаство (со, злато, сребро, бакар). Флора и фауна одговарају оном што се зна о прелазу из брдовите средње Азије у степну; близу је доместикација домаћих животиња у Азији. Ј. Шмит позвао се у потврду азијске ипотезе и на преисторијске односе индојевропског пранарода са Сумеро-акадима, колико се језиковним датима могу констатовати, а на што су већ семитолози и др. упућивали (Кремер, Хомел, Паули).

Јевропска је ипотеза била предмет претреса све до последњих дана. Шрадер је у своме великом делу овако излаже. Легимичан поглед на карту, која представља индојевропска племена онако, како их затиче историја у најстарије доба, учи нас да се није много пореметио разме-

штај племена што говоре језицима satem-групе, нити пак оних из centum-групе.¹⁾ У преисторијско доба они су само ближе били једни до других, а некад били само дијалекти у самоставнијој области: с једне стране опет satem-језици (индски, ирански, јерменски, фрижански, трачански, илирско-арбанаски, балто-литавски, словенски), с друге centum-језици (грчки, италски дијалекти, келтски и германски). Код Паропамиса и Хиндукуша оделише се Инди од Иранаца и упутише на југ. И Индија и већи део Ирана не могу бити узети у рачун, кад се тражи прадомовина. Историја зна да су у киргиско-туркменској стени живели Sâci све до друге обале Јаксартеса. Одмах до ових беху „Sâci с оне стране мора“, како их зове Дарије у једном свом натпису — то су Сколоти, грчки Скити. Пре су ту били Кимерци, који поплавише М. Азију. Сва су ова иранска племена, по Миленхофу, Е. Мајеру и др., заостала у стени као номади, док им се ирански рођаци стално настанише, у земљама за то подеснима. Индо-иранска су племена, дакле, некада живела у степској области поред Каспијскога све до Црнога Мора. — Ни М. Азија није индојевропска прапостојбина. У њој су Фрижани затекли алофилна племена (Карце, Лиде, Лике, Писиде и др.), а Јермени алародско становништво (Urartu), чији се језик сачува у ванским натписима. Још је и старим писцима у очи падала сродност између јерменскога и фрижанскога с једне, и фрижанскога и трачкога с друге стране. У источној области Балкан. Полуострва имамо трачка племена, даље гетска и дачка, све блиске сроднике; на западу од њих имамо Илире — најзападније сатем-племе. Источно од Карпата до горње Волге и у поречу горње Висле имамо словенска, нешто северније, до Балтискога Мора, балто-литавска племена. На истоку им беху финска алофилна племена.

Ево и распореда centum-народâ у историјска времена. У Грчкој се дуго памтило да су из Епира дошли; на северу само заосташе племена у Епиру и Македонци. И грчка су племена морала живети поред других centum-племена и са северо-запада дошла су у Епир. Њихову везу са другима centum-племенима покварише илирска племена, дошавши са североистока. У Италију су дошла са североистока италска индојевропска племена: Латини, Умбри и Осци. По језику судећи она су стајала у тешњем сродству с келтским племенима но са осталим centum-народима. Свакако у Подунављу, средњем, трајала је дуже време та итало-келтска заједница, пошто се грчка племена већ беху одвојила. Колевка ће келтској народности свакако бити у Подунављу где данас находимо Немце. Келти су одатле колонизовали земље у Галији, на Паринејском Полуострву и на Британским Острвима. Још су у 2. в. пре Хр. они живели у јужној Немачкој:

¹⁾ Индојевр. задњонепчани гласови *k'* и *q* реда друкчије гласе у језицима satem-групе, као *ш* и *с* (в. санскр. *çatām* = лит. *szimtas* = слов. *ста*), друкчије пак у језицима centum-групе, као *к*, *х*, грч. *ἐ-κατόν*, лат. *centum* (кентом), ст. нем. *hund-ert*) итд.

између Боденскога Језера и Мајне Хелвети, до њих Боји, до ових Котини, па Теурниси, Volcae Tectosages — све до Карпата. К. Миленхоф доказао је студијом месних имена да су се у 4. в. пре Хр. Келти пружали на север до Везера и преко њега на исток (у правцу Lüneburger Heide — Хилдесхајм, Гетинген — Ајзенах — Тиришка Шума). О. Бремер помера ову границу до у Саксонску. — У средњем и горњем Подунављу биће колевка келтској народности, одатле су насељене историјски познате келтске земље, и онда је нетачна прича о Сиговесу и Беловезу, који су одвели келтска племена на исток и југо-исток из Галије, у Германију и сев. Италију. Земље што леже између горње и средње Лабе (Елбе) и Одре, на континенту, Шлезвиг-Холштајн, Јитланд, Данска Острва и јужна Шведска — то су праствара седишта германских племена. У доба Тацитово јављају се она на доњем Дунаву с Бастарнима, у порењу Висле готска племена — Gutones — и ту имамо прве германске сеобе пут југа.

У Азији Индија и М. Азија, у Јевропи Британска Острва, цела западна Француска, Апенинско и Пиринејско Полуострво, средина и јужни део Балканскога Полуострва морају се искључити, кад се говори о првом и најстаријем ширењу индојевропских племена. Оно је могло бити извршено на огромном простору од Хиндукуша до Рајне — али је ово земљиште и сувише пространо за један народ из првисторијскога доба, треба му ограничити првобитно место борављења у овој огромној области. У Азији је мањи део њезин, мало не све — сама пуста, и природно је — мисле браниоци јевропске гипотезе — да су индојевропска племена у Азији, много мањи део, са стране дошла, а да се већи део задржао ближе око прадомовине, у Јевропи. Сеобе су индојевропских племена ишле разним правцима: на југ се упутише Инди, на исток фрижанска и јерменска племена, на запад и пут југа Германици, на север и на запад Келти — тако да ништа не оправдава поставку да су се она морала кретати с истока на запад попут Хуна, Маџара и Монгола. Као да и то говори у прилог поставци да су у Јевропи ишле сеобе на југ и на запад, што се на западу и на југу сачуваше до у историјско доба алофилни народи (Пикти, Ибери, Лигури; Етрусци, Пелазго-Делези и Карци). Што су се више удаљавала од центра поједина индојевропска племена, све им је слабија бивала моћ да асимилију иноплеменике, тако да и сама подлегаше њихову утицају у разним правцима. Индојевропска племена у Азији (Инди, Иранци, Фризи и Јермени) потпадоше под утицај иноплеменних народа и толико се с њима измешаше и променише, да само језик још оста да нам да упута где им ваља тражити стару родбину. Старије односе језиковне што се тиче вокализма чувају јевропски језици боље него ариски, а кад бисмо имали литавске и старословенске споменике из тако велике давнине, из које су најстарије ведске имне и

Омирове песме, видело би се, који би био ближи прајезику, литавски или санскрт.

Лингвистичко-историјски се закључци о клими, земљишту, флори и фауни старе домовине индојевроп. племена могу пренети на целу Јевропу и Азију, без јужних им области, и само неки од њих могу имати вредност као сведошце где треба тражити ону ограниченију област, у којој се разви индојевропско племе. Такве је вредности закључак да су у прадоба знали за 'море'¹⁾, свакако Црно Море, по Хирту Балтичко: да у прадомовини није позната јегуља, која после би названа мала змија²⁾, јер је нема у притокама црноморским; да је медвед био познат у прадоба³⁾ и у степној области; да су знали дивљу пчелу и мед⁴⁾, зато и не беше у прајезику име за пчелу; исто тако из флоре вредан је закључак, да је пранарод делом живео у области букве и начинио име за њу⁵⁾ — а зна се где је граница бујве (од јужне Норвешке и западне обале Шведске код Готенбурга — до Калмара, и од Кенигзберга кроз Пољску — Подолску на Крим, Кавказ) и да је заједничка индојевропска реч за 'брезу'⁶⁾.

Изучавајући и поредећи телесне особине индојевропских народа, антрополози су са своје стране огледали да реше с етничком и топографску загонетку, али нису боље среће од лингвиста и историка. Усвајајући поставку да су се из Азије доселили нови јевропски становници, а да је старије преиндојевропско становништво пронало у борби с овим носиоцима нове културе, антрополози су извели закључак да су се прастановници разликовали соматски од нових досељеника: они су били црне масти (кожа и коса беше црна) и брахицефални, ови плави и долихоцефални. Потомци те старије расе беху Ибери и Лигури, мишљаху Француски антрополози, Фини и Лапонци — шведски. И данас ове теорије имају заступника, и финска теорија бива често позивана да реши питање о расама и њиховој надмоћности. Али разлике у расама пренесоше новији француски антрополози и у дилувиално доба, кад су биле неке четири расе. — Интересно је споменути како је у ово питање умешана била и национална осетљивост: немачки научници стадоше твр-

¹⁾ Лат. *mare*, ир. *muir* (ст. гал. *mori у *Aremoricis*, *Morini*), гот. *marei*, слов. море, лит. *māres* 'Haff'. Из прадоба је и реч за веће језеро или море, дакле лат. *lacus*, ир. *loch*, ст. ск. *lōgr*.

²⁾ Лат. *anguilla*, лит. *ungurys*, слов. рус. оугорь, в. лат. *anguis*, лит. *angis*, слов. жь (пољ. *waż*, р. *ужь*), и грч. *ἐγγελας* из *ἐγγι-*, дублет од *ἐχίς*.

³⁾ Грч. *ἄρκτος*, лат. *ursus*, ст. инд. *r̥kša-*, ав. *areša* и т. д.

⁴⁾ Ст. инд. *mādhu-*, ав. *mađu*, грч. *μεθυ* 'вино', ст. нем. *mēto*, *mitu*, ир. *mīd*, слов. медз, лит. *medūs* и т. д.

⁵⁾ Лат. *fagus*, грч. *φύκος* 'неки храст', ст. г. н. *buohha*, ст. сканд. *boc*, у фриз. Зевс *Вагагос*.

⁶⁾ Ст. г. н. *birihha*, ст. слов. *врѣза*, лит. *bėržas*, ст. прус. *berse*, санскрт. *bhūrja*, осет. *barse* — можда због беличасте коре названа 'сјајна', в. санскр. *bhrāj* — 'сијати се'.

дети да су најбоље сачували старе особине своје расе северни Германци, док су се јужни измешали и изгубили исконско обличје. Словени, Келти и др. по типу су Фини, Монголи или Берберо-ибери, а само по језику Индојевропљани. С. Is. Taylor долази до сасвим супротнога гледишта, узима као карактерно обележје брахикефалију и истим методом долази до сасвим супротних закључака. — У новије време настаје обрт у решавању овога етничкога питања. Пре свега узет је трећи тип према кроју лубање, месокефални; даље су узети у рачун и други знаци, осим боје очију, косе и коже, ширина лица, форма очних шупљина, коштани део носа, облик чела, обим лубањин. Ако се узме орбитни индексе, онда су Јевропљани, мрки Индуси, Фици-острвљани из исте групе. И најпосле се дошло до уверења да се не може добити истинска класификација, а толико је прелазних ступњева и поступности у развоју, да већ тврде да се и лубањама облик може мењати (Ранке, Вирхов), а посматрање лубања у примитивних племена и нова археолошка открића то донекле потврђују. Антрополози све више увиђају да краниологија у питању о развоју раса није оправдала наде, које су на њу полагане; лингвисти са своје стране увиђају да су језик и физички тип нешто засебно и да лубање и кости ништа не могу казати, чијег су народа, ако се не сачува језиковних предања. Питање о постанку раса одводи нас у неизмерно далека времена: у квартално су доба биле готове и утврђене расе, а индојевропски пранарод живљао у својој прадомовини — на прагу историје, и у историјско доба пада деоба и ширење индојевропских језика. Саобраћај, освајање, колонизација и истребљивање створише с другима још чиниоцима оно што се сад зове група сродних народа индојевропских. Индојевропљани нису представљали једну расу у антрополошком смислу ни у најстарија времена (имаху лубање разног кроја и облика, беху разнога стаса и састава, мрке и плаве масти), као што ни данас, стога се не може ни одредити полазна тачка у развоју те расе.¹⁾ Велика и плава раса, изгледа, као да је имала знатнога удела у процесу мешавине раса (Рацел).

Јевропска поставка, по којој би прадомовина била у источном делу Јевропе, има више разлога за себе, него ли азијска, премда и њих не одваја голема преграда. Две су опет могућности и овде дате: или је била у северо-источном делу њезину (у шумској области руској до Балтика) или у југо-источном делу (у југоруским степима до Црнога Мора)? Ако су најстарији Индојевропљани били сточари — у стени, ако ли су пак били ратари — у шумској области. У старо се доба поред покретних номада у стени јављају ловци и ратари у пограничној области (из-

¹⁾ О мешању индојевроп. племена с неиндојевропским говорима и многи обичаји, који беху некад својина неиндојевроп. племена, на пр. право наслеђа по женској линији („материн. право“), обичај познат под именом *couvade* или *Männerkindbett* и т. д.

међу степске и шумске) — могао је пранарод живети и у једној и у другој области. Прелазне су области од велике вредности по културни развитак: лако се прелази од сточарства на ратарство (и обрнуто?).

Најпре су стари Индојевропљани били сточари — доказе за то треба видети у V одељку — ну веома рано већи део њих поче просто и несавршено обрађивати земљу. Сличан појав деси се у историјско доба у тим истим крајевима: док једна „скитска“ племена — како прича Херодат — обрађиваху земљу, око Дњепрова ушћа (Калипиди и Алазони), исто тако и севернији Скити што се простираху до у шумску област, дотле друга племена живе номадски, нити знају орати и сејати. У јужној се Русији, особито поред река, наизменце ређају шуме и степе, отуда заједничка имена за шумска дрвета још у прајезику: И Скити су имали дрва за кола њихова. Као што је напред споменуто, медвед и дивља пчела живе у стени. Ту су позната три годишња времена: кратко пролеће, лето и зима. На овај начин опадају многе Хиртове и Шмитове замерке против Шрадерове локализације.

У јужно-руској области степној, потпуно отвореној и без природних граница, живео је пранарод индојевропски, и ту се један део његов почео бавити о земљорадњи. Трагова од палеолитскога човека, који је, нема збора, био предак неолитских Индојевропљана, нема у руским степима; морало је у њих доћи становништво са стране — одакле, то је једна од вечитих тајана... и поље где и најопрезнија тврђења и конјектуре пролазе као сваки мехури.

III

О физичким и психичким особинама старих Индојевропљана

Између појаве индојевропскога пранарода и између постанка човека протекло је неизмерно много времена, зато се и не може помишљати на неку засебну расу индојевропску, кад се говори о физичким особинама пранарода. И пранарод ваља нам замишљати као и друге народе, које састављају људи сабрани у заједницу језиком, културом, па, можда, и непознатом нам политичком судбином. Заједничко физичко порекло, премда није једини чинилац који учини да она постане, било је при том од не малог значаја. Истина, васколики живот у прадоба тецијаше у уском племенском кругу, те као да није могло бити притицаја туђе крви, али су индојевропска племена ступала у пријатељске и непријатељске односе са иноплеменицима, обичај ексогомије, да у других племена купују и отимају себи жене, био је и у Индојевропљана. Ексогомија је могла изазвати — како каже Е. Гросе — прво конубиалне, а после и политичке савезе племенске, мало је после тога потребно било да постане нова целина етничка и из хетерогених елемената.

Да стари Индојевропљани не беху истих соматских особина, то су нам потврдила антрополошка истраживања, као што је већ напред показано. Нема ниједнога становништва потпуно хомогена у антрополошком погледу. То потврђују и археолошка откопавања. Из шведских гробова откопане дубање имају и брахикефалну форму поред чешће долихокефалне. У Енглеској „long barrows“ имају глава од све три форме, исто тако и „round barrows“; пређе су погрешно у једнима налазили само долихокефалне, у другима само брахикефалне. У швајцарским насељима накољским има глава од три типа. Разлике у структури германских скелета биле су од вајкада, као што се види и на римским споменицима.

Кад северни народи јевропски дођоше на обзорје јужних народа, одмах грчки и римски писци уочише разлике у њихову habitus-у од својих народа, и доста нам података о томе оставише. Херодот описује Неуре и Будине, претке словенске, као људе светле, отворене боје; о Словенима тако говори и Прокопије. Келти су и Германи — по описима старих писаца: Цезара, Ливија, Тацита, Страбона и Диодора — високи и развијени, отворене боје косе и очију. И стари Трачани беху такви. Јужни су Индојевропљани онижи и затвореније масти. Али у Омира се јунацима и јунакињама придева особина придева *ξανθός* 'плав', тада људи беху крпко и развијено племе, ни налик на потоње вижљасте Грке, Северни тип сачуваше и до наших дана критски Сфактиоти. У класичној се уметности представљаше врло радо плава коса и плаве очи. Јесу ли била оба типа: велики и мали, плав и црномањаст у исто доба, има ли какве везе плавога типа с долихокефалијом и затворенога с брахикефалијом — то се не може доказати и само се с партискога гледишта, али без научне подлоге, може издвајати омиљени тип и постављати „више раса“.¹⁾

Оволико је доста, у свези с оним што је казано при крају II одељка о особинама физичким, соматским старих Индојевропљана. Више се шта не може ни знати.

Да видимо шта се може казати о духовним и психичким особинама наших предака. Има и данас народа на нижем умном, моралном и културном нивоу но што беху наши преци индојевропски. Бушмани и данас живе као палеолитски човек, без крова, ни пастири ни орачи, храна им је лов и корење, мед, ларве од мрава, живе у малим ордама и породицама, без поглавара и какве год друштвене организације. Пре неколико стотина година већина америчких племена живљаше као човек кварталнога доба, нека су прешла на углађени камен и на бакар. Еским и сад живи као квартални човек, без домаћих животиња других осим пса и прваса; оружје му је од рибе кости и од камена, и од дрвета које до-

¹ У последње време ово се гледиште, које Шрадер заступа, сматра као најправидније. Бечки антрополог проф. *Цукеркандл* тако суди у једном скорашњем предавању; *Л. Нидерле* у свом новом делу *Slovanské Starožitnosti*, I, 1. ч. Праг, 1902., стр. 80.—110. на том је становишту.

носе морске струје из даљине. Лов му је главни посао. Добро се најести, па се после извалити и брехтати у својим од леда и земље начињеним становима — то му је прво и највеће уживање. Броји до пет, па за 'шест' вели 'један (прст) на другој руци', за 'једанаест' 'један на првој ноzi', за '21' — 'један на првој руци другаревој'. Ограничена му је и верска свест: обожава кита, боји се духова умрлих људи, рај му је на дну мора под ледом, у њем је изобилан лов. Може се рећи да има у свима деловима света доста примитивних племена с веома ниском културом, налик на индојевропску из прадоба, па и с много нижом. Много има поучнога и сличнога у оном што нам етнологија казује о примитивним племенима и у оном што донаторска археологија и културна историја, помогнута лингвистиком дознају о простничким односима, већ су многи испитиваоци индојевропске старине с коришћу употребили аналогije и поређење, трудећи се да при том одрже меру.

Тешко нам је упознати се с „народном психологијом“ пранарода. Оне кости, справе и оружје, остаци материјалне културе његове, ништа нам не могу казати, какве су биле духовне и душевне особине његове, каква му је била вера, какви обичаји. А његови су се потомци толико променили да наука мора прибегавати многим аналогijам и поставкама, трудећи се да у оном што је историјски познато као духовна особина појединих племена, пронађе и оцени, колико се сачувало старине, колико је пак приновљено у разна времена, почев од најстаријега историјски познатогa момента.

Језик је архив, у ком су нагомилана сведочанства и документи о многим менама, кроз које је прошао један народ од најстаријих времена. Индојевропски су језици сачували много заједничких речи из прадоба, које ће нам послужити за карактеристику умнога развитка и разних погледа пранарода на природу и на људе. Наука је у стању приказати, какав је изгледао индојевропски прајезик што се тиче гласовнога му облика, облика, структуре речи, исто тако синтактичнога склопа и лексикалнога блага. Индојевропски је прајезик потпуно флективан, падежима исказује разне номиналне односе, а глаголским облицима (лицима, временима и начинима) вербалне, а партикулама др. односе. Постанак глагола једна је од највећих револуција, можда и највећа, која је могла бити у историји човечјега мишљења — тако вели познати научник В. Вунт. Прави глагол није развијен у многим језицима. Индојевропски прајезик био је стога куд и камо подобнији да исказе логичко-апстрактне односе, него многи језици других језиковних племена. Као да ће и у мишљењу сиромашнога Хотентота бити исто така примитивност као у језику, јер он исказује номинално-конкретно оно што казује наш глагол: 'његово око' = види, 'њихове очи' = виде; тако Атапак, североамерички урођеник, каже 'моје сузе' = плачем, 'твоје сузе' = плачеш и т. д. а Пе-

руанац: 'моје ношење тебе' = носим те.¹⁾ Али је опасно према језику судити о умној развијености једнога народа; може језик бити неразвијен у овоме граматичком смислу, дакле без флексије, па да опет буде у стању исказати најфиније преливе мисли, на пр. хинески, који, осим реда речи, помоћних партикула и акцента, и нема никакве граматике. Као културно-историјски архив, нема сумње, пружиће нам доста драгоцених дата прајезик и његови потомци да би се могле оценити духовне и умне особине пранарода.²⁾

Ништа лепше не карактерише један народ но развитак његове уметности, књижевности и наука. Ту се огледа развијеност његових осећања, његова мишљења и његове воље. Разуме се да нам такви извори не стоје на расположењу кад говоримо о пранароду индојевропском, као кад би говорили о Грцима, Латинима, Индима и др. У прадоба није било ни писмености, нити ишта налик на литературу, науку и уметност у правом смислу.

У палеолитско доба беше становништво на врло ниском културном нивоу, али је имало развијен такав уметнички дар да изазива дивљење, као што сведоче скулптуре од слонове кости, рељефне слике животиња и цртежи глава коњских, козјих на јеленским роговима, костима и у камену. Такву су уметност путници нашли у данашњих примитивних племена, у Чукча и Ескима и у многих аустралијских и афричких племена. У неолитско доба, кад је била индојевропска културна и језиковна заједница, нема више овакве уметничке даровитости. Као да је са сточарством и ратарством јевропско становништво заборавило ову вештину цртања, а постало практичније и вештије у изради алата и оружја од камена, кости. Орнаментика грнчарије из овога доба врло је проста. — С временом се опажа опет уметничка тежња у украшавању својих предмета за рад и оружја.

Ношња, украси и неговање косе и браде могу се увек сматрати као карактеристични за укус и осећање једнога народа. У прадоба беше једнако мушко и женско одело, а врло просто, огртач — омотач и пештемаљ — ово довољно карактерише културни ниво пранарода. — У неолитско доба радо се кити народ, украси су од избушених зуба дивљих

¹⁾ Истина, у прајезику ишао је бројни систем до хиљаде, али је дотле морао прећи много прелазних ступњева. Број осам (*aštau, octo, acht; осмѣ*), по облику дуал, из онога је доба кад у језику беху имена само за четири основна броја. Број девет је 'нови' (*новѣт*, и т. д.); број 'пет' = 'песница', и у броју за десет и сто беше 'рука' (: пар руку), као други члан сложенични.

²⁾ Нема заједничке речи за 'боју', а то ће много рећи: тада као у многих примитивних племена још се не могаху толико уздићи у апстракцији, да одвоје преставу боје од обојенога предмета; има више имена и за нијансе, али не за опћу преставу о боји (на пр. и сад у литавском), као и више имена за разна дрвета, али не за 'дрво' уопће. О овом *X. Ostroff, Suppletivwesen, 78. и д. Etym. Parerga, 172.—173.*

и домаћих животиња, избушене шкољке, камене ђинђухе, копче. И бакарних накита има доцније. Међу преисторијским накитима много их је, који су били амајлије против непријатељских сила. — У историјско доба тетовирала су се многа индојевропска племена (Трачани, Илири, германска племена); археологија потврђује да је тај обичај украшавања био познат у палеолитско и неолитско доба. Не зна се да ли су се у прадоба наши преци тетовирали, јер није био овај обичај познат у Индији и Ирану, у Грчкој и Риму. — У прадоба носили су дугу косу и браду; разне „фризуре“ дођоше с истока и у доисторијско време.

Песма, свирка и игра карактерне су при оцени духовних особина једнога народа. У прајезику нису тако развијене речи што значе песму као речи које значе говор.¹⁾ Обично су имена и глаголи што значе 'песму' и 'певати' постали од старијих речѝ што значаху 'гласно говорити', 'дати јасан глас'.²⁾ А према томе као да се код старинске песме назло на јачину изговорених речи, на дизање и спуштање гласа, на интервале између гласова, — те је она била налик на рецитовање свештеника, врачара и пророка при обредима. Од патетичнога говора до рецитоване песме мали је размак и неосетан прелаз. Прва и најстарија поетска форма у Индојевропљана биће ово патетично дизање и спуштање гласа и ритмичко изговарање реченице. Врачарске изреке и песме, најстарија врста индојевропске поезије по Шрадеру, посташе због практичне а не због естетичке потребе. Оне су певане крај болесничке постеље, при погребавању мртваца и при жртвовању. — С ритмичким изговором речѝ врло је рано удружен ритмички ход, с песмом игра. Најстарији се трагови проетничке песме сачуваше у најстаријим деловима Веда, у Арвалској песми и у германској поезији. Као да ће заговетка с ритуалом скопчана, судећи по најстаријој Веди и Еди, допирати у прадоба. Јесу ли и индојевропски ритам сачували најстарији индојевропски песнички споменици — као што тврђаше Р. Вестфал — тешко да се може знати и доказати. У ведској Индији, у Јелади из доба Одисеје, у најстарије доба у келтским и германским земљама јавише се нарочити певачи — несумњиво доцнија појава, непозната у прадоба.

Песму прати свирка. У индојевропско прадоба, судећи по том што нема заједничких речи за какве год музичке инструменте, или никако није било њих, или су били врло прости. Осим левкастих бубњева од иловаче из мегалитских гробова (у Алтмарку) нису нађени никакви инструменти из неолитскога доба. Ово би се сложило с оним што се зна о примитивним народима да јако воле бубњеве, и ритмичке више него тоничне инструменте. — Што се тиче игре, исто тако речитог израза душевнога

¹⁾ Упор. једначину: санскрт. *vacas-*, авест. *vacah* = грч. *ἔπος*, *ѝψ*, лат. *vox*; и лат. *verbum* = гот. *waitard*, ст. прус. *wirds*.

²⁾ Тако гот. *siggwan* (singen), лат. *canto*, литав. *gièdu*.

стања, није између ње и живљега хода, скакања и живљега кретања било веће разлике. И њен ритам беше прост као у песме. Игара је било од више руку: игра с песмом, религиозна игра, мимична игра, и игра с оружјем. Да ли су прве игре индојевропских племена наслеђене из прадоба или су дошле са стране — остаје широко поље конјектурама, зна се пак да игре иду од народа до народа као свака „мода“.

О вери и веровању индојевропскога пранарода дошло се у науци до неколико утврђених резултата. Језгру индојевропскога веровања чинише обожавање 'неба' и оних сила природних што се на њем јављају и с њим стоје у свези. Такво веровање нађе Херодот у Перса, Цезар у Германаца, Peter von Dusburg у Пруса и Литванаца.¹⁾ Небо обожаваху први Индојевропљани због дневне светлости, коју доношаше, а старешинство му признаваху тим што га зову 'оцем'.²⁾ 'Бура' је најзнатнија појава природна на небу; она је силно утицала на осећање примитивних људи и зато послужила за основу многих божанстава. Индојевр. реч што значи 'гром' поста име једноме божанству.³⁾ Још обожаваху 'месец' и 'сунце', чија су имена заједничка свима језицима индојевр. племена.⁴⁾ Осим тога обожавају 'звезде', н. пр. 'Даницу', која је могла имати проетничко име, налик на лит. *auszrīnē* 'зорњача'. 'Вечерњача' и 'зорњача' беху 'синови' неба (грч. *Διός-χοροι*) и или су персонификоване (господари коња) или териоморно замишљане („коњи“, санскр. *acvīnāu*). И зора је обожавана као небеска појава,⁵⁾ даље 'ватра',⁶⁾ која персонификована поста богиња домаћега огњишта (Хестија, Веста), најпосле 'ветар' и 'вода'.

(НАСТАВИТЕ СЕ)

¹⁾ Ведско *dyāus* сачува апелативно значење 'небо', грчко *Zeús*, лат. *Dies-piter*, *Juppiter*, с. герм. *Týr*, ст. г. н. *Ziu* већ су персонификована божанства.

²⁾ У санскр. *Dyāus pitā*, грч. *Zeús patēr*, лат. *Juppiter*.

³⁾ Герм. *Donar* = *Thórr*, келт. *Tanaros, лит. *Perkūnas*, у гр. *Zeús* истих особина.

⁴⁾ Санскр. *mās-*, авест. *māh-*, ст. перс. *māh-*, ст. грч. *μήνη*, гот. *mēna*, лит. *mėnė*, слов. *мѣс-аць*; — лат. *lūna*, слов. *луна*; грч. *σελήνη* 'сјајна', арб. *hene*, сан. *čandra* = 'сјајни'; сунце = санс. *sūrya* и *svār-*, грч. *ἥλιος*, лат. *sol*, гот. *sauil*, кимр. *heil*, ст. пр. *saule*, лит. *saulė*, слов. *сзъно у сзънице.

⁵⁾ Санскрт. *uśas-*, авест. *uśah-*, гр. *ἠώς*, лат. *aurora* (*ausosa), литав. *auszrà*.

⁶⁾ Санскр. *Agni* = лит. *Ugnis* = огњь.

СТАРИНСКИ ЗВУЦИ НАРОДНИХ ПЕСАМА

ПРИЛОГ ЗА РАСПРАВУ ПИТАЊА О СТАРИНИ СРПСКОГ НАРОДНОГ ПЕВАЊА

од

Анд. Гавриловића

Питање о старини српског народног певања има већ своју историју.

Најпре „Свједочанствима из прошлости о српским народним пјесмама“, у *Отаџбини* 1875, књ. III, стр. 574.—589, а по том у седмом одељку „Gradje za historiju slovinske narodne poezije“ *Rad jugosl. Akademije* XXXVII, проф. В. Јагић изиђе с разлозима и доказима, да је наших народних песама било у четрнаестом веку па на овамо, постављајући сумњу да их је могло бити и знатно раније судећи по летопису попа Дукљанина.

Наводи и разлози В. Јагића остадоше без противљења све до појаве студије Д-ра Т. Маретића „Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici“, *Rad* 97. Ту Маретић изиђе с мислима да наших народних песама, понајпре епских, није било до косовске катастрофе, и да је тада том народном несрећом пробужени песнички дух народни певајући само Косово почео певати и о ономе што је дотле само причао. Разлог је поглавито у томе, што од толиких историских догађаја пре Косова народна песма памти само један једини — бој на Велбужду, који је опеван у Вукову зборнику узгред као увод једној другој песми и у зборнику Петрановићеву као посебна песма. Па и тај један догађај, зато што у песми Петрановићевој има доста неистина историских, могаше бити опеван управо после Косова. На природан приговор, да је песма могла постати пре Косова — па да је после Косова историски колорит потамнео, Маретић вели: „Ја на то одговарам: док је Душанова војна год. 1330. *једини историски догађај докосовскога времена, који је оијеван у народној пјесми (и то само у једној до сад познатој), није ни мало вјеројатно, да би се сви други докосовски исторички догађаји из народнога памћења изгубили, јер ако је народ о Немањићима могао до XIX вијека сачувати пјесама, које о њима говоре ствари измишљене: за што не би сачувао и коју такву пјесму (осим наведене о боју год. 1330), у којој су били опјевани исторички догађаји“ (стр. 113). И мало пре тога: „Ако се о једном историчком догађају могла сачувати пјесма до данас ваљада би се и о другом историчкијем догађајима из преткосовскога времена пјесме сачувале, да их је било“ (72).*

После тога В. Јагић у своме Archiv-у В. XII. поново изиђе с мислима, по којима се Маретићева теорија не може никако примити нити се наводима његовим могу потрти сведочанства, колико их има, о дубљој

старини нашег народног певања, као што се објашњења Маретићева сама не могу одржати.

Још је једном, у *Radu* 132, оцењујући рад Халанскога о јужнословенским традицијама о Краљевићу Марку, Маретић имао прилике да изјави, како не само остаје при својим мислима, него како у раду Халанскога налази и нових потврда за њих. Рад је Халанскога одиста дао, и то обилатих, доказа за Маретићеву поставку како постаје приповедачки и поетски материјал који иде од народа до народа и како на њ треба, у испитивању народне поезије, обратити особиту пажњу. То мишљење није ни пре било непознато, али га је Маретић збиља разгранао и разрадио. Па ипак — у Халанскога не видесмо нових разлога за потврду Маретићеве теорије о ближој старини српске народне поезије. —

Не имајући самих народних песама, Јагић вели да се можемо за старину народнога певања уопште задовољити и посебним поменима који као сведочанства доказују да је народних песама било у појединим вековима. Он је такве помене марљиво прибавио¹⁾, али једно од најстаријих сведочанстава има и посебну своју историју, која му, у исто доба, одређује и вредност.

Н. Григора, члан грчкога посланства које је за владе краља Дечанскога долазило у Скопље, описујући то путовање помиње како су пратиоци њихови у једно доба певали јуначке песме које су се у ноћној тишини на далеко разлегале.

То причање Григорину служи Јагићу као сведочанство о нашем народном певању у XIV веку, сматрајући пратиоце за Словене. Још пре своја два поменута рада Јагић је то навео и у својој „Historiji književnosti“, 1867, стр. 173, а још раније је, у главном тако, мислио и Рус Бођански у делу „О народ. повези славян. племенъ“, 1837, стр. 97. Тако су ствар сматрали и Ст. Новаковић у „Историји српске књижевности“, 1871, стр. 20, и Пинин и Спасовић у Историји словенских литература.

Међу тим Ђ. Малетић, у *Гласнику Срп. Учен. Друштва* XVIII, стр. 238 и прим. 2, рече да су ти пратиоци морали бити Грци и према томе су могли певати грчке песме јер их је Григора разумео. Уз Малетића је, доцније, пристао и А. Павић, у делу „Narodne pjesme o boju na Kosovu“, 1877, стр. 3—4. И Д-р П. Матковић, *Rad* 42, стр. 153, држи да Григора говори о певању грчких пратилаца, али допушта да су могли певати и Словени које Григора није разумео. Најзад је и Станоје Станојевић, у *Стражилову* 1892, стр. 413—415, изјавио, уз кратко разлагање Григориних речи, како му се чини да тај разлог Јагићев не може опстати и да је у праву Малетић, али иначе усваја Јагићеве назоре о старини српских народних песама.

¹⁾ Њима ваља додати и помене у Доментијану и Теодосију и познато трагање Ст. Новаковића за старом народном песмом о одласку Св. Саве у калуђере.

просветни гласник, I књ., 4 св., 1902.

Не залазећи сами у пресуђивање тога питања, ми смо његов развој изложили овде поглавито стога што ћемо у даљим редовима навести други један разлог за биће српских народних песама у томе, XIV, веку, разлог који може бити и јачи од Григориновог сведочанства. Тиме смо већ изјавили да у питању о старини српских народних песама стојимо на страни оних који у томе траже дубљу старину. Наши наводи не иду у област сведочанстава већ су управо примери за таква сведочанства, потврђујући како претпоставку да је народних српских песама било у XIV веку тако и да је њих могло бити и у време пре државне акције Стефана Немање и његова времена.

* * *

У познатом *летопису трonoшком*, у *Гласнику* V стр. 47, читамо о Св. Сави:

„По завјешчанију светаго, братанац јего Владисав, просил мошчи светаго от теста своего краља болгарскога, чрез честних својих послаников. Но неумолен бист крал болгарски, дондеже сам Владисав собоју неприде до краља теста својего; и ашче неби кралевоју својеју таштеју получил мошчи светаго Сави, то никогда бо ниже сам могаше умолити краља и теста својего за мошчи светаго. Понеже крал болгарски и тест јего коварство имјел в сердци својем, жеже убити зета својего Владисава и завладати земљу и државу серпскују. Но чрез кралицу објавили се совјети и кознованије на Владисава, и тако сам перве испратил мошчи светаго Сави. Таже ношчију тајно побјегла до предјелов својих. . . .“

Откуда Трoношац зна, да је цар бугарски хтео убити *српскога* краља, зета свога, онда кад му је он *дошао у престоницу*, и да је *кралица* то спречила својим *саветима*? Ниједан старији извор о Сави и Савину времену не казује ништа ни на лик тога; и не само то, већ су, по свима њима, друкчији били одношаји између Асена II и Владислава. Чини нам се да се то даје највероватније протумачити тек тако ако се узме да су у томе Трoношчеву казивању последњи и веома помућени звуци народнога предања о — Владимиру и Косари. Све, мало више истакнуте, околности и сличности ситуација, као и сам помен неког *Владислава*, могаху Трoношца — који је по мишљењу Ст. Новаковића, *Starine* X, стр. 185, писао у почетку XVIII века — навести на онако писање какво у почетку овог одељка наведосмо. Добрим познаваоцима оне помућености, која може да настане не толико у народним традицијама колико у полу-историским делима што на њеном основу постају, неће се, држимо учинити немогућном толика пометња у писца какав нам се у свему приказује писац трoношког летописа.

Доба Стефана Немање и Светога Саве, које у историји српској почиње нову и светлију епоху, потиснуло је народну традицију која је

дотада живела, онако исто као што је катастрофа косовска учинила у народном памћењу још једно јако брисање дотадашњих поетских казивања. А да ли је тих традиција могло бити и пре доба Немањина? да ли се што из времена пре рада његова могло унамити?

С правом се сматра, да с појавом Немањинога делања настаје у српској историји ново доба. Али не треба сметнути с ума, да је непрекидности у духовном животу народном вазда морало бити. Немања није променио *социјални* већ поглавито *државни* облик. Према томе, ако је у доба Немањино било народне поезије, ње је морало, онда, бити и пре тога времена. По ономе што смо већ казали и што ћемо доцније још навести, можемо сматрати основаним тврђење *да је у доба Немањино народ певао*. Да се, пак, у народном певању може кад што чути и помен које личности из доба *пре* Немање, допушта и И. Руварац, у *Годишњици* II. стр. 247. Он вели: „... У песми се народној каже: „Да видите *Паираћу* велику, задужбину *Вукана жуџана*“; но што се песме ове тиче, то се не зна, који се жупан Вукан ту управо мисли: да ли син Немањин... или пак онај Вукан, што је пре Немање на крају XI века био велики жупан српски.“

Питању: да ли је било књижевне радње и пре рада Св. Саве — посветио је Ст. Новаковић своје студије „Први основи словенске књижевности на Балканском Полуострву“, Београд, 1893. Резултат је његовог испитивања да је било и словенског — српског — књижевног рада у склапању легенде о Владимиру и Косари... Ако се, после свега, може узети да је било *писане*, онда је још већа вероватноћа да је било и *усмене* народне књижевности. За трагање о старој писаној књижевности Новаковићу је корисно послужило летопис попа Дукљанина, а у Дукљанину се виде, као што смо поменули и као што се и иначе обично узима, крупни трагови народне традиције, ако и не можемо пристати на оно што је некада тврдио М. Дринов, у издању *Периодическо Списание*, 1876, св. XI—XII, стр. 115. Он је држао да је познати Дукљанинов Прелимир јунак бугарских народних песама, из којих је прешао делом у летопис Дукљанинов а делом у поменик бугарских царева, на што је Јагић, у својој *Gradji*, допуштајући комбинације, рекао: „Ипак за сада то нијесу него ли домишљања.“

Цара Самуила, оца Косаре Владимирове, певају народни гуслари наши и данас, усвојивши, уз различиту срећу, неке песме Андрије Качића, о чему ћемо мало даље говорити. Али ми имамо траг његову помену и у певању независно од онога што истиче од Качића.

У књизи М. С. Сркиње „У Фрушкој Гори 1854.“ св. II, стр. 92.—94. штампана је, без свога имена, песма коју је тада Милица слушала у том крају. Мотив је те песме познат и из другог певања народног: владар-зликовац, који је уморио све своје рођаке, чује да има још једног нејаког сестрића, по кога шаље слуге, али се сестрић, кад му дође, измоли

у злога ујака, који му прашта живот и оставља царство. Песме које је Милица слушала и бележила немају оне поетске узвишености, која Вукове зборнице одликује, па је и у поменутој песми доста рогобатности. Али се у њој онај владар-зликовац зове *цар Самуило*, а сестрић његов је *син гостође од Херцеговине*.

Не мислимо одмах овде тврдити да је тај спомен Самуилов неодступно из најстаријега доба. Знамо да њега у другим песмама сличне садржине нема; знамо да је име његово могло бити уметнуто и књижевним путем, понајпре код толиких фрушкогорских манастира где је Милица и слушала поменуто песму. Али опет држимо да је такав помен старога Самуила ипак интересан, и да је могао бити сачуван у другим каквим мотивима који су били јаснији и ближи кругу оних традиција што су некада настале око спомена Владимира и Косаре. А свакако није случајно што се оно, и кад би се доказало да је за горњу песму само позајмљено, позајмљује баш за песму у којој се пева *о убијању царских сродника!* Није ли оно с кругом оних традиција којима Трконошац није могао одолети, преживело и тога летописца, у чије је доба већ била веома помућена стара традиција, и докотурало се до половине XIX века као последњи звук најстаријег, негда много популарног, певања народног?

Што се тиче Качићева певања о Владимиру и Косари, онако какво живи до наших дана у устима наших народних гуслара, о томе су довољно реферовали Ст. Новаковић, у *Наставнику*, 1892, стр. 266.—276, и Дан. А. Живаљевић, у *Босанској Вили*, 1893, бр. 1.—2, изазвани чланчићем „Aus dem Leben der serbischen Volksepik“, у Јагићеву *Archiv-у* XIII, где се расправља о данашњем певању о Владимиру и Косари. Новаковић је, за тим, доказао, а Живаљевић разграно тај доказ, да оно певање које се у *Archiv-у* помиње није ништа друго до Качићева песма о Владимиру и Косари.

Али је самим тим изазвано питање: да ли се о Владимиру и Косари није у народу певало и пре Качића, који је могао таку старију песму слушати и по њој своју испевати? Новаковић је, доказујући да је Качић своју песму испевао по Дукљанину, рекао, на поменутоме месту, и ово: „Питање је, да ли је још Качић имао за основу какву народну песму о Владимиру. Качић то није казао, а ни после нико није наишао *нити на какву народну песму, нити на какве трагове од ње*. Има само књижевничких домишљања да је за извесне старије предмете Качић наслањао се на песме народне које су се онда још певале, а по том се изгубиле. Али домишљања остају то што су... Ја држим да је Качић своју песму певао по Дукљанину. Кад не би тако било, *до сад би се ма где нашао живљи траг тој песми и тим традицијама*, као што је и осталима... *Кад би се доиста могло осведочити, да се о Владимиру сачувала песма у самоме народу, то би било врло знатно. Али песма не би стајала усамљена...* „(стр. 275—276).

Чини нам се да смо жељи Новаковићевој за изналажење трагова самосталног народног певања о Владимиру и Косари, ако не са свим а оно бар прилично одговорили. Нећемо тврдити да се таком песмом послужио и Качић, али да је ње могло бити и пре њега налазимо разлога веровати по подацима које су нам пружили Трношац у почетку XVIII и Милица С. Сркиња у половини XIX века.

Али сад долази на ред питање које истиче из теорије Маретићеве: да ли и песма о Владимиру и Косари није постала *после Косова* из *приме*? Ми држимо да није. Околност, што су народне традиције о Св. Сави *угушиле* последње звуке народног певања о Владимиру и Косари, као што се види у Трношцу, сведочи да је такво певање морало бити веома старо и да га је почело нестајати доста давно, управо онда кад су после Косова друге гатке прелазиле у песму, те се само још један, готово нечујан, звук нашао пре пола века. Да се пак и пре Косова певало — да се, дакле *могло* певати и о Владимиру и Косари — показује и други случај, на који сада прелазимо.

* * *

У *Краљевини Србији*, на стр. 143, штампана је под именом „Сва се војска Шишману предала“ ова песмица:

Еј ти горо, горице зелена!
 Можеш ли се за дан, за два минеш?
 За дан за два, за целу недељу?
 Сва се војска Шишману предаде!
 Ја не жалим што се је предала,
 Но ја жалим ту добру девојку,
 Што Шишману сас војску отиде.
 Вредна беше за три нова града:
 Чело гу је алтан хамајлија,
 Зуби су гу два низа бисера,
 Очи су гу два бистра кладенца,
 Веће су гу морске пијавице,
 Уста су гу шећерли-кутија!
 Лице гу је као јарко сунце.

Та је песма из нишкога округа. На страни 408. забележено је да се та песма, иста само мало друкчија, пева и у топличком округу. Она је сва карактеристична, те је и ми, не могући издвојити само оно што је у њој друкчије, наводимо у целини. Натпис јој је исти, а сама песма гласи:

Ој! ти горо, горице зелена!
 Могу ли те за дан, за два минем?
 За дан, за два, за целу недељу?
 Да отидем Бану на вечеру?
 Ја му не ћу господску вечеру;
 Да му кажем до две, до три речи:

„Сва се војска Шишману предала!
 Ја не жалим што се је предала,
 Него жалим ту добру девојку.
 Вредна беше за три нова града:

даље је, до краја, са свим као и у првој песми.

Шта пева ова песма тако је провидно па и јасно, да се ми на тумачењу њене садржине не бисмо ни задржавали, да испод прве није додана напомена: „Да ли ова песма не напомиње догађаје који се збише у овим крајевима у лето године 1330?“, што је утврђено напоменом испод друге песме, где писац каже како „у првој поли ове песме име неколико реда, који ми се чине да још јасније подсећају на догађаје из године 1330“. Тиме је писац „Краљевине Србије“, М. Ђ. Милићевић, и нехотице помутио разумевање садржине песмине па и отежао доказ њене аутентичности.

Та драгоцену песмицу у ствари пева догађај из године 1291, и пева га колико топло толико и верно. Збир онога што та два варијанта — ако се тако могу назвати — казују, упућује правце на догађај који је описан у родослову Данилову, „Животи краљева и архиепископа српских, написао архиепископ Данило и други, на свијет издао Ђ. Даничић“, 1866, стр. 116.—119.

По томе опису Шишман, кнез видински и владар западног дела подељене Бугарске, напао је, 1291, на земље краља Милутина и продјо дубоко у њих, али се једне ноћи војска Шишманова пред местом Ждрелом¹⁾

¹⁾ Данило, на поменутоме месту, вели да је војска Шишманова допрла тада до Ждрела у Хвосну: „до мјеста глагољемааго Хвостъна, и хотештиимъ имъ вьнйти въ мѣсто рекомо Ждрѣло, љко да възмоуть тоу соуштеиъ достоианна много прѣкьви домоу спасаова, рекъше архиепископѣ, и не възмогше...“ За тим, мало даље, причајући како се непријатељи пред Ждрелом поплашише вели да се то учини молитвама Св. Симеона и Св. Саве „и архиепѣреи христова светааго Арьсѣнниъ лежештааго тоу въ домоу светихъ апостоъ...“ Све се то у главном помиње у тако названој „аутобиографији Милутиновој“, која је штампана у Споменику С. К. Академије ИИ. — На основу свега тога и сада се узиме да је Шишман без боја продјо чак у само Косово, у срце Милутинове краљевине! Нама се чини да *прилике* упућују на дуги крај, на браничевско Ждрело, одакле је Милутин мало пре тога протерао браћу Дрмана и Куделина, придруживши Браничево држави Драгутинској. На то, иначе добро познато, Ждрело на Млави код доњег изласка из данашње Горњачке Класуре, упућује и топографија, и вероватноћа догађаја да је Шишман могао лако доспети дотле без боја одакле је могао умаћи преко Дунава, јер је чудно да Милутин гони Шишмана с Косова до Дунава, да га не стигне а да опет пре њега уђе у његов Видин! На браничевско Ждрело упућује и помислио да су Дрман и Куделин, који су одатле недавно побегли, по својој прилици, Шишману у Видин, кренули сада Шишмана на освојење онога што су они изгубили. — Али два стара споменика изрично помињу Ждрело у Хвосну *где је архиепископѣ?* На то бисмо рекли да то објашњење и одаје њихову неисправност. Као што је познато још није са свим рашишћено питање о томе шта је писао Данило а шта други. Осем тога и у самом Данилову раду и у раду других има уметака доцнијих настављача на ваљда и преписивача. Да у њему има и туђих познијих уметака, види се и по ономе месту

поплаши од неких необичних појава на небу и почне бежати. За њом се нада Милутин, и, гонећи Шишмана који пребегне преко Дунава, узме његову престоницу Видин, па онда ступе у преговоре, који се заврше измирењем. По томе уговору мира Шишман призна над собом врховну власт Милутинову и ожени се кћерју српскога великога жупана Драгоша, а његов син Михаило, мало доцније, узме за жену Милутинову кћер Ану-Неду.

Јасно је, да наведене песме певају тај догађај. Певач је ранијега доба могао у песми мислити на једну или другу Српкињу, што ствар не мења, али нам се чини да то елегично певање још боље пристаје за судбину неименоване кћери Драгоша, жупана-бана, девојке чија судбина, поред свега тога што она постаје „царица видинска“, има права на сачување... „Кад се чита — вели Ст. Новаковић у делу „Срби и Турци“, стр. 195. — историја средњега века, види се да су женидбе и удаје непрестано употребљаване да политици послуже стишавајући, одлажући и

где се говори како је Милутин удао своју кћер за Шишманова сина Михаила „иже послѣди бѣсть царь всен земли болгарьскѣи“. Према томе ми држимо да у позне полове, дoметке, треба убројати све оно што објашњава где је Ждрело, т. ј. ове речи и реченице: „до мѣста глаголемѣаго Хвостѣна“, даље: „мако да възмоуть тоу соуштеѣ достоѣниѣ много цркъви домоу съпасова, рекъше архѣиѣпископѣи“, и најзад оно што се вели за архиепископа Арсенија: „лежештааго то у вѣ домоу светѣихъ апостолѣ“. Тиме је позни настављач, или преписивач, ми слио објаснити где је Ждрело, јер је тада хвостанско Ждрело потиснуло јасан спомен браничевскога Ждрела. Ако стоји неспорно оно што Љ. Ковачевић у Роднѣици III, и што је поновљено у историји срп. народа Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића I, II изд. стр. 106. т. ј. да је Милутин архиепископију преместио из Жиче у Пећ *после рата са Шишманом видинским* — онда је несумњиво да је Шишман прсдѣо до Ждрела браничевског. — И ово, са своје стране, утврђује поставку Св. Вуловића, у *Гласу С. К. Академије ХЛIII*, и пристајање Јов. Радовића, у *Летопису Матице Српске* књ. 184, о томе да је Милутинова „аутобиографија“ фалсификована. — За Ждрело у Хвосну говори само та околност што је на путу за тај крај — у нишком и топличком округу — све до данас сачувано сећање у поменутој песми. Али њу, дoпекле паралише друго сећање које је остало у самој околини млавскога Ждрела и које памти друкчије неке везе путем женидбеним „Син краља Драгутина побеже од свог оца Татарима Дрману и Куделину. Они му даду своју (?) кћер и ожене га њом; кад су младожењу и младу одвели у ложницу, дигне се српски краљевић па кроз прокоп уз Комшчу реку проведе српску војску на врх Вукана, где је била татарска резиденција (?). Како дођу Срби, они се одма почну тући. Дрман и Куделин нису ту били него мало даље па пошљу на Млаву да им се донесе воде, ал' како се који враћао сваки каже: „Богме Млава мутна и крѣвава“. Онда они повикну: „е, Богме прокопаше Срби!“ и од тога се доба оно место где прођоше Срби назва Прокоп. Кад у месту где је сад село Шетоња изиђу на Млаву, а ту пливѣју кане татарске по врх воде и од тога изиђе реч „шетају“, и по том се и село назове Шетоња... А српска војска потуче све Татаре, и од силне крви сва је Млава била крѣвава.“ (Пут лицејских питомѣаца по Србији 1863, Београд 1867, стр. 34.—35.). И ако ово причање казује како су Срби освојили Браничево за владе Драгутинове и Милутинове, што је претходило Милутинову боју са Шишманом, ипак мислимо да у њему има помешаног сећања на више догађаја, а та мешавина сведочи, на свој начин, како су ти догађаји били у узрочној вези међу собом.

ублажавајући кризе, предупредујући и отклањајући тегобе, делујући као копча и залога интересима. При чисто личној управи оновремене политике, овим се средством тежило да се главне личности, од којих политика зависи, стишају, ублаже и како год за повољније суђење придобију“. А Милутин се, при овоме уговору, водно политиком по којој је требало спречити да се Татари не умешају у размирицу његову са Шишманом.

У, више пута поменутој, *Gradji* вели, на стр. 80, Јагић: „Најславнији јунаци, о којима пјева данашња јуначка пјесма... падају својим јунаштвима иза г. 1325.“ т. ј. после онога посланства Григорина. „Тко би умно данас рећи, о чему се тада пјевало. Тога ми за сигурно не знамо, али се донекле можемо домишљати, да су оно биле пјесме о разним јунаштвима, можда такође о онаким кнезовима о којима много помиње дукљански летописац“. У питање: шта су певали пратиоци Григорини — ми, као што рекосмо, не можемо залазити; али на питање: о чему се уопште у првој четвртини XIV века међу Србима певало — можемо да одговоримо упућивањем на један мали али драгоцен пример. Чини нам се да је та сачувана песмица, по *духу* певања, блиска краћим бугарштицама које су мешавина лирско-епскога певања.

Маретић је нарочито ударао гласом на то да *нема* ни песме ни трага од ње о историском догађају пре Косова осем Велбужда. Држимо да после овога саопштења отпада и та негација и друго што је са њом у вези и што се по њој закључује.

* * *

Закључак који потиче из овога прилога за расправу питања о старини српског народног певања, јасан је. Наш је одговор на то питање позитиван. У изучавању те старине имамо пред собом три слоја који су, стојећи на земљишту историског живота народног, један другог потискивали: доба Немањића собом је уништавало и у себе апсорбовало традицију наслеђену, а доба покосовско уништавало је поетску тековину доба Немањићког. За правилну процену живота народног певања ваља имати на уму речи Ст. Новаковића, у *Наставнику*, 1892, стр. 268: „Народно памћење није архива. У њ се не смештају сви периоди, него највише два три најближа, који најближе занимају. Они старији се под новим утисцима заборављају.“ А што су поред свега тога близу нашега времена допрли звуци народног певања још из XI и XIV века, доказ је за популарност предмета који су некада морали бити необично омиљени.

Нисам поклоник митовилскога залажења у прастарину; али се ипак, стојећи на гледишту новије школе историске позајмице, искрено радујем сваком новом доказу за праву старину духовне културе „најбољег али можда баш зато најнесрећнијег народа на свету“ — српскога народа.

О ПОЈМУ СВЕСТИ СА ГЛЕДИШТА ТЕОРИЈЕ САЗНАЊА

од

Др-а Бранислава Петронијевића

(СВРШЕТАК)

У свези са овим извођењима нећемо пропустити, да не продискутујемо и једну примедбу, која се за њих да надовезати. На име, питаће неко, како се са овом формулацијом првобитног искуства од стране Авенаријуса слаже оно познато тврђење, да примитивни човек све ствари сматра као живе, да их све анимира. По овим извођењима излазило би, да наиван човек сматра првобитно ствари спољнег света као несвесне и по томе као материјалне, по овом тврђењу пак излазило би да их он првобитно сматра као свесне и као духовне; по ономе првом тврђењу наивни би човек био материјалиста, по овом другом био би спиритуалиста. У ствари антимионија је само привидна, примитивни човек нити је, тачно говорећи, материјалиста, нити спиритуалиста, он је нешто треће, на име хилоцоиста. Хилоцоизам идентифицира душу са материјом и материју са душом али тако, да је при томе идентифицирању објект *с којим се идентифицира материја* а објект који се идентифицира *душа*, само што материја хилоцоизма још није материја у смислу свесног материјализма, јер њен појам није образован на супрот појму свесног духа, који се јавља тек са појавом појма свести у домену људскога сазнања. Примитивни човек оживљава целу природу, у сваком камену, у сваком дрвету он види жив створ, у сваку ствар он умеће (интројцира) душу, али ова душа није душа у смислу философском, није свесни принцип, јер за свест још не зна примитивни човек, већ је то појам душе, појам „ја“, које још није свесно своје праве природе. Ми смо видели, да наиван човек под својим ја разуме своје тело заједно са скупом осећања мисли и вољних аката, који су за тело везани: не могући још одвојити своје „ја“ од свога тела (јер је зато потребно испети се до сазнања оне фундаменталне истине идеализма), њему није ништа лакше, до сваком спољнем телу придодати по једно „ја“, замислити, да као што је његово ја везано за његово тело да је исто тако и за свако друго тело везано по једно ја. Отуда је примитивно гледиште на свет анимизам, који се може назвати наивним спиритуализмом, јер душу непосредно везује за материју, и не прави никаква разлике између њих. Потребно је да људска рефлексивна далеко оде у напред, па да човек увиди, да се сваком телу околине не може придати душа, да има неорганских тела: тај велики скок у развоју људскога ума историја нам не може означити, толико је само извесно, да се је он морао десити пре него што је почела философска и научна рефлексивна човекова о

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

свету. Истина још дуго и после тога остаје хилоцоизам основно учење, и требало је неколико великих философских система на његовом основу да се поставе, па да се тек увиди основна погрешка његова. Цела природна философија Грка чист је хилоцоизам, разуме се хилоцоизам, који све више и више смањује обим оне материје у свету, која је идентична са духом. Тек са појавом првих скептика јављају се први почеци идеалистичког гледишта. Протагора је први који тврди субјективитет наших осећаја, али он се још не може да уздигне до тога, да их сматра као психичне елементе, они код њега носе још материјални карактер. Први у чијем се великом духу јавља велики и револуционарни појам свести био је Анаксагора, који том својом основном замисли потпуно оправдава ону изреку Аристотелову о њему, да он, упоређен са својим претходницима, изгледа као трезан међу пијанима. Али ма колико да се мора признати велики и огромни корак који је учинио Анаксагора, ипак он је остао на пола пута: од тада истина готово сви грчки философи сматрају осећаје и садржаје свести као нешто субјективно, али сви они претпостављају у исто доба и могућност њихове објективне егзистенције. Први који упознаје немогућност објективне егзистенција свесног садржаја, и први који с потпуном јасношћу долази до појма свести јесте велики основалац Новије Философије, Декарт. За Декарта се може рећи, да је својим основним ставом о апсолутној извесности индивидуалне свести, чега је у осталом он као и сваки други револуционарни мислилац био сасма свесан, нашао Архимедову полугу, способну да свет издигне из вечног мрака, и да нам га у пуној светлости нашег сазнања прикаже. Декарт је оснивалац идеалистичког гледишта Теорије Сазнања, у чију истинитост ми, после свију ових извођења, не можемо сумњати. Са признањем тачности идеалистичког гледишта и хилоцоизам једном за свагда ишчезава: под материјом може се од тада разумети само апсолутно несвесно биће које никоме није дато, док се под духом може разумети само свесно биће које је себи дато.

Што смо до сада показали, то је, да се појам искуства слаже потпуно са појмом онога што је у свести дато, и да се искуство које у себи не би садржавало свест као битни моменат не да замислити. Али ми још нисмо извели апсолутну и несумњиву аргументацију идеалистичког становишта: зар се не да замислити, рећи ће се, да свесни садржај, и ако је првобитно свесни садржај, може егзистирати као такав и ван свести. На то се може одговорити, да се само дотле свесни садржај може пројцирати ван свести, докле се није дошло до свести о свесности његовој, о томе, да је он садржај свести. Чим се дође до тога, свесни садржај се не може више замислити да егзистира ван свести, јер то би значило, да он првобитно није свесан, да му је свесност тек акциденцијална, чист додатак и ништа више. У том би се случају морало замислити, да је свесност нешто засебно поред свесног садржаја,

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

да је свесност један засебан реалитет, који чини, те свесни садржај бива свесним, морало би се замислити, да је то као нека врста светлости која по себи несвесни и мрачни свесни садржај осветљава кад падне на њега. Али и кад би претпоставили реалитет свесне функције (питање о њеноме реалитету најтежи је проблем Метафизике), ипак свесни садржај не би се могао замислити одвојен од ње: битност те функције састојала би се у томе, да предмете учини свесним, она се не би могла замислити без свесног садржаја, па је очевидно да се и свесни садржај обрнуто не би дао замислити одвојен од ње. Узме ли се пак да свесност није никаква реална функција, да је момент свесности сам момент датог свесног садржаја у свесноме ја, онда је са свим јасно да је у том случају свесни садржај апсолутно идентичан са свешћу и да се апсолутно не да замислити као несвесан. У првом случају наше ја био би засебан реалитет поред свесног садржаја, то би био реални носилац, реална супстанција његова (само у овом значењу има претпоставка душевне супстанције смисла, иначе је она беспредметна), у другом случају пак наше ја значило би чист формални момент јединства свесних садржаја, значило би моменат, који чини те су свесни садржаји *свесни садржаји*, на име садржаји једнога једноставнога ја, које зна за себе као за имаоца њиховог. И у једном и у другом случају ја се не да замислити одвојено од свесног садржаја нити се свесан садржај да замислити одвојено од самог ја. И наиван човек не може замислити своје искуство без централног члана „ја“, и он може знати, може искусити околину само ако је она првобитно дата његовом „ја“; али наиван човек мисли да околина може егзистирати и независно од његовог „ја“; и он долази до овога погрешнога закључка само зато, што не зна у чему лежи природа његовог ја. Наиван човек не би вам умео казати какав је то управо однос који постаје, кад је околина дата његовом „ја“: чим би он озбиљно покушао да на то питање да одговора, намах би увидео, да је тај однос однос свесности, па би намах и увидео, да се околина не може никако замислити без „ја“, да она може егзистирати само као садржај свести. Корелација између „ја“ и „околине“ није дакле на становишту наивног реализма тако чврста као што је то корелација свесне форме и свесног садржаја на становишту идеализма: околина и ја дају се и одвојено замислити, док су форма и садржај нераздвојни.

Ми имамо и други лакши и за обичне људе привидно очевиднији пут, да докажемо основаност основне идеалистичне тезе. Да се свесни садржај не да замислити ван свесног субјекта, да се доказати и појединачно, за сваки садржај посебице. На тај је начин лакше постепено убедити наивног човека о истинитости основног идеалистичког става. Пре свега што се тиче самих слика сећања, вољних аката и осећања, за њих и наиван човек није никад узимао, да могу егзистирати и ван његовог „ја“, јер је то и за њега оно што сачињава његово „ја“.

Кад осећам зубобољу, ја нећу за бол зуба казати да се у самом зубу као реалном објекту налази, већ ми је јасно, да се он у самом мени у мом свесном субјекту налази, јер ја као свесни субјект осећам бол, а зуб је само проузроковач бола. Исто то важи и за задовољство. Тако исто само је мало рефлексije потребно, па да се увиди да и осећај отпора не може постојати ван нас. Чиста је иронија, хајде да и овде рекнемо судбине. да је од свих осећаја најлакше доказати субјективитет осећаја отпора, и ако је то осећај, који нам даје најочитије сведочанство о објективној егзистенцији спољних објеката. Кад наивном човеку будете одрицали, да спољних ствари нема онаких, каке су му оне у непосредној свести дате, он неће разумети ваше тврђење, он неће разумети, да ви не одричете егзистенцију спољних објеката у опште, већ само егзистенцију оних и онаких објеката, каки су вам у непосредној свести дати, већ ће мислити, да ви одричете егзистенцију реалних објеката у опште. пошто он, стојећи на становишту наивног реализма, објекте спољне не може ни замислити друкчије, до онаке какви су му они непосредно дати, те се и неће много мучити око противног аргумента: он ће вас упутити на то, да је немогуће, да објекти, који такав отпор чине његовим рукама, не егзистирају. Међу тим, наивном човеку треба на мах поставити ово питање: да ли он мисли, да п сам осећај отпора, који објекти његовим рукама чине, објективно егзистира, и то ће га питање, ако га буде разумео, веома збунити. Само је мало рефлексije потребно, па да се увиди, да осећај отпора не може егзистирати ван свести. Јер где би се он у том случају налазио? У спољнем објекту (н. пр. столу, кога рука додирује) не, у руци такође не, јер би се онда налазио у ваздуху. Кад кажемо да је сто тврд, ми не мислимо у ствари да се тврдоћа његова састоји у томе што он садржи у себи осећај отпора, јер тај осећај постаје тек онда када рука додирне сто, већ у ствари у томе, што сто увек кад га рука додирне произвађа у нама осећај отпора. Што важи за осећај отпора, то исто важи и за остале осећаје. Врло је лако увидети, да осећај топлоте и хладноће исто тако мало може бити у води топлој или хладној, као што је осећај отпора у тврдом стаљу: топлота и хладноћа воде значи само толико да је вода способна, кад се у њу умочи рука, да у нама произведе осећаје топлога и хладнога, никако пак не налазе се ови осећаји пре тога у води. Тако исто кад кажемо за шећер да је слатак, ми никако не можемо осећај слаткога метнути у сам шећер, већ шећер има само способност да при додиру са језиком произведе у нама, т. ј. у нашој свести осећај слаткога. Исто то важи и за све остале укусе, па ће то исто важити и за све мирисе. Мало је теже утврдити субјективитет осећаја остала два чула, слуха и вида. Док осећаји прва три чула (пинања, укуса и мириса) постају непосредним додиром спољнег објекта са чулним органом и осећају се као да леже на самој граници чулног органа, догле осе-

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

ћаји слуха и вида опажају се ван чулног органа у коме постају. С тога се наивном човеку још како тако да доказати субјективитет осећаја прва три чула, али субјективитет ова друга два врло му је тешко доказати. Наивном човеку изгледа несумњиво, да би се звук разлегао и кад не би било некога који би га чуо, да су објекти светли, обојени и мрачни и онда када их нико не види. Међу тим, чим се призна субјективитет осећаја прва три чула, из тога немinovно, логичном нужношћу следеће субјективитет осећаја слуха и вида. Јер и ако се осећаји ових чулних органа не осећају у самом чулном органу, ипак они се опажају исто тако само посредством чулних органа као и они први осећаји, па кад се за оне прве осећаје мора признати, да само онда егзистирају, кад спољни објекти дођу у везу са чулним органима, мора се исто тако и за ове признати да само онда егзистирају, кад чулни органи дођу у везу са спољним објектима (разлика између овог: „долази у везу“ друга два чулна органа и прва три у томе је, што док код пипања, укуса и мириса спољна драж долази у непосредни додир са чулним органом, догле у другом случају између чулног органа и дражи постоји један медијум — ваздух, етер —, који дејство дражи преноси на чулни орган). Ја не могу видети док не гледам, док не отворим очи, ја не могу слушати, ако затворим уши, баш исто онако, као што не могу осетити слаткоост шећера без језика, нити тврдоћу стола, док га рука не додирне. Као што се види основна теза идеалистична није никаква фикција, већ истина која се лако да увидети.

На овом становишту идеализма почива и цела Модерна Механична Природна Наука. Велики оснивачи Модерне Природне Науке, Галилеји и Декарт, изрекли су принцип субјективитета осећаја као основни принцип Природне Науке. Декарт је до тога принципа дошао дедуктивним путем, Галилеји више индуктивним. Главни разлог, који га је нагнао, и који у опште нагони природњаке, да се ставе на идеалистично становиште, то је факат тако званих чулних обмана. Кад метем штап у воду, он изгледа преломљен: кад би наивни реализам имао право, да су објекти опажања сами непосредни објекти спољнег света, онда би штап у воду метут постајао донста преломљен, међу тим пипање нас уверава да он то није. Како да избегнемо ову противречност: врло лако, ако претпоставимо, да штап као објект опажања није сам спољни реални објект, већ само престава у нама, већ само садржај наше свести. У том случају реални штап остао је непреломљен и у води, само се онда утисак његов, престава, коју он у нашој свести изазива, променила, између моје престава и реалног штапа не постоји више онај исти однос који је постојао, кад је штап ван воде. Кад би наивни реализам имао права, слике у огледалу требало би да су исто тако реални објекти, као што су и сами објекти пред огледалом реални: али нас и пипање, и вид са другог положаја (иза огледала) уверава да они то нису. Како да

јасни ова противречност: врло лако, ако се претпостави, да објекти опажања нису реални објекти већ само њихове преставе. Објекти пред огледалом производе без сумње у медијуму материјалном иза огледала констелацију атома која у нама производи исту онаку слику, каку и сам предмет пред огледалом, само што та констелација атома нема оне особине које има констелација атома пред огледалом, она није сам објект већ чиста рефлективна *целина* његова, с тога независно од своје праслике не може ни постојати. Кад би наивни реализам имао право, сунце, месец и звезде требало би у ствари да су онолики и на оној даљини, како нам се у непосредном опажању представљају, међу тим то очевидно није случај. (Интересантно је узгред споменути, да докле год је владао у философији наивни реализам, да су се звезде, месец и сунце сматрале као нека врста буктиња и свећа упаљених на кристалном своду небесном, и да светина у мало није камењем засула првога грчког философа, који се усудио, да говори за сунце, да је велико колико Коринт). Ствар се врло лако да објаснити, ако се призна субјективитет осећаја: реални објекти небески нису у том случају идентични са њиховим сликама у опажању, те је с тога и са свим објашњиво, како ти реални објекти, пошто су врло далеко, могу у опажању изгледати мали и на великој близини. Готово је и немогуће наивном човеку доказати субјективитет осећаја вида за блиске објекте, јер му они изгледају доиста да су у ствари онолики и на оној даљини дати, како су у непосредном опажању дати: чим се пак укаже на бесмислицу која постаје, кад се и за слике даљних небеских објеката тврди да су сами ти објекти, он одмах увиђа и субјективитет осећаја вида.

Као што се види, ми имамо три врсте аргумената за истинитост основне идеалистичне тезе: први аргумент почива на општој природи свесног садржаја, његовој нераздвојности од свесне форме, и тај је доказ чисто дедуктивне природе; друга два доказа чисто су индуктивне природе, а од њих је први директан, доказујући појединце за сваки осећај немогућност његове егзистенције ван свести, док други индиректно из неконгруенције наших опажања са спољним објектима, *resp.* из неконгруенције исказа појединих чула, закључује на субјективитет њихов. Не треба заборавити на једну основну конзеквенцију идеализма, која се, изгледа, тако често превиђа: на име да на становишту идеализма заједничког света опажања више нема и не може бити. Наивним људима изгледа, да сви они у исто доба опажају један и исти објект, што је са свим природно, јер сваки од њих мисли да има пред собом саме спољне објекте као такве (а не само њихове слике). Сваки од нас на овом становишту мисли, да опажа баш онај исти шешир, штап и т. д. који и сваки други опажа. На становишту идеалистичком ова нумеричка идентичност опаженог објекта од стране многих опажајних субјеката више не може постојати: и ту спољни реални објект остаје

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

један, али опажени објекти нису више једно, сваки субјект има своје засебне слике опажања, пошто је сваки субјект једно ја за себе. Као што моје мисли, осећања, вољне акте и слике сећања (садржаји свести, које ни наивни човек не пројцира ван себе) не може опазити нико више, до само ја, исто тако, када се призна субјективитет и свих осталих садржаја свести, ове садржаје свести не може имати, не може опажати ни један субјект више: спољни објект, који у мене производи преставау, коју називам шешир, може и у другим субјектима производити ту исту преставау; пошто је спољни објект један, и те преставае могу бити квалитативно једнаке, само оне нису једно, то су једнаки егземплари једне исте ствари, али нису нумерички исто. На становишту идеалистичком мора се дакле признати, да је сваки свесни субјект биће за себе, потпуно одвојено и независно од других истих таквих субјеката, да никада садржај једнога субјекта не може бити у исто доба и садржај другога субјекта (ми кажемо *у исто доба*, јер да ли ипак не може садржај једне свести прећи у другу свест, проблем је који има Метафизика да реши; Теорија Сазнања, која утврђује само оно што је несумњиво, не води рачуна о томе). Парадоксан изгледа али је истинит овај став: *оно што је заједничко многим субјектима не лежи у њима већ ван њих — на име спољни објект —, оно што у њима лежи — преставае тога објекта — није име заједничко, већ је у сваком субјекту друго (т. ј. нумерички друго).*

Пошто смо тако утврдили и тачно описали становиште идеалистично, долазимо на последње али и најфундаменталније питање, које га се тиче: на име, да ли је та тако непосредно дата свест и по себи реална, или да ли су само спољни објекти реални, и какав однос реалитета у опште постоји између свести и спољнег света на томе становишту. На становишту наивног реализма питање о реалитету свести и не постоји, пошто се ту свесни садржаји непосредно идентифицирају са реалним објектима спољнег света, пошто ту у опште и не постоји појам свести. На наивном становишту верује се у апсолутни реалитет свесних садржаја само зато, што се ти садржаји непосредно идентифицирају са спољним објектима, у чији се реалитет с тога никако и не сумња. Сликама сећања спољних објеката пак придаје се сасвим секундарни реалитет: слике сећања разликују се од одговарајућих реалних објеката тиме што нису сами ти објекти, тиме што нису оно што се преставаљају да су. Слика сећања црвенога баш зато што се не може пројцирати ван субјекта, што ни наиван човек не узима, да је може опазити и други ко, као што узима, да осећаје његове опажају у исто доба и други субјекти, не сме имати ни исту врсту реалитета коју има црвено спољнег света: црвено у слици сећања није црвено спољнег света, и зато то црвено само је престава спољнег реалног црвенила, и на тај начин долази се до појма преставае као нечега што није онако као што се преставаља да

је. На становишту наивног реализма сасвим је природно што се сликама сећања придаје ова преставна природа, сасвим је нужно на том становишту претпоставити да је реалитет слика сећања чисто секундарног карактера. Али је сасма излишно и непотребно придати тај преставни карактер свима садржајима свести на становишту идеалистичном. Сви досадашњи преставници идеализма у Теорији Сазнања на име, претпостављали су више или мање чисту преставну природу целокупног свесног садржаја у смислу преставне природе, коју имају слике сећања на становишту наивног реализма. Својом свеопштом сумњом, Декарт је ставио у сумњу и реалитет свесног садржаја, и сматрао је само реалитет свесне форме (ја, које мисли, које је свесно свесних садржаја) као несумњив. Нико од последника Декартових није исправно ову кардиналну погрешку Декартову, тако да је сасма природно, што је Кант могао поставити доктрину апсолутног иреалитета непосредне свести. Обично се Беркли сматра као инаугуратор овог принципа; али Беркли је само одрицао реалитет спољних ствари ван свести, не исказујући јасно своје мишљење о реалитету или иреалитету самих свесних садржаја, док је Кант сасвим отворено тврдио апсолутни иреалитет непосредне свести, признајући само спољним објектима (тако званим „стварима по себи“) апсолутни реалитет. Међу тим цело је ово тврђење иреалитета непосредне свести погрешно и почива на једној великој заблуди неразумевања.

Врло је лако у осталом разумети како је идеализам могао насти у ову кардиналну заблуду тврђења апсолутног иреалитета непосредне свести. Идеализам негира наивни реализам на тај начин, што преставе спољних објеката као свесне садржаје узима натраг у субјекат (јер су оне несвесно из субјекта истављене у објект), сасвим је природно дакле, да он при томе закључи, да ће те преставе имати ону исту врсту реалитета, коју имају свесни садржаји који ни на првобитном ступњу потпуно несвести нису пројцирани на поље, а то су у првом реду слике сећања, сасвим је природно дакле, што ће идеалиста, негирајући наивног реалисту, претпоставити, да сви свесни садржаји имају природу слике сећања, т. ј. да је њихов реалитет чисто секундарне, т. ј. преставне природе. Само што је при томе идеалиста заборавио на то, да је акцентирао један појам, који само на становишту наивног реализма има смисла. Пре свега он не узима у обзир питање, да ли наивни реалиста има права кад тврди да само спољним објектима припада реалитет. Истина наивни реалиста то мора тврдити, он мора сликама сећања придати секундарни реалитет, јер је очевидно да слике сећања нису спољни објекти. Али зар идеалиста мора пристати на појмове, које је наивни реалиста морао створити, да би избегао основну тешкоћу свога становишта. За наивног реалисту појам апсолутног реалитета мора падати уједно са појмом спољнег објекта, појам преставе са појмом суб-

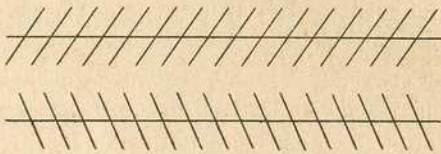
јективног садржаја, али на становишту идеализма ове се дефиниције не могу више одржати. *На становишту идеализма појам преставе у смислу онога што није онако као што се представља да је мора у опште ишчезнути.* За идеалисту не постоји више никаква нужност да сликама сећања прида секундарни реалитет: објекти његовог опажања нису више објекти спољнег света, те по томе не морају имати врсту реалитета различну од врсте реалитета слика сећања. Али би погрешно било закључити — а тако закључује досадашњи идеализам — да ти објекти његовог опажања, улажењем у свесни садржај добијају досадашњу природу слика сећања, т. ј. да постају преставе. Сасвим се обрнуто баш да тврдити, да слике сећања добијају досадашњу природу објеката опажања. Објекти опажања на становишту наивног реализма сматрају се непосредно за саме реалне објекте: сликама сећања не би се у опште никада ни придавао секундарни реалитет преставе, да првобитно није извршена ова идентификација опажених објеката са спољним објектима. Да је одмах опажени објекат одвојен од спољнег објекта не би имало никаква смисла претпоставити за слике сећања неку другу од опажених објеката различну природу реалитета. Па кад се увиди да она идентификацији нема смисла, онда је много природније претпоставити, да слике сећања немају више природу преставе, него да објекти опажања као свесни садржаји добију природу преставе, која је нужна форма реалитета за слике сећања само дотле, док се стоји на становишту наивног реализма. Досадашњи идеализам задржао је један појам наивног реализма, који је према свему овоме, био само продукт забуне његове, да се извуче из своје основне тешкоће, док наш идеализам узима други појам наивног реализма, који је са свим тачан, али који се само на становишту идеализма да конзеквентно извести. У ствари уверење наивног човека да су спољни објекти реални не долази отуда, што би он држао да му је спољни свет непосредно дат — јер му он фактички и није непосредно дат, него баш обрнуто наивни човек мисли да му је спољни свет баш зато непосредно дат што је уверен у апсолутни реалитет својих непосредно датих свесних садржаја, које пројцира ван себе. Уверење о реалитету спољних објеката не долази дакле у ствари ни код наивног човека из његова уверења, да му је спољни свет непосредно дат, него из уверења, да су објекти непосредног опажања објекти апсолутно реални. Па кад је то тако, није ли онда много природније претпоставити, да се увлачењем непосредно датих објеката у субјект не крњи њихов апсолутни реалитет по себи већ само њихов реалитет ван свести. Само је мало рефлексije потребно, па да се увиди, да принцип несумњивости непосредног искуства (*cogito ergo sum*) не значи ни више ни мање до сам принцип апсолутног реалитета непосредне свести. Јер само је онда непосредна свест несумњива, ако је садржај свести по себи онакав какав се представља да је; чим тај садржај по себи не би био оно што се представља да је, онда би и егзи-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

стенција његова била сумњива. Декарт тврди, да је егзистенција нашег ја као форме свести несумњива; али чим се призна несумњивост егзистенције садржаја свести, мора се признати несумњивост егзистенције садржаји свести јер се форма свести не да замислити без садржаја као корелатума њеног. А чим је егзистенција садржаја свести апсолутно несумњива, одмах је и његова есенција, сам реални садржај његов несумњив, т. ј. апсолутно реалан. Кад есенција свесног садржаја не би била по себи онака кака се представља да је, онда би то значило да та есенција није реална т. ј. да егзистенција те есенције не постоји или да се изразимо мало простијим језиком, да та есенција не егзистира, а то је немогуће. Кад Кант тврди да садржаји наше свести имају емпирични реалитет али немају трансцендентални реалитет већ трансцендентални идеалитет, он не помишља кака се бесмислица крије у овим по изгледу тако дубоким изразима: Кант тврди ни више ни мање до да садржаји непосредне свести егзистирају али да њихова есенција није онака кака се представља да је, што кад се сведе на разумљиву формулу значи ни више ни мање до да есенција која нема егзистенције егзистира, а то је бесмислица. Појам претставе или привида у опште је противречан појам, и ако се већ хоће основним логичним аксиомама да прида апсолутна вредност (а ми смо већ узгред видели да им се она никако не може одрећи), онда се такав противречан појам не сме допустити, и свако становиште теорије сазнања, које акцентира тај појам делимице или потпуно, мора се огласити за погрешно, као што је то случај са наивним реализмом и са Кантовим тако званим трансцендентним идеализмом.

Али за сва ова наша досадашња извођења о тачности принципа апсолутног реалитета непосредне свести рећи ће се можда да су духовита, али да тиме сам тај принцип није доказан већ само учињен вероватним. Јер питаће нас, како да се објасне тако многи привиди који у нашем опажању постоје, како да се објасне тако зване чулне обмане ако су садржаји наше свести апсолутно реални? Кад метнем штап у воду, он ми изгледа преломљен, ма да ме питање о противноме уверава. Шта ми остаје друго на становишту наивног реализма да објасним ову против-

речност до претпоставка, да то опажање није тачно, да је оно чист привид, обмана, ја морам доћи до апсурдног тврђења, да је непосредно опажени објект обмана. Исто тако кад нацртам две паралелне линије па их пресе-
чем паралелним линијама, које на једној паралелној иду у супротном правцу онима на другој паралелној, добијам оптичну илузију двеју паралелних које нису паралелне (види fig.). Шта ми друго на становишту наивног реализма остаје, до да узмем, да линије као опажени објекти

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

(пошто ја на овом становишту не разликујем опажене објекте од спољних објеката) остају паралелне, само да повлачењем попречних паралелних оне добијају изглед непаралелних. На тај начин дакле ја морам доћи до апсурдног тврђења, да опажени објекти у самом опажању мењају се па ипак остају једни, а то је бесмислица. Противуречност се врло лако решава, кад се претпостави, да опажени објекти нису спољни објекти: у том случају ја немам никакве потребе тврдити да се илузија налази у самом опажању, непосредно опажање као такво, као свесни садржај, увек је тачно, увек онако, као што се представља да је. Привид, обмана не постоји ни у спољнем реалном објекту као таквом, који никада не постаје сам собом предмет опажања, нити постоји у самом непосредном опажању, у самим преставама, које објект изазива, већ привид, обмана може лежати само у неконгруенцији престава са објектом, у неслагању спољнег објекта и његове унутрашње слике, унутрашњег свесног објекта. У нашем примеру паралелне линије као комплекси спољних физичких атома, који се не могу опазити у свести нашој, остају и у другом случају паралелне, само што у другом случају наша престава о њима више им не одговара, али то не значи да сама та престава као унутрашњи свесни садржај није реална, она би само у том случају била привидна, кад би опажене паралелне линије биле стварне спољне паралелне линије, али оне то нису. Кад се не би наши свесни садржаји односили на спољне објекте, који их у нама изазивају, онда ми никада не би ни дошли до појма психичке илузије, само зато што нашим преставама одговарају спољни објекти долазимо ми до тога појма. Исто тако ми не би дошли до тога појма ни онда, када би сваком спољнем објекту одговарала увек једна иста престава, што је разуме се немогуће. Баш тај факт што један и исти спољни објект не производи увек једну и исту преставу у нама, ми и долазимо до тога да сваку преставу која одступа од оне представе, коју обичну какав објект изазива, сматрамо као илузорну у односу на тај објект. Паралелне линије обично ће у нама изазивати преставу своје паралелности, а у описаном случају оне више ту преставу не изазивају, и ми велимо, да нас ова нова престава вара, па место да под тим варањем разумемо оно, што се на становишту једино тачном идеализма једино и може мислити, па име, да обмана не лежи у самој престави као фактуму свести (јер кад би обмана лежала у самој престави као таквој, онда би чудновато било како ми у опште и знамо да она нешто друго јесте, кад се као друго нешто представља), јер иначе она не би била оно што је непосредно дато (јер већ по самом појму онога што је *непосредно* дато то непосредно дато мора бити онако као што је дато) већ да обмана лежи само у неслагању, неконгруенцији наше престава са реалним објектом, ми заборављајући на наше ново становиште, задржавамо се јоште на становишту наивног реализма, па за преставу као фактум психички тврдимо да је „обмана„. Као што се види тврђење, да у пси-

хичким садржајима има илузије, почива исто тако на задржавању једнога појма на становишту идеализма, који само на становишту наивног реализма има смисла као што је то случај и са појмом преставе. На крај крајева, та су два појма идентична: јер психичка обмана може постојати само ако психички акти нису оно што се представљају да су, ако је могућа њихова представна периода, па како је ова немогућа немогућа је и она и *vice versa*.

Пошто смо тако потпуно доказали наш основни принцип апсолутног реалитета непосредне свести, ми ћемо још на једној од фундаменталних тешкоћа идеализма показати, како се та тешкоћа сасма лако решава кад идеализам акцентира овај основни принцип. Та тешкоћа на име лежи у постављању разлике између сна и јаве. Тешкоћа се разуме се апсолутно никако не може избећи, ако се не претпостави егзистенција спољнег света, јер се само под том претпоставком да објаснити фактум „илузорних“ преставе у нашем смислу те речи. Беркли, који одриче реалитет спољних објеката (не треба заборавити и историјска правда захтева приметити да Беркли није изрично тврдио за психичке садржаје да су илузорни, да су чисте привидне преставе, као што се то Берклију обично приписује, да би се његово становиште учинило смешнијим, али исто тако ваља приметити, да се код њега не налази још принцип апсолутног реалитета непосредне свести, ма да многе конзеквенције Берклијеве само се на основу овога принципа дају дефинитивно утврдити) и који тврди да у свету постоје само свесни субјекти и њихове идеје т. ј. њихови свесни садржаји, Беркли није никако у стању, да нам каже каква разлика у реалитету постоји међу преставама јаве и оних сна. На нашем становишту та се разлика да врло лако поставити. Пре свега треба утврдити, ма како парадоксно то изгледало, да сан није баш тако иреалан, као што се то обично представља. Пре свега саме слике сна као слике, као преставе као психички садржаји нису привидни, већ исто тако реални као и психички садржаји јаве. Исто тако и само „ја“ које сања сасма је реално, то је шта више оно исто „ја“ које има и садржаје јаве. Тако исто и закључак тога ја у сну, да постоји спољни свет није илузоран, што је илузорно то је само уверење тога „ја“ да у својим преставама непосредно саме реалне објекте. Тај је закључак његов још погрешнији од закључка наивног човека на јави, да пред собом има саме реалне објекте. У сну „ја“ никада не може доћи до тога, да увиди како је његово наивно реалистично становиште погрешно, али и кад би *per impossibile* дошло до тога, оно би требало да савлада још другу основну илузију своје свести, на име, да ван њега нема оних спољних објеката, чије се преставе налазе у њему. Прва илузија сна лежи у непоколебљивом уверењу наивно реалистичком, друга у идентифицирању неконгруентних престава са спољним објектима: ова друга илузија могла би у сну ишчезнути, само са ишчезнућем оне прве, али она прва илузија у сну у опште не ишчезава. На јави пак ова

друга илузија ишчезава, ма да она прва остаје: наивни човек кад се пробуди увиђа да је живео у једном илузорном свету објеката, па пошто он још и не слуги да су му и објекти његове јаве само објекти његовог опажања и да се у томе ни мало не разликују од објеката сна, сасвим је природно што он за преставе сна тврди да имају ону исту природу коју на јави имају слике сећања, на име да су то чисте преставе и ништа више. На становишту идеализма мора се или свима психичким садржајима придати карактер преставе, или свима карактер свесног реалитета, трећег нечег као што смо видели нема. Ако се свима психичким садржајима прида карактер апсолутног реалитета, онда се тако зване привидне преставе сна (а тако исто и слике сећања и тако зване чулне обмане) дају објаснити само под претпоставком реалитета спољних објеката: у том случају преставе сна и слике сећања они су психични садржаји, којима нису исти они спољни објекти проузроковачи који су им у нормалном стању јаве. У ствари преставе сна и нису ништа друго до слике сећања потенциране у своме интензитету до самих реалних престава произведених на јави самим спољним реалним објектима: на јави слике сећања немају за узрок свој објекте спољнег света у ужем смислу (материјална тела која леже ван нашег тела) већ објекте спољнег света који су саставни делови нашег тела (то су кретања можданих молекула) који изазивају слике сећања постају много јачи због тога што утицаји примарних спољних агенса (спољних физичких дражи) престану, те отуда и слике сна добијају изглед реалних престава. Као што се види и преставе сна и слике сећања реални су објекти наше свести и разликују се од реалних престава јаве само тиме што не одговарају директ оним спољним објектима који изазивају саме реалне преставе јаве, док су ове преставе једини директни производи самих спољних објеката као таквих. Не постоји дакле никаква квалитативна разлика међу њима и реалним преставама као психичким садржајима, већ се та разлика састоји просто у односу њиховим на спољне објекте: док су реалне преставе јаве (и само зато оне носе назив „реалне“) конгруентни преставници спољних објеката, дотле су слике сећања и сна инконгруентни преставници њихови, и у томе лежи једино њихова секундарна „привидна“ природа.

Тако се дакле та основна тешкоћа идеализма врло лако и несумњиво отклања, када се прими принцип апсолутног реалитета непосредне свести, иначе се она никако не да избећи; поред директних доказа тога принципа имамо овде и један индиректан, ну који ће, баш зато што је индиректан, и што се тиче једног сасма популарног проблема, баш зато на обичне умове много јаче деловати од оних првих. Тај принцип у исто доба задовољава и праве несвесне мотиве оне новије реакције наивно-реалистичне против идеализма, која је у принципу сасвим неправедна: досадашњи идеализам са својим више мање конзеквентним тврђењем престава дакле сасма илузорне природе непосредног искуства од увек је

био камен спотицања здравом људском разуму, и ма да ми нисмо ни мало пријатељи овог последњег, ма да он за нас ретко кад погађа истину, јер се оснива на инстинкту и несвесном рефлектирању, ипак морамо изузетно признати, да овде он има право. Здрав људски разум у своме наивном реализму сасма тачно сматра непосредне објекте опажања за апсолутно реалне, и ето то његово уверење ми и хоћемо да одржимо, чистећи га од свих многобројних заблуда, које су неминовне на ступњу тако наивног инстинктивног рефлектирања. И ако смо успели да тачно аналишемо и откријемо заблуде наивног реализма, па да на супрот њему тачно формулишемо становиште идеализма, онда и посао оних нових преставника наивног реализма није био узалудан, они су нагнали тиме идеализам, да дође потпуно до свести о себи, да дефинише свој основни принцип.¹⁾

ДРАГАШ И КОНСТАНТИН ДЕЈАНОВИЋИ И ЊИХОВА ДРЖАВА

НАПИСАО

Д-р Јован Хаџи Васиљевић

(НАСТАВАК)

II.

Држава Дејановића

Дејанову баштину наследили Евдокија и синови јој Драгаш и Константин. Дејановићи наследили Оливерову баштину. Време наслеђивања Оливерове баштине. Дејановићи се јављају у Оливеровој баштини тек 1371. године. Драгаш, храбар војвода и мудар државник. Размирице између Дејановића и Лазара Хребелановића пре 1372. године. Дејановића држава у времену унутрашњих немира. Дејановићи у савезу са Вукашином. Дејановића држава у 1372. години. Државне границе Дејановића државе. Жеглигово у Средњим Вековима и сада. Није било никаквога града, центра или тврђаве Жеглигова, нити има остатака таквога града или центра државе у опште. Остаци старих римских утврђења у околини Куманова (старога Жеглигова). Државна организација. Рудници и војска у држави Дејановића и народна предања о томе.

Као што смо и досле напоменули, баштина Дејанова, после смрти његове, пређе у власт његове супруге, потоње царице Евдокије и њених синова Драгаша и Константина. У ово време је већ био умро (1355.) и

¹⁾ Како идеализам базиран на овоме новоме принципу може да реши све оне основне проблеме Теорије Сазнања, који су на досадашњем становишту идеализма сматрани за апсолутно нерешљиве (као на пр. проблем реалитета спољнег света), показала је моја Теорија Сазнања. („Principien der Erkenntnislehre Prolegomena zur absoluten Metaphysik. Berlin. 1900). Како се на основу овог новог принципа основни метафизички проблеми ако не дефинитивно решавају, а оно бар без сумње необично упрошћавају, показаће моја Метафизика („Principien der Metaphysik“). У оба правца иставља се принцип апсолутног реалитета непосредне свести као принцип револуционаран у правом смислу те речи.

деспот Оливер, и његова баштина, са још неким околним пределима, такође пређе под власт синова Дејанових. Овако изводимо, данас, по познатим историјским околностима онога времена, а позитивно се зна само толико, да су Дејановићи већ у години 1371.¹⁾ држали *Прешево, Куманово, Белес, Тиквеш, Штип, Радовиш, Кочане, Струмицу, Петрич, Кратово, Тустендил и Криву Паланку* (рачунајући у њену околину и све пределе до данашњег *Трна*) са извесним деловима данашње *Гњиланске и Скопљанске* казе. Међу тим, кад су и како су Дејановићи завладали и Оливеровим земљама, како су своју државу проширили; да ли миром или ратом, остаје још непознато. Из белешке, коју ћемо доцније навести,²⁾ изгледа, да су Дејановићи и ратове водили, док су државу своју, баштину своју, проширили у горе поменутих границама, али што се данас као позитивно може узети, понављамо. то је, да су Дејановићи тако проширеном државом владали већ у 1371. години, и отуда следује, да су Драгаш и Константин до 1371. године и сву баштину својега стрица деспота Оливера својој држави анектирали.

Онај размак времена од Дејанове смрти, односно од 1354. до 1371. године завијен је у неизвесност, рекли бисмо у историјски мит, и ничим се још, ни данас, расветлити не може. Једна версија, која се на питање ово и на расветљење онога времена односи, јесте белешка у *Chalcocondil-a* о Драгашу и Константину³⁾: *да је (Драгаш) био хитар у рату, чиме је све своје савременике превазилазио; да је био уман човек и мудар државник и аун врлина, као што је био и отац његов; да је са Србима и Бугарима⁴⁾ водио ратове, и да је, том приликом многе провинције отео и држави их својој анектирао.*

Версија ова, како је Драгаш неке провинције освојио и држави их својој присајединио, односи се опет на земље деспота Оливера, које је Драгаш држави својој присајединио, јер у границама државе Дејановића овога времена, налазимо, без мало, само земље и пределе који су сачињавали баштину деспота Оливера. Ми, доиста, данас не познајемо тачне границе ни баштине деспота Оливера, да би смо могли тачно одредити јесу ли Дејановићи у време, које третирамо, држали више земаља но што је била баштина деспота Оливера, али, судећи по хоризонталној разграни

¹⁾ *Chalcocondil*, L. I, 38, 49.

Hammer J. von: „Geschichte des Osmanischen Reiches...“ I, 155.

²⁾ *Chalcocondil*, L. II, 81.

³⁾ L. II, 81: „Ἐνταῦθα μὲν οὖν ἐγγράται Κωνσταντῖνος ὁ Ξάρκος, Δραγῆσει δε ἀδελφός, ὃς ἐκείνου τελευτήσαντος τοῦ Ξάρκου ἦν ἀνδρῶν ἄριστος τὰ ἐς σύνεσιν τε καὶ πόλεμον, τοῦ χρόνου, καὶ πρὸς τὴν Ἀλβανούς καὶ Τριβαλλούς πολέμους διαπολεμῶν χώραν τε αὐτῷ ὑπλήγατο ἀβ ψαύλην, καὶ ἐπὶ τῇ τελευτῇ αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ ἀδελφός αὐτοῦ κατέσχε τὴν χώραν καὶ ἐποίησε ἐς τὴν βασιλείῃς θύρας.....“

⁴⁾ Ми држимо да се под речима *Chalcocondil-овим Ἀλβανούς καὶ Τριβαλλούς* ваљају разумети Срби и Бугари, суседи државе Дејановића. То ће се мало ниже јасније видети.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

баштине Оливерове, а о њој се и у оно време водио рачун, ми, као што смо рекли, држимо, да су Дејановићи, осем целокупном баштином деспота Оливера, завладали још и неким околним пределима. И даље, кад узмемо у обзир оно време општега грабежа и међусобнога отимања земаља и градова у границама иначе растројене Србије (а без мало и на целом Балканском полуострву), које настаде нарочито од године 1366., не може се много сумњати, да ли Дејановићи нису ратом анектирали и земље својега стрица деспота Оливера.

Поред осталих околности, које нам се, проучавајући оно време, истичу, још и по версији коју смо мало пре третирали, може се узети, да су Дејановићи⁵⁾ и са Лазаром Хребељановићем били у размирици. Али мишљење, да је Лазар Хребељановић у тој размирици и потицено Дејановиће од Пчиње⁶⁾ према југо истоку отпада као неосновано, јер Лазареву владу ни на који начин не налазимо у Пчињи, а још мање у пределима јужније од Пчиње⁷⁾.

Није ништа тачно одређено и познато ни о држању Дејановића у династичком питању и у унутрашњим размирицама у опште, које се у границама државе Стефана Душана, нарочито од 1366. године, разбукташе, те да бисмо могли барем тим путем сазнати, на који су начин Дејановићи проширили своју очевину.

И о овоме су питању истакнута различита мишљења, али се ни једно од свих тих мишљења не може као позитивно узети и утврдити. *К. Ј. Јирџек* је,⁸⁾ с пуно разлога, Дејановиће уврстио у ону категорију српске властеле, која се бунила и отимала испод владаоачеве супрематичке, и која није хтела Стефана Уроша да признаје за цара. *Ст. Новаковић* хоће да докаже,⁹⁾ да су се Дејановићи у горе поменутих догађајима држали неутрално, а *Ил. Руварац* мисли,¹⁰⁾ да су Дејановићи били тек 1372. године, кад су ступили у савез с Турцима, изгубљени за српску државу.

⁵⁾ Чудновато је, да Драгаша турски извори не спомињу у догађајима из године 1371. — *Сеадедин* и *Неири* спомињу само Константина, што такође доказује, да ови турски историчари базирају највише на доцнијим народним предањима. *Hammer* је црпео из *Chalcocondil-a*, па је и пак Драгаша превидео!!

⁶⁾ *Јовановић А. С.* (Гласник Срп. Уч. Друштва XLVII, 326) је мислио, да се ове размирице догодиле пре 1371—1372. године и да су оне чак дале повода Дејановићима, да ступе у савез са Муратом I, међу тим узроци васалства Дејановића према Турцима леже у другим, важнијим догађајима, који ће бити доцније третирани, а мишљење да су Дејановићи у тим размирицама изгубили и неки део својих земаља, такође је неосновано, јер, као што смо напоменули, Лазар Хребељановић није никада ни држао Пчињу!

⁷⁾ *И. С. Ђређковић*, („Врство“ III,) мисли, да је Лазар Хребељановић чак и Нагорички крај пред Кумановом држао!!

⁸⁾ *Geschichte der Bulgaren*, 333.

Cesty po Bulharsku. 403.

Das Fürstenthum Bulgarien 474.

⁹⁾ Срби и Турци XIV и XV века, 146.

¹⁰⁾ О Кнезу Лазару, 199.

О свему овоме биће више говора у III тачци ове радње, а на овом месту да поменемо само толико, да, ако се о српској држави, о Србији, после смрти цара Стефана Душана, а нарочито после 1366. године, може говорити као о држави, то су Дејановићи били за српску државу изгубљени још одмах после смрти цара Стефана Душана. Ни за Дејановиће није постојала општа српска, но њихова држава.

Такви су у оно време свачији готово појмови били!!

У писаним причама о *боју Косовском*¹¹⁾ (све и да ни оне нису извори прве руке) налазимо између осталих *ребела* противу цара (Стефана Уроша) и реда у држави онога времена, и Дејановиће. А 1371. године видимо где Дејановићи, као самостални господари у сваком погледу, са Муратом I уговор закључују и у савез ступају.¹²⁾ Мајка Дејановића, Теодора, јавља се 1379. године као царица Евдокија¹³⁾ и ничим се не може спорити, да је она достојанство ово узела на се, ако не одмах после смрти својега брата цара Стефана Душана и супруга јој Дејана, а оно барем одмах после 1366. године, кад је синовац њен, цар Стефан Урош, свргнут е престола.¹⁴⁾

Кад се к свему овоме узме у обзир и околност, да су Дејановићи до 1371. године, као што смо видели, поред тога што су придобили земље стрица својега, деспота Оливера, придобили нешто и од околних земаља, и својој их држави присајединили, излази, да Дејановићи, не само што нису били неутрални, него да су, шта више у договору и савезу са Вукашином и његовим савезницима били, и да су и у бици на Марици удела узели.

Ово се потврђује и догађајима, који су се, као што ће се видети и после 1371. године развили, а који ће бити опширније у III тачци третирани, а сада да одредимо границе државе Дејановића.

¹¹⁾ Годишњица XV, 294—295.

¹²⁾ *Chalcocondil*, L. I, 38....

Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches 155.

Николајевић К. (Гласник Срп. Уч. Друштва XII) »Српски Конезни«.

¹³⁾ Mon. Serb. 193, или:

Акты... 370.

¹⁴⁾ Мишљење једнога нашег историчара, да је Теодора узела на се монашки чин из жалости због смрти цара Стефана Душана и Дејана, и да је узела на се титулу царице тек после смрти легитимнога цара (Стефана Уроша) врло је наивно и не налази никакве потврде. Ни у оно време женскиње није било толико осетљиво!

Исто тако и мишљење, да се Теодора презивала царицом само по оновременом византијском обичају, мора отпасти и стога, што Теодору не налазимо само као титуларну царицу, већ као стварну, праву владарку (као што је био доцније случај и са *Кнегињом Милицом*) која влада са синовима својим Драгашем и Константином и која утврђује раније дарована добра манастирима и нова дарује, као што их је даривао и утврђивао и сам брат њен цар Стефан Душан, и том подобно....

*

Ми смо већ споменули главна места, која су се налазила у држави Драгаша и Константина, и на том смо месту, у главном, одредили и границе државе њихове. Границе ове државе одређивали су до сада *К. Ј. Јуричек*¹⁵⁾ и *Ст. Новаковић*,¹⁶⁾ и њих се двојица, у том погледу, и међу собом и са фактичким границама ове државе, разилазе. — *К. Ј. Јуричек*, (на пом. месту) тачно одређује границе само према северо-истоку, а *Ст. Новаковић* их према северо-истоку поставља даље по што су у ствари биле, а према северу западу их, као и *К. Ј. Јуричек*, сужава.

К. Ј. Јуричек је означио за границу ове државе према југо западу реку Вардар, међу тим и сам је мишљења, да је данашњи град *Тиквеш* у оно време спадао у државу *Дејановића*, а *Тиквеш* са свом својом околином лежи на десној страни Вардара. Према томе ваља границу ове државе у овом правцу исправити у толико, што би она негде између Скопља и Велеса (ми држимо одмах испод Зеленикова) прелазила Вардар и свршавала се са подножјима *Никудинске* и *Мориховске* громаде, и што би ишла од прилике данашњом Велеском и *Тиквешком* казом према *Прилепској* кази и даље реком *Црном*.¹⁷⁾

Ст. Новаковић је границе ове државе према југоистоку премало и толико, што је у њене границе поставио и *Самоков* и *Дубницу*¹⁸⁾ и границу ову треба сузити, јер *Дубница* није никада припадала држави *Дејановића*.

Докази су за то ови :

а.) Године 1371. *Дубницу* налазимо у рукама *Турским*;¹⁹⁾

б.) У години 1378. *Дубницу* налазимо у држави *Јована Шишмана*. Те је године *Јован Шишман* и из околине *Самокова* и *Дубнице* подарио нека села и имања манастиру св. *Јована Рилског*;²⁰⁾

в.) У пет повеља *Дејановића*, које су нам сачуване, не налазимо никаквога помена о *Самокову* и *Дубници*, нити пак о којем селу из околине ова два града;

г.) *Петанчић Фр.* означаје²¹⁾ за границу између *Македоније* и *Бугарске* реку *Струму* и том приликом истиче и познати мост на *Струми*.

Ка разлогима овим, који непосредно иду у прилог нашем тврђењу, иде и разлог, по коме је у *XVI* в. и *Самоков* припадао санџаку *Софиј-*

¹⁵⁾ *Geschichte der Bulgaren*, 333. Види границе на овом месту.

¹⁶⁾ Срби и Турци, 171.

¹⁷⁾ *Драгаш* и *Константин* поклањају манастиру св. *Павелесимона* у *Св. Гори* цркву *Св. Борја* полешкога „на рѣци Чрѣнои“ (*Гласник Срп. Уч. Друштва XXIV*, 255).

¹⁸⁾ Срби и Турци, 171.

¹⁹⁾ *Hammer*, *Geschichte des Osmanischen Reiches* 155.

²⁰⁾ *Šafarik*, *Pamatku* 105—108. Види и рецензију *К. Ј. Јуричека* на Србе и Турке *Ст. Новаковића* и тамо набројане изворе (*Archiv für Slavische Philologie B-XVII* I и II Heft 254—261.)

²¹⁾ *Rad jugoslovenske Akademije znanosti... XLIX*, на пом. месту.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ском,²²⁾ и кад се узме још и то, да је Софија и у XIV в. била гравитациона тачка оних предела, и да Турци нису у многоме променили административну поделу коју су затекли, кад су пределе оне захватили, онда је тврђење наше оправданије.²³⁾

Према изложеноме, границе државе Дејановића према југо истоку остају, као што их је одредио *К. Ј. Јуричек*: река Струма, планина Беласица и Вардар, у колико смо их ми, у том правцу, мало пре тачније одредили. А границе према северу и северозападу као што смо поменули, оба поменута истраживаоца нису тачно одредили. Тако, Ст. Новаковић пружа границу у овом правцу само у границама данашње Кумановске казе, рачунајући овамо и планину *Рујан* (висораван) и *Моравицу* (предео). *К. Ј. Јуричек* пружа границу само у границама данашње Кумановске казе, до *Карадага* и до *Рујна*, међу тим, као што смо и мало пре поменули, у државу Дејановића спадао је и *Гњилањски Карадаг са једним делом Скопаљске Црне Горе, сав Рујан и сва Моравица*, па шта више и село *Бујановце*, које лежи на левој страни Мораве.

А докази су за то ови:

а.) У повељи цара Стефана Душана из године 1354.²⁴⁾ налазимо сву планинску висораван²⁵⁾ *Рујан*. У пом. повељи се спомињу села: *Врџун, Лагоборовце, Станчић* и др. а та су села на Рујну. У истој повељи налазимо села *Скрљинце, Тудорце, Драгошевце, Крушинце* и др. а та су села у Гњиланском Карадагу, и најзад налазимо села: *Седларе, Островица, Вилска* и др., и та су села у Скопаљској Црној Гори. — Село *Боиковци*, је данашње село *Бојковци* или *Бујковци*, само три сата далеко од Скопља према Куманову, а села: *Драгошевци* и *Крушинце* леже на самој десној обали Мораве а у данашњој Гњиланској кази.

б.) У повељи царице Евдокије и сина јој Константина, из године 1381.²⁶⁾ спомињу се села: *Норча, Прешево* и *Бујановце* (ако *Гљановци* није Гојинце северно западно од Куманова) од којих последње, као што смо напоменули, лежи на самој обали Мораве, на граници старих жупа *Прешева* и *Врање*.²⁷⁾

²²⁾ *Хаџи Калфа* (Споменик Српске Краљевске Академије XVIII). У почетку овога века налазимо Дубницу то под *Једреном* то под *Скопљем* (Ami Boue: „Requiel d' Itinéraires dans la Turquie, 291, 299.), али се морају при том узети у обзир и околности у Турском царству, које су налагале и овакве административне поделе. То је као што у исто то време налазимо Ниш чак под *Бустендилом*, или као што за наших ратова 1876—1878. противу Турака налазимо Призрен под *Битољем*.

²³⁾ *Хаџи Калфа* (Српске Краљевске Академије, Споменик XVIII, 11.).

²⁴⁾ Mon. Serb. 142—145.

²⁵⁾ Настањена и обрађена висораван.

²⁶⁾ Mon. Serb. 144.

²⁷⁾ Годишњица XVI, 294—295.

г.) У поменику Пчињскога манастира налази се помен о свима члановима породице Дејановића, и то одмах иза помена о члановима Немањинске породице: Оливер, Дејан, Јевросима, Евдокија, Вукосава, Драгаш, Константин, неки Дабижив, који се иначе спомиње у Манастиру и други;²⁸⁾

д.) Пчиња и Моравица (разумемо пределе) са Бујановцем до скоро су давали за Кратовске руднике једну врсту пореза у људима и радницима. Тај се порез звао „маденска вергија“ и прича се да је остао из „Костадинова времена“. А од 70. тих година на овамо, услед удаљености Моравице и Пчиње од Кратова, а на молбу народа из оних крајева, устављено је, да се и ова даванија даје уз остали порез у новцу, али опет под именом „маденска вергија“;²⁹⁾

ђ.) Муратова војска, оперишући 1389. за Косово, ишла је кроз савезничке, Константинове земље, мирно и без страха, и „непријатељи“ су је дочекали тек с оне стране Мораве;³⁰⁾

е.) У атару села Кршевице, на десној страни пута из Враћа у Пчињски манастир, указује се на остатке града Костадинова, и овде под Костадином треба разумевати Константина Дејановића;

ж.) По траговима, који се налазе у манастиру Пчињском, манастир је овај потпадао под Кратово, а то значи да је спадао у државу Дејановића.³¹⁾

Питање о границама државе Дејановића стоји у тесној вези са питањем о Жеглигову и његовим границама, и са схватањем имена Жеглигова из Средњих Векова и у новој историјској литератури, с тога ћемо прећи на Жеглигово.

* * *

По свима домаћим изворима, који су нам о Жеглигову сачувани, јасно се види, да је Жеглигово у Средњим Вековима било само једна жупа, једна покрајина (земља жеглиговска, шбласти жеглиговска), док је у савременој историјској литератури преовладало погрешно мишљење, да је Жеглигово било какво место, какав град и центар у жупи; шта више, да је Жеглигово по некима, било и резиденција Константина Дејановића!

²⁸⁾ Ових истих имена има и у Поменику манастира *Лесновског*, који је такође био у држави Дејановића.

²⁹⁾ Годишњица XVI, 294—295.

О рудницима овим и о овој „маденској вергији“ види опширније *Каранова Ефрема* „Материали по Етнографията на некои мѣстости во сѣверна Македонија...“ (Сборникъ за народни умотворения... IV.).

³⁰⁾ *Мишковид Јован* (Косовска битка, 95—97).

³¹⁾ О свему овоме биће опширније у радњи нашој „*Свети Прохор Пчињски и његов манастир*“.

Ово погрешно схватање Жеглигова има својега узрока највише у превиђању извора из Средњих Векова и у погрешном читању и коментаришању летописаца и путописаца из прошлих векова³²), које је још већма потенцирано нетачном нотицом *Hahn-овом* о пределима³³) жеглиговским. *Hahn*, заведен народним баснама о фиктивном Жеглигову, као каквом великом граду са свима атрибутима Средњовековнога града, на чијем месту, као да се налази, данас, Куманово, и, заведен остацима старих „четрдесет цркава“ градских (*Hahn* мисли, да их је било седам), написао је у својем путопису: „*Die Hauptstadt des Bezirkes war früher Schegliowo welche eine Stunde östlich von Kumanovo, auf dem Wege nach Egri Palanka liegt. Diese Stadt hatte früher sieben Kirchen, wovon jetzt noch eine erhalten ist...*“ и тако даље „*wie die Kumanovaer sagen*“.

Ова вест о Жеглигову је толико забуне у ово питање унела, да су шта више и најбољи познаваоци Балканског полуострва, *Ст. Новаковић*³⁴) и *К. Ј. Јуричек*³⁵) тврдили, да је у Средњим Вековима постојао и град Жеглигово. *Ст. Новаковић*, шта више, мисли, да Жеглигово још и данас постоји а да је значај његов прешао на садашње Куманово.³⁶)

Због напред утврђенога распореда ове радње, ми ћемо овде третирати само резултат нашега истраживања о Жеглигову:

А). Жеглигово је у Средњим Вековима било, као што смо рекли, само жупа, област, као што је било и многих других жупа или области, без и каквога центра и града под именом Жеглигова. Жеглигово је било жупа или област (*Landschaft*) од прилике у границама данашње Кумановске казе.

Докази су за то ови:

а.) Стефан Урош Милутин је између осталих цркава сазидао „и оу Нагоричиноу на Жеглиговоу црковъ светато моученика Георгиа;“³⁷)

³²) *Матковића П.* „Putovanja po Balkanskom poluotoku“ (*Rad jugoslovenske Akademije... XLIX* и даље.

³³) *Reise von Belgrad nach Salonik*, 100—101.

³⁴) *С Мораве на Вардар*, 14.

³⁵) *Geschichte der Bulgaren*, 14, 333 и даље.

³⁶) *С Мораве на Вардар*, 14. *Ст. Новаковић* је ово своје мишљење извео и по *Леоп-у Ноуџепот-у* (*La Turquie... 106.*) и по белешкама *Арсенија Пагријарха* (*Гласник Срп. Уч. Друштва XXII*).

Ми овде нећемо износити мишљење *П. С. Срећковића* (Братство III »Нагорич« и на др. местима), *Ср. Горчевића* (*Makedonien und Alt Serbien*, 25) и осталих о Жеглигову и онамошњим пределима.

³⁷) *Šafarik*, *Pamatky*, 70.

Српске Краљевске Академије Споменик, III 98 и даље.

Има два села Нагоричина. — Старо Нагоричино и Младо Нагоричино. Овде се пише о цркви у Старом Нагоричину, ма да има цркве Св. Ђорђа и у Младом Нагоричину. Над вратима Старонагоричке цркве постоји и данас, на камену, читак натпис

б.) Дејан је 1354., године приложио нека села цркви својој Архиепископији „у земљи Жегликовској“;³⁸⁾

в.) Царица Јелена је завештала неко имање цркви „... од Чрњанске Горы више Жеглиговој“;³⁹⁾

г.) *Михаило Константиновић* (XV в.) прича,⁴⁰⁾ како се „Цар Урош одма сиремао, да с великом силом пође противу Турака у помоћ Дренопољу, а кад је дошао с војском у једну земљу Константинову, утаборио се на једном пољу званом Жеглигово“;

д.) Исти Константин прича⁴¹⁾ како је „цар (Мехмед II Освајач) дошао у једну земљу Константинову, на поље које се зове Жеглигово, на граници Рашке земље“;

ђ.) *Петанчић* Фр. пише⁴²⁾ „*Odande* (од Скопља) *udarajući putem preko polja Žegligova (Gegligovae) doline Kopornice...*“

е.) У писаној легенди о Св. Прохору Пчињском (ми мислимо из прошлога века (читамо како „... царъ приспѣ въ предѣлы Жеглиговскіа“⁴³⁾), а у одломку друге писане легенде, опет из прошлога века, који се налази у рукама нашим, читамо, како „дар Диогенъ в шбласти Жеглиговској...“;⁴⁴⁾

ж.) Између преписивача из прошлих векова (мислимо из XVI в.) налазимо и преписивача Радина „нагоричанина ва Жеглигово“;⁴⁵⁾ и најзад:

з.) У повељи Стефана Уроша Милутина,⁴⁶⁾ у којој се ређају жупе, по којима је Стефан Урош Милутин, то из основа подигао, то обновио, многе цркве и манастире, не може се прочитати име Жеглигово, али с озбиром на то, што се ту спомињу све околне жупе па и жупа *Славиште*, с којом се граничила жупа Жеглигово, држимо, да је било спомена и о Жеглигову.

о томе, како је ову цркву подигао Стефан Урош Милутин. Имамо помена и о Младом Нагоричину из XV века (Српске Краљевске Академије, Споменик III, 209) ну о свему томе на другом месту.

³⁸⁾ Mon. Serb. 143. О Архиепископији види *Додатак*.

³⁹⁾ *Šafarik*, *Pamatky*, 61.

Ово је данашњи манастир *Марејча* у Кумановској кази. (Види о томе *II. С. Срећковића* Братство III.) и *наше* белешке „По Кумановској и Скопљанској околини — Братство V).

⁴⁰⁾ Гласник Срп. Уч. Друштва XVIII, 75.

⁴¹⁾ *ibid.* 115.

⁴²⁾ *Rad jugoslavenske Akademije* XVII.

⁴³⁾ *Служба преподобногъ отца Прохора Пчињскогъ*. Београд. 1879., 36.

⁴⁴⁾ Рукопис ће овај бити саопштен у радњи нашој „Свети Прохор Пчињски и његов манастир“.

⁴⁵⁾ *Starine* X.

⁴⁶⁾ Mon. Serb. 565.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Ка разлозима овим иде и тај, што се нигде у споменицама из Средњих Векова не спомиње и не види *место*, већ само *жупа* или *област* или *земља Жеглиговска*. — — — — —

Б.) Народ у Кумановским пределима и даље од Куманова, не зна, данас, ништа о Жеглигову; ни име му Жеглигово није више познато, а камо ли да бар што год зна о месту или жупи Жеглигову. Ми смо, сходним начинима и путевима, дуго времена, распитивали и разбирали, не бисмо ли макар што од народа о Жеглигову дознали. И све што смо о томе докучити могли, то је узгредни помен у једној слабо познатој народној песми из Кумановске казе:

„Ој Павле, Павле, младо Жеглиговче,
„Што се, море Павле, млад не жениш?“
— — — — —
— — — — —

Други је, интензивнији, помен о Жеглигову у песми из села Сувојнице у ср. Масуричком окр. Врањском,⁴⁷⁾ и по поменима овим у овим народним песмама јасно се види, да је име Жеглигово било у Средњим Вековима и народу добро познато, исто онако као што је било познато и име Овче поље, али да се није могло одржати у народном памћењу, као што су се одржала имена околних жупа: *Овче поље*, *Славштите*, *Морава* (Горња Морава) и др. А околност ова, по којој је име Жеглигово, иначе, са свим пропало и заборавило се, иде у прилог тврђењу, да је жупа Жеглигово била образована скоро пред распад државе цара Стефана Душана, може бити онда, кад је и баштина севастократору Дејану, огра-

⁴⁷⁾ — — — — —

Две су друшке јако живовале,
Живовале јако друговале.
Расташе ји њине старе мајке,
Старе мајке њине две душманке.
Једну давав, море, *Жеглиговцу*,
Другу давав, море, *Овчепољу*.
.....
.....

Поручује млада *Жеглиговка*:
„Да ми дођеш мори *Овчепоље*,
„Да те видим, море, да ме видиш,
„Јери ми се јако досадило,
„Низајићи, море, ред дуката!“
Поручује, млада *Овчепољка*:
„Да ми дођеш мори *Жеглиговке*,
„Да те видим, море, да ме видиш,
„Јери ми се јако досадило,
„Музејићи море беди стада...“
.....
.....

ничена и подарена. Ово се потврђује доста и тиме, што се Жеглигово први пут спомиње под царем Стефаном Душаном, ако, то јест, није било као што смо мало пре споменули, споменуто још у повељи Стефана Уроша Милутина.⁴⁸⁾

Издајући све ово, још јасније се види, да града Жеглигова није никада ни било и да *Наин-ова*, *Срећковићева*, па по њима и свих осталих домишљања о Жеглигову, нису ништа друго, него производ фантастичних досетака и размишљања кумановских мудраца, који су, случајем неким, стајали у додиру са литературом о Жеглигову и са *књижевним* људима, који фактичку народну прошлост ни из далека не познају.⁴⁹⁾

В.) Ни данашње Куманово није ново место. Као позитивно се може узети, да је оно постојало (али не у смислу данашњег Куманова) још у XII веку⁵⁰⁾ а из XIV в. имамо сачуване помене о њему. Године 1330. налазимо⁵¹⁾ где Стефан Урош Дечански, између осталих села, завештава манастиру свом *Дечану* и село *Куманово*. Исто тако налазимо,⁵²⁾ где *Куманово* (у овој прилици Куманичево) завештавају и Дејановићи манастиру Св. Пантелемона у Св. Гори.

Г.) Жеглигово је, даље, немајући никаквог центра, припадало од чести Скопљу од чести Кратову, онако исто, као што је био случај и са Овче пољем,⁵³⁾ које је у Средњим Вековима било читава провинција, и које је и до данашњег дана остало без центра и без града. Овче поље и данашњи дан припада околним градовима: Куманову, Кратову и Кочану, а не као што се у науци узима, само Куманову, односно Кумановској кази.⁵⁴⁾

Као што смо и мало пре споменули, Жеглигово се први пут спомиње 1354. године — под царем Стефаном Душаном. Сада се у границама Жеглигова онога времена разликују два краја, два поља — *Црно поље* и

⁴⁸⁾ Mon. Serb. 565.

⁴⁹⁾ Годишњика XVI, 307.

⁵⁰⁾ *Јиречек К. J. Geschichte der Bulgaren*, 380.

Види и *Neuman-a* мишљење у *Byzantinische Zeitschrift*-у III B. II Heft 381—382. Тамо се име Куманова доводи од Кумана, који су у XII в. били чак у Кумановске крајеве продрали.

⁵¹⁾ Mon. Serb. 94.

Дечанске Хрисовуље (Гласник Срп. Уч. Друштва, II одељак 9.)

⁵²⁾ Актв... 376. Види Додатак — Куманичево.

⁵³⁾ *Данило А.Е.* Животи Краљева и Архиепископа Српских 45, 108;

Константин философ (Гласник Срп. Уч. Друштва XLII, 308);

Известия Император. Академій Наукъ VI, 395;

Гласник Срп. Уч. Друштва XXII, 250.

У Овчепољској области у XIII и XIV в, било је и *Лесново*. Флорински Θ. — „Памятники законодательной дѣятельности Душана...“ 81.).

⁵⁴⁾ *Новаковић Ст.* Срби и Турци, 327. Овако мисле и многи други и то по *Срећковићевој* белешци о Жеглигову.

Нагоричко поље или *Нагорички крај*. Црно поље лежи западно, а Нагоричко и точно од Куманова. Изгледа да је Црно поље то своје име добило од Црне Горе (Карадага) и то опет у прошлим вековима. А име Нагорич познато нам је из прве половине XIV в.,⁵⁵⁾ готово пре имена Жеглигова. Негорички крај или Негоричко поље почиње од прилике од Куманова и свршава се на реци Пчињи, а предео преко Пчиње, који је у Средњим Вековима спадао опет у жупу Жеглигово, данас је без имена и означава се именима сеских атара. Предео се овај свршава онде где почиње жупа *Славиште*, а то је у атару села Аљинца, старе Дејанове Архиљевице⁵⁶⁾ која је далеко од Куманова пет сати.

*

Што се тиче „*руина*“ у селу Младом Нагоричину, по којима, као што смо напоменули, *Наћн*, а по њему и сви остали, држе, да су остаци старога, фиктивнога Жеглигова, стоји у ствари толико, да су то остаци старих „*четрдесет цркава*.“⁵⁷⁾ Данас је ових цркава, то јест остатака њихових, свега седам (а не као што *Наћн* каже девет), и оне су остаци старих православних цркава. Стара нагоричка црква је била манастир, а ове црквице у Младом Нагоричину биле су манастирске црквице и скитије.⁵⁸⁾

Иначе се у Младом Нагоричину налази на остатке грађевина из римскога и византијскога државнога живота. Тако, налази се на читаве подруме и темеље, на тесано камење, црепове, тугле, на посуђе, ћупове и том подобно, али је све то из римско-византијскога периода, а не из времена српскога државнога живота, нити су пак то остаци старога српскога Жеглигова.

Остаци ови, гесп. народна казивања о њима, завела су, као што смо напоменули, *Наћн-а*, док међу тим исто таквих остатака и предања о њима налази се и данашњи дан доста по Кумановској околини, и све и кад би ти остаци могли бити остаци старога Жеглигова, ипак се не би могло тачно одредити, где би било старо Жеглигово. Тако, таквих остатака налази се данас врло много и у атару села *Опоја*,⁵⁹⁾

⁵⁵⁾ *АЕ. Данило* — Животи, 138 и доцнији родослови. (Споменик Срп. Кр. Академије, III. 115—116—).

⁵⁶⁾ О Архиљевици види у Додатку.

⁵⁷⁾ Ово је познати број у хришћанству — *четрдесет мученика*. — Исти је мотив познат у Мухамеданској вери. Отуда Турци на све стране имају Кркларе — *четрдесет мученика*. О овоме има у „*Књизи праве вере*“ читавих историја.

⁵⁸⁾ Види о овоме у Браству VII — „По Кумановској и Скопљанској околини“, а још више ће бити у III чланку — „О Нагоричким Црквама“.

⁵⁹⁾ Оноје село далеко је од Куманова у правцу према Гњидану. У атару овога села од дужег времена се налази на многобројне остатке старина. Ти су остаци махом просветни гласник, I књ., 5 св., 1902.

Доброшана,⁶⁰⁾ према *Овцем пољу* и на др. местима, али се по њима не могу одређивати стара места и градови.

И данас је лако постављати различите хипотезе о многим питањима, и то онако насумце, без и каквих познатих историјских и топографских факата, те би се и о фиктивном Жеглигову могло много што шта нагађати, али ми ни за одређење овога Жеглигова немамо, данас, никаквих бележака из римскога и византијскога периода. Једино је што нам је данас познато то, што се у римском периоду налазило између Ниша и Скопља, у близини Куманова (рачунајући и околне казе), место *Anausaro XXXV*,⁶¹⁾ премда се ипак не зна, где је баш *Anausaro XXXV* лежало и где га ваља тражити. Судаћи по околностима које смо мало горе навели, ваља га свакако тражити у близини Куманова.

Гледиште *Наћн-ово*,⁶²⁾ *Јов. Драгашевића*⁶³⁾, *А. С. Јовановића*⁶⁴⁾ и осталих, остаје само празна претпоставка и консеквенца, јер за критичку историју нису довољна народна предања (без обзира на то што и она поричу тврђење горе именованих истраживалаца), ни из прошлих векова, а камо ли она из последњих деценија овога века, кад је литература прокрчила себи пута и кроз најзатуреније крајеве полуострва и прибавила себи читаоце!

А сада да идемо даље.

*

*К. Ј. Јурџић*⁶⁵⁾ ставља државу Дејановића у ред бугарских држава, међу тим и сâм је, између осталог, мишљења, да је управа у овој држави била, у потпуности својој, српска; да су владоци и елеменат, који је представљао народ у држави, били српски. *Ил. Руварић*,⁶⁶⁾ *Ст. Новковић*⁶⁷⁾ и други, стављају ову државу у ред српских држава, и то у ред

из римскога државнога живота и састоје се у зидовима, у разном посуђу, у оружју, у новцима, у бакарним и тучаним статуама. Једну смо малу статуу из Опоја видели код Кузмана Димитријевића трговца у Куманову и она представља каквога домаћег бога.

⁶⁰⁾ Доброшане је село један сат на југу од Куманова. О остацима у овом селу, то јест у атару овога села, споменули смо у првој тачки ове радње.

⁶¹⁾ *Tabula Peutingeriana* (Ed. *Dezjardines*-a).

Weltkarte d. Castorius genannt „Peutingerische Tafel.“ Овде стоји место *Anausaro, Anausarum* (s. 88).

M. Pinder et G. Parthey „Ravenatis anonyimi Cosmographia etc. 1860. Овде стоји (s. 205). *Neusaron.*

⁶²⁾ *Riese von Belgrad nad Salonik* (на пом. месту).

⁶³⁾ Археологичко географичка истраживања (Гласник Срп. Уч. Друштва XLV).

⁶⁴⁾ „Коло“ (Живаљевића) година I, 11.

⁶⁵⁾ *Geschichte der Bulgaren*, 233—334.

Cestu po Bulharsku, 403 и даље.

Das Fürstenthum Bulgarien 474...

⁶⁶⁾ О Кнезу Лазару... 109.

⁶⁷⁾ Срби и Турци у XIV и XV в. 182.

них држава, које посташе из државе цара Стефана Душана. И доиста, баш и да није наш учени професор К. Ј. Јирџек узео у обзир и друге разлоге и околности, по којима би државу Дејановића с разлогом уврстио у ред држава српских, и да није било других разлога за то, ваљало је да К. Ј. Јирџек, по своме баш принципу, узме у обзир макар само-факат, да су државе у Средњим Вековима квалификоване и карактерисане по владоцу њихову и по елементу, који представља становништво њено и који влада у њој, а о прецизним националним осећањима становништва у неточним пределима државе Дејановића ни данас се не мисли једнако а камо ли да се данас може оцењивати каква су она била у време које ми у радњи овој третирамо.

У време у које пада влада Дејановића беше пажња свих Балканских Хришћана обрнута највише на опасност, која запрети на Балканском полуострву ширењем ислама. Баш за владе Дејановића видимо савез хришћанских владалаца противу ислама. Године 1393. видимо где Дејановићи (Константин) у Серезу склапају савез са Деспотом Стефаном и М. Палеологом VII (1391.—1423.) противу Турака,⁶⁸⁾ а на неколико година после пропасти државе Дејановића, видимо, где се православни Цариград поклања католичком Риму и тако даље. И кад су се оволико приближавали народи, који су били вековима дијаметрално постављени и у вечитом антагонизму били, може се онда појмити, колико су се сепаратистичке тежње два сродна народа, Срба и Бугара, могле углачати и изравнати, и онда се лакше могу појмити и речи *Евтимија Патријарха* о избављењу два сродна народа „Балгари же и Срблїе“ и молитва његова да Бог помогне њиховим „дръжавниѣ имъ господамъ (нашимъ) и покори имъ всепротивъниѣ врагы подъ нозѣ ихъ...“⁶⁹⁾ и тако даље, и Евтимијевих претходника и последника у оба народа.

У прилог овога горњег тврђења, навешћемо још и следеће:

а.) *Папа Грегор XI* ставља оновремене владоце у Македонији (Дејановиће и њихове савременике) у ред „*magnates Rascia*“ („*quibusdam magnatibus regni Rascii...*“);⁷⁰⁾

б.) *Chalcocondil*⁷¹⁾ децу Јелене, кћери Константинове (Дејановића) назива: *οι Σερβοπολλοι...*;

в.) Јелена, кћер Константинова (Дејановића) назива 1395. године оца својега: *проблаженным и преславним господарем Србије*⁷²⁾ и

г.) Све сачуване повеље од Дејановића писане су српским језиком и по српком угледу. Дејановићи у потпуној својој делатности функционирају

⁶⁸⁾ Chalcocondli. L. I, 80.

⁶⁹⁾ Слово патријарха Евтимија.

⁷⁰⁾ Theiner A. Vetera monumenta historica Hungariam II, 115.

⁷¹⁾ L. I. 84.

⁷²⁾ Ст. *Новаковић*, Срби и Турци..., 190 цитат *Miklosich-a* и *Müller-a* „Acta et diplomata graeca“ II (године 1862.) стр. 264. 265.

као потпуно самостални владоци и господари, као потомци царева: Стефана Душана и Стефана Уроша; они обдарују манастире и цркве потпуно као и цар Стефан Душан („... и првѣ видѣсмо господина ны цара Стефана, и сына му господина цара Уроша, щосоу приложили свѣтомъ великомученикоу Панделеимону црьковъ...“⁷³). Они имају великодостојнике и велмуже своје, имају војводе и кнежеве своје; имају властелу и пратиоце своје, онако као што налазимо и у самих краљева и царева српских. Дејановићи ослобођавају своје раднике и људе својих војвода и кнежева од свих работа, или их поклањају црквама и манастирима („... шдѣ всехъ работъ и поданьк царскихъ, да им не градозидани ља ни градоблюдени ља, ни сшк ља ни аномитра ни травнине, ни шран ља, ни жетве, ни врѣшитбе, ни сенакошени ља, ни винограда работани ља ни поноса, ни провода, ни псара ни соколара; ни да тко шблада ними шдѣ владѣщихъ, тькмо црьква свети Панѣделеимонъ...“⁷⁴)

По сојем положају и уделу у догађајима својега времена, које ћемо опширније третирати у III тачци ове радње, Дејановићи су држали и јаку и организовану војску. Издржавање војске ишло је од богатих рудника у Кратову и у осталим местима у држави.⁷⁵)

К. Ј. Јуричек је⁷⁶) прибележио и народна предања из околине Ђустендила, резиденције Дејановића, по којима је Константин Дејановић, као најбољи хришћански владалац у оним пределима, још у живом сећању народном. Још и данашњи се дан указује у Ђустендилу на двореве Константинове.⁷⁷) Ова су предања, још интензивнија у сваком погледу, врло распрострајена у пределима који су још под Турцима. И, и данашњи дан се живо и сагласно прича по Овчем пољу, по Штипскј, Кумановској и Кратовској кази о *Костадину* и *Костадиновом времену*, а особито о томе, како су Турци *Костадиново царство* отели; о војсци Костадиновој и о анархији која је настала пред пропаст државе Константинове.⁷⁸)

⁷³) Гласник Срп. Уч. Друштва XXIV, 253.

Акты... 374—375.

⁷⁴) Mon. Serb. 143.

Акты..., 374...

Гласник Срп. Уч. Друшт. XXIV, 253.

⁷⁵) Осем у Кратову, рудника је било у још неколико места у држави Дејановића (в. III тач.).

⁷⁶) Cestu po Bulharsku 474...

⁷⁷) *Boué Ami* (Die Europäische Türkei I, 555) „In Küstendil dient eine Pforte als Eingang in einen Stall, und in Innern sieht man noch einige Säulenreste; im Lande wird diese Ruine für einen Palast Constantins gehalten.“

⁷⁸) У песама и причама о овоме позајмљени су многи познати мотиви из народних песама из других и даљих крајева српских.

Много се помиње и пева о силној војсци Константиновој. Пева се и прича о војводама његовим по *покрајинама државиним*, који су жељни рата, а нарочито се прича о коњици Константиновој са „маздрацима“ и у оклопима⁷⁹⁾ о томе како је била силна али распуштена, без дисциплине, и да се никога није бојала,⁸⁰⁾ да није имала респекта ни према цркви, и да је на копљима нафору примала; да је оно време иначе било време покварености и опште деморализације.

То су све били узроци пропасти државе Дејановића!

Дејановићи су и новце ковали. Имамо сачуван новац Константина Дејановића.⁸¹⁾

Остала историјска дата и народна предања причају владу Дејановића.

(СВРШИТЕ СЕ)

⁷⁹⁾ Chalcocondil L. I, 38.

⁸⁰⁾ Такође познати мотив у народним песмама *Урош Мрњачевић*, Вук II.

⁸¹⁾ Ljubić Simo »Opis jugoslovenskih novaca...« код *Konstantina*.

Један смо новац Константинов ми добили у манастиру Св. Прохора Пчињског који је нађен у кули црквеној приликом оправке цркве манастирске. (Види »Св. Прохор Пчињски и његов манастир«).

СТАТИСТИКА ИСПИТА ЗРЕЛОСТИ

Statistique de l'examen de matu-

ГИМНАЗИЈЕ — GYMNASSES	Број кандидата — Nombre de candidats	Број ученика од — Nombre d'élèves âgés de									Свeра-Total
		18	19	20	21	22	23	24	25	27	
		година — ans									
Краља Александра I — Du roi Alexandre I	64	7	17	10	16	9	3	2	—	—	64
Вука Ст. Караџића - De Vouk St. Karadjitch	35	7	13	8	2	3	2	—	—	—	35
Кнеза Милоша Великог — Du prince Miloche le Grand	5	1	3	—	1	—	—	—	—	—	5
Краља Милана I — Du roi Milan I	23	—	8	5	3	4	2	1	—	—	23
Доситеја Обрадовића — De Dossitey Obradovitch	10	1	5	1	1	1	1	—	—	—	10
Свeра-Total	137	16	46	24	23	17	8	3	—	—	137

ГИМНАЗИЈЕ — GYMNASSES	Број ученика рођених у Србији по — Nombre d'élèves nés en Serbie dans		
	градовима villes	селима villages	Свeра-Total
Краља Александра I — Du roi Alexandre I	37	17	54
Вука Стеф. Караџића — De Vouk St. Karadjitch	25	5	30
Кнеза Милоша Великог — Du prince Miloche le Grand	3	2	5
Краља Милана I — Du roi Milan I	19	2	21
Доситеја Обрадовића — De Dossitey Obradovitch	7	3	10
Свeра-Total	91	29	120

ЗА 1900.—1901. ШКОЛ. ГОДИНУ

rité pour l'année 1900.—1901.

Број ученика рођених у Србији, у округу — Nombre d'élèves nés en Serbie dans le départements de																	
београдском Belgrade	ваљевском Valjevo	врањском Vraginé	крагујевачком Kragujevatz	крајинском Krajina	крушевачком Kroushévatz	моравском Morava	нишким-Niche	ниротском-Pirote	подрињском Podrigné	пожаревачком Pojarévatz	руданачком Roudnik	смедеревском Smédérévo	тимочком-Timok	топличком Toplitza	ужичком Oujizé	граду Београду-la ville de Belgrade	Свсга-Total
2	1	—	5	—	4	2	1	—	8	4	2	4	1	—	2	18	54
—	4	—	1	—	—	5	—	1	1	—	5	2	—	—	3	6	30
—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
—	—	2	1	1	3	1	5	1	—	1	1	—	2	1	1	1	21
—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	1	—	—	4	—	—	1	10
2	5	2	12	4	8	8	6	2	9	6	8	6	7	1	8	26	120

Број ученика рођених на страни из — Nombre d'élèves nés en							Број ученика од родитеља — Nombre d'élèves dont les parent sont été								
Црне Горе Monténégro	Босне Bosnie	Ср. Србије и Македоније Ancienne Serbie et Macédoine	Бугарске Bulgarie	Аустрије Autriche	Хонгрије Hongrie	Свсга-Total	свештеника prêtres	чиновника employés	наставника instituteurs	трговца marchands	занатлија-artsans	земљорадника agriculteurs	слугу-serviteurs	др. занимања-d'une autre profession	Свсга-Total
1	2	3	—	4	10	6	19	3	19	1	9	1	—	5	64
1	2	1	—	—	5	3	14	—	10	1	5	—	—	2	35
—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	1	1	—	—	—	5
—	—	2	—	—	2	—	8	1	7	3	1	—	—	3	23
—	—	—	—	—	—	1	5	2	2	—	—	—	—	—	10
2	4	6	—	4	17	11	46	6	40	6	16	1	11	137	

На испиту зрелости 1900.—1901. школске године било је кандидата у гимназијама :

Краља Александра I	64
Вука Стеф. Караџића :	
а) у одсеку гимназијском 21 {	35
б) " " реалном . . 19 {	
Кнеза Милоша Великог	5
Краља Милана I	23
Доситеја Обрадовића	10
	<hr/>
<i>Свега</i>	137

Положило је испит на чисто у гимназијама :

Краља Александра I	42
Вука Стеф. Караџића :	
а) у одсеку гимназијском 17 {	31
б) " " реалном . . 14 {	
Кнеза Милоша Великог	5
Краља Милана I	16
Доситеја Обрадовића	7
	<hr/>
<i>Свега</i>	101

Од сто пријављених кандидата положило је испит на чисто у гимназијама :

Краља Александра I	65.63
Вука Стеф. Караџића :	
а) у одсеку гимназијском 80.95 {	88.57
б) " " реалном . . 100.00 {	
Кнеза Милоша Великог	100.00
Краља Милана I	69.57
Доситеја Обрадовића	70.00
	<hr/>
<i>Свега</i>	73.72

Највећи проценат кандидата, који су на чисто положили испит, био је у гимназији Кнеза Милоша Великог, а најмањи у гимназији Краља Александра I.

Одбијених на три месеца било је у гимназијама :

Краља Александра I	14
Вука Стеф. Караџића :	
а) у одсеку гимназијском 1 {	1
б) " " реалном . . — {	—
Кнеза Милоша Великог	—
Краља Милана I	2
Доситеја Обрадовића	3
	<hr/>
<i>Свега</i>	20

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Процент одбијених кандидата на три месеца износио је у гимназијама :

Краља Александра I	21·88
Вука Стеф. Караџића :	
а) у одсеку гимназијском 4·76 {	2·86
б) " " реалном	—
Кнеза Милоша Великог	—
Краља Милана I	8·70
Доситеја Обрадовића	30·00
	<hr/>
<i>Свега</i>	14·60

Одбијених на годину дана било је у гимназијама :

Краља Александра I	7
Вука Стеф. Караџића :	
а) у одсеку гимназијском 3 {	3
б) " " реалном	—
Кнеза Милоша Великог	5
Доситеја Обрадовића	—
	<hr/>
<i>Свега</i>	15

У проценту било је одбијених на годину дана у гимназијама :

Краља Александра I	10·94
Вука Стеф. Караџића :	
а) у одсеку гимназијском 14·29 {	8·57
б) " " реалном	—
Кнеза Милоша Великог	—
Краља Милана I	21·74
Доситеја Обрадовића	—
	<hr/>
<i>У ошште</i>	10·95

Само у гимназији Кнеза Милоша Великог није било кандидата одбијених на три месеца. Највише их је било одбијених у гимназији Доситеја Обрадовића, а најмање у гимназији Вука Стеф. Караџића.

На против, одбијених на годину дана није било у гимназији Доситеја Обрадовића. Највише их било у гимназији Краља Милана I, а најмање у гимназији Вука Стеф. Караџића.

Одбијених на свагда није било. Један кандидат у гимназији Краља Александра није дошао да понови испит.

По успеху било је кандидата у гимназијама .

	одличних	врло добрих	добрих	слабих	неоцењ.
Краља Александра I	7	23	27	7	—
Вука Стеф. Караџића:					
а) у одсеку гимназијском	4	7	7	3	—
б) „ „ реалном	5	7	2	—	3
Кнеза Милоша Великог	2	3	—	—	—
Краља Милана I	1	6	11	—	5
Доситеја Обрадовића	1	4	5	—	—
<i>Свега . . . . .</i>	<i>20</i>	<i>50</i>	<i>52</i>	<i>10</i>	<i>5</i>

Од сто ученика било је у гимназијама:

	одличних	вр. добрих	добрих	слабих	неоц.
Краља Александра I	10:94	35:94	42:18	10:94	—
Вука Стеф. Караџића:					
а) у одс. гимназиј. 19:05	25:71	33:33	40:00	14:29	—
б) „ „ реалном 35:71	25:71	50:00	14:29	—	8:58
Кнеза Милоша Великог	40:00	60:00	—	—	—
Краља Милана I	4:35	26:09	47:82	—	21:74
Доситеја Обрадовића	10:00	40:00	50:00	—	—
<i>У опште . . . . .</i>	<i>14:59</i>	<i>36:49</i>	<i>37:99</i>	<i>7:29</i>	<i>3:64</i>

У опште у гимназијама највише је било кандидата добрих, затим врло добрих; најмање је било слабих.

Посебице, одличних и врло добрих било је највише у гимназији Кнеза Милоша Великог, а најмање у гимназији Краља Милана I; добрих било је највише у гимназији Доситеја Обрадовића, а најмање у гимназији Вука Стеф. Караџића; слабих је било само у гимназијама Краља Александра I и Вука Стеф. Караџића, а неоцењених само у гимназији Краља Милана I.

Ну какав је успех у којој гимназији био може се ближе видети из средње оцене успеха у појединим гимназијама.

Тако, средња оцена успеха била је у гимназијама:

Краља Александра I	3.47
Вука Стеф. Караџића:	
а) у одсеку гимназијском	3.57
б) „ „ реалном	4.21
Кнеза Милоша Великог	4.40
Краља Милана I	3.44
Доситеја Обрадовића	3.60

У опште 3.61

Према овоме, најбољи је успех био у гимназији Кнеза Милоша Великог, а најслабији у гимназији Краља Милана I.

Сад ћемо разгледати податке о кандидатима по доби њихова узраста, и то за сваку гимназију посебице.

По годинама живота било је:

У ГИМНАЗИЈАМА	О Д Г О Д И Н А									
	18	19	20	21	22	23	24	СВЕГА		
Краља Александра I	7	17	10	16	9	3	2	64		
Вука Стеф. Караџића:										
а) у гимназ. одсеку	4 { 7	8 { 13	4 { 8	2 { 2	1 { 3	2 { 2	—	21 { 35		
б) у реалном одсеку	3	5	4	—	2	—	—	14 {		
Кнеза Милоша Великог	1	3	—	1	—	—	—	5		
Краља Милана I	—	8	5	3	4	2	1	23		
Доситеја Обрадовића	1	5	1	1	1	1	—	10		
Свега	16	46	24	23	17	8	3	137		
П Р О Ц Е Н А Т										
Краља Александра I	10-94	26-56	15-63	25-00	14-06	4-69	3-12	100-00		
Вука Стеф. Караџића:										
а) у гимназ. одсеку	19-05 { 20-00	38-10 { 37-15	19-05 { 22-86	9-52 { 5-71	4-76 { 8-57	9-52 { 5-71	—	100-00		
б) у реалном одсеку	24-48 {	35-71 {	28-57 {	—	14-29 {	—	—	100-00		
Кнеза Милоша Великог	20-00	60-00	—	20-00	—	—	—	100-00		
Краља Милана I	—	34-78	21-74	13-04	17-39	8-70	4-35	100-00		
Доситеја Обрадовића	10-00	50-00	10-00	10-00	10-00	10-00	—	100-00		
Свега	11-68	33-57	17-52	16-79	12-41	5-84	2-19	100-00		

У опште у гимназијама највише је кандидата било у 19. години живота, а најмање у 24., затим у 23.

Просечна година живота једног кандидата износила је у гимназијама:

Краља Александра I	20:31
Вука Стеф. Караџића:	
а) у одсеку гимназијском	20:71
б) „ „ реалном	19:50
Кнеза Милоша Великог	19:20
Краља Милана I	20:57
Доситеја Обрадовића	19:90

У опште 20:11

Као што се види, била је мала разлика по доби узраста. Ипак најстаријих кандидата било је у гимназији Краља Милана I, а најмлађих у гимназији Кнеза Милоша Великог.

По рођењу у државама било је кандидата у гимназијама:

	ИЗ СРБИЈЕ	ВАН СРБИЈЕ
Краља Александра I	54	10
Вука Стеф. Караџића:		
а) у одсеку гимназијском	20	1
б) „ „ реалном	10	4
Кнеза Милоша Великог	5	—
Краља Милана I	21	2
Доситеја Обрадовића	10	—
<i>Свега . . . . .</i>	<i>120</i>	<i>17</i>

Од сто' ученика било је рођених

У ГИМНАЗИЈАМА	ИЗ СРБИЈЕ	ВАН СРБИЈЕ
Краља Александра I	84:38	15:62
Вука Стеф. Караџића:		
а) у одсеку гимназијском	95:24	4:76
б) „ „ реалном	71:43	28:57
Кнеза Милоша Великог	100:00	—
Краља Милана I	91:30	8:70
Доситеја Обрадовића	100:00	—
<i>У опште . . . . .</i>	<i>87:59</i>	<i>12:41</i>

Само у гимназији Кнеза Милоша Великог и Доситеја Обрадовића није било ни једног ђака рођеног ван Србије. Иначе највише је било из Србије у гимназији Краља Милана I, а најмање у гимназији Краља Александра I.

Од сто ђака, који су били из Србије, било је:

ИЗ ОКРУГА	У ГИМНАЗИЈАМА					С в е г а
	Краља Александра I	Вука Стеф. Караџића	Кн. Милоша Великог	Краља Милана I	Доситеја Обрадовића	
београдског	3·71	—	—	—	—	1·67
ваљевског	1·85	13·33	—	—	—	4·16
врањског	—	—	—	9·53	—	1·67
крагујевачког	9·25	3·33	100·00	4·76	—	10·00
крајинског	—	—	—	4·76	30·00	3·33
крушевачког	7·41	—	—	14·29	10·00	6·67
моравског	3·70	16·67	—	4·76	—	6·67
нишког	1·85	—	—	23·81	—	5·00
пиротског	—	3·33	—	4·76	—	1·67
подринског	14·80	3·33	—	—	—	7·50
пожаревачког	7·41	—	—	4·76	10·00	5·00
рудничког	3·71	16·67	—	4·76	—	6·67
смедеревског	7·41	4·67	—	—	—	5·00
тимочког	1·85	—	—	9·53	40·00	5·83
топличког	—	—	—	4·76	—	0·83
ужичког	3·71	16·67	—	4·76	—	6·67
из града Београда	33·33	20·00	—	4·76	10·00	21·66
Свега	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

Највише је кандидата дао град Београд, затим крагујевачки округ, а најмање топлички округ.

Од кандидата рођених у Србији било је по рођењу у градовима или у селима

У ГИМНАЗИЈАМА	ГРАЂАНА	СЕЉАНА
Краља Александра I	37	17
Вука Стеф. Караџића	25	5
Кнеза Милоша Великог	3	2
Краља Милана I	19	2
Доситеја Обрадовића	7	3
Свега	91	29

Од сто кандидата било је

У ГИМНАЗИЈАМА	ГРАЂАНА	СЕЉАНА
Краља Александра I	68·52	31·48
Вука Стеф. Караџића	83·33	16·67
Кнеза Милоша Великог	60·00	40·00
Краља Милана I	90·48	19·52
Доситеја Обрадовића	70·00	30·00
У ошће	75·83	24·17

Грађана је било највише у гимназији Краља Милана I, а сељана у гимназији Краља Александра I.

По занимању родитељском било је ученика:

У ГИМНАЗИЈАМА	О Д Р О Д И Т Е Љ А										С В Е Р Ј А						
	Свештеника		Чиновиња		наставника		трговца		занатлија			земљорадника		САУГ		Ар. занимања	
Краља Александра I	6	19	3	19	1	9	1	1	1	64							
Вука Стеф. Караџића:																	
а) у гимназијском одсеку	1	7	—	7	1	3	7	1	1	21							
б) у реалном одсеку	2	7	—	3	—	2	3	—	—	14							
Кнеза Милоша Великог	1	—	—	—	—	—	—	—	—	5							
Краља Милана I	—	8	1	7	3	1	7	1	1	23							
Доситеја Обрадовића	1	5	2	2	—	—	2	—	—	10							
Свега	11	46	6	40	6	16	40	6	11	13							
И Р Р О Ц Е Н А Т																	
Краља Милана I	9-38	29-69	4-68	29-69	1-56	14-06	29-69	1-56	1-56	9-38							
Вука Стеф. Караџића:																	
а) у гимназијском одсеку	4-76	33-33	—	33-33	4-76	14-20	33-33	2-86	14-20	9-53							
б) у реалном одсеку	14-29	50-00	—	21-42	—	14-29	21-42	—	14-29	—							
Кнеза Милоша Великог	20-00	—	—	40-00	20-00	20-00	40-00	20-00	20-00	—							
Краља Милана I	—	34-78	4-35	30-44	13-04	4-35	30-44	13-04	13-04	—							
Доситеја Обрадовића	10-00	50-00	20-00	20-00	—	—	20-00	—	—	—							
Свега	8-03	33-58	4-38	29-19	4-38	11-68	29-19	4-38	0-73	8-03							

У опште у свима гимназијама највише је било кандидата чиновничких синова, затим трговачких; најмање је било служитељских синова, па, подједнако, наставничких и занатлијских. (Свршите се)

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Стојанџ М. Поповџ, **Крали-Марко**, народна епическа поема. Издава редакцијата на в. Щастие. Софија. Печатница „Просвѣщеніе“. 1901. Цѣна 2 лева, мала 8°, с. I—XII, 1—204.

О Благом или Биљаном Петку (првом после Ускреса) обичај је народног састајања на српско-бугарској граници према Цариброду. Том се приликом без царине по мало вашари, а ове се године и на нашој и на бугарској страни продавале књиге. Али каква разлика! Док на нашој страни, у Обреновцу, један колпортер на сандуку беше изложио свакојако књижевно ђубре, повезани Кривични Весник, нотесе, скаредне дописнице и друго: дотле на бугарској страни, у Жељуши, на једном великом њипровачком њилиму беху изложене иконе и крстови бугарске фабријације, разноврсне књиге етнографске и фолклористичке садржине, новији шовинистички списи. Али највише у очи падаше књига, чији натпис горе исписасмо. Књига тек што је из штампе изашла и као да је нарочито за овај дан спремана.

Попов је прибрао све познате народне песме о Краљевићу Марку бугарске едиције. Из свију тих песама, на броју свега 50, састављајући поједине сличне, Попов је створио као неки еп у 15 епских песама. Покушај му је, може се рећи, у главном срећно испео.

Поред главног јунака ових песама Краљевића Марка, кога су Бугари прекрестили у *Крали-Марка*, спомињу се и други јунаци српских народних песама. Чак је Марко доведен у везу са босанским баном Кулином. Ни спомена нема о којем средњовековном бугарском владоау. Позорница Маркових ратовања и јуначких дела поглавито је Македонија а нарочито Косово са реком Ситницом. Нигде се не спомиње етнографска Бугарска.

Већина од ових песама просте су варијације српских народних песама о Краљевићу Марку, а за неке се може рећи да су чист превод. Много изостају иза класичних Вукових песама. Метрика је јако оште-

ћена, нарочито на стиховима дотериваним према бугарском језику, као, на пр., стихови :

- И влечеше камне, дрвета... с. 106.
 Да заприштиш камне, дрвета с. 106.
 Та аз, Марко, крадена ли сам ти с. 108.
 Што ти треба, Марко, та го трсиш с. 126.
 И Арапу се глава трколи с. 127.
 Да се м'чи кон за порти врзан с. 143.
 Хајде, свати, в Прилеп да се врнем с. 153.
 Па из превез му брада истрси. с. 176.
 И т. д.

Песме су испеване македонским дијалектом; али се на многим стиховима очито види дотеривање према бугарском језику. У мору од стихова, свега 6.400, *члан*, главна карактеристика бугарског језика, јавља се свега 12 пута, и то силом је дошао, управо издаваоци су га дометнули. На пр.: Наш'та вера, цару, православна — место: Наша вера...

Има безброј, чисто српских стихова, које издаваоци нису могли променити. Неке ћемо навести :

- Фала тебе, *краљу* Вукашине, с. 3.
 Мајка Марку тихом проговара с. 34.
 Марко мајци тихо проговара с. 58.
 Не срди се побратиму Марко с. 80.
 Па не знае Марку што да каже с. 82.
 Ил' га градиш за старости мајци с. 86.
 Фала тебе, арапски јуначе с. 91.
 Марко кани брата Андрејаша с. 97.
 Од Бога им здравје и весеље с. 113.
 Леле Марко, побратиме мили с. 116.
 Па е Марку врло дожалело с. 117.
 Фала Богу за чудо големо:
 Золум прави от Стамбола царе,
 Золум прави из Стамбола града, с. 124.
 Редом ходи из Будима града,
 Редом ходи и за Марка пита с. 126.
 Дочуло се до Кулина града с. 130.
 Фала тебе, мој посииче Марко с. 132.
 Фала тебе, ветре хлађанине с. 195.

И т. д.

У песмама има врло мало бугаризама и то су издаваоци створили.

У новије време, нарочито код млађих бугарских књижевника, огледа се тежња за позајмљивањем и усвајањем особина српског језика. Почели

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

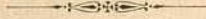
су усвајати и наше неке речи. А ево ова се књига јави као нов симптом бугарске болести за пљачкањем српских народних умотворина.

Ова књига има интересантан предговор од Д. Бачварова. Поред осталог, он вели: „Од неколико година на овамо наши филолози, пошто су чули, да ми немамо леп књижевни језик, убише се од рада и труда да створе леп књижевни језик. Али, да постигну успех, они не прибегаше правом извору нашега језика, него се поуздаше поглавито и једино у своју фантазију и мајсторију, да искују речи и облике за наш језик и у место једног лепог књижевног језика, ми имамо данас чудноват волапик“.

На крају књиге протумачене су неке речи. Поред других речи протумачене су и речи: „очувала“, „слано“, „благос“ и др.

Пирот.

Б. Н. Костић

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Б Е Л Е Ш К Е

ЗАНИМЉИВА УПОРЕЂЕЊА БРОЈНИХ КОЛИЧИНА

Од Н. В.

(НАСТАВАК)

24. Брзина звука и светлости.

Брзина звука у главноме зависи од средине кроз коју се простире. На температури од 0°C . и кад је тишина у дотичној средини, његова је брзина у једној секунди:

Кроз чист атмосв. ваздух — при површини земље —	333 м.
” ” Кисеоник	317 ”
” ” Угљен-моноксид	337 ”
” ” Угљен-диоксид	261 ”
” ” Водоник	1269 ”
” воду на 8°C	1435 ”
” воду у водоводним цевима на 8°C	3496 ”

Кроз чврста тела у опште, брзина је звука различна; зависи од природе самога тела и од његове хомогености; али је увек од 4 до 16 пута бржа но кроз атмосверски ваздух.

Кад се упореди брзина звука кроз ваздух с брзином којом човек пешке путује — рачунајући по 6 килом. на сат — налази се, да је брзина звука скоро 200 пута већа, т.ј. даљину коју звук пређе за један секунад, дотични пешак прешао би тек за 200 секунада, или за 3 минута и 20 секунада. На даљину од 333 м. зрно из војничке пушке стиже пре но звук од пуцња.

Светлост прелази за секунад праволинејни пут од 308000 километара, и кад би човек — крећући се у разним правцима — дневно прелазио, једно на друго, по 20 килом. то би за годину дана прешао свега 7300 килом. А да би прешао дужину коју светлост за секунад пређе, требало би му преко 42 године. Железнички воз, који путује брзином од 60 килом. на сат, за секунад прелази по 16 метара и 666 м.м. Према томе светлост је од њега бржа 18,480.000 пута, и он би непрекидним путовањем поменутом брзином морао путовати — по правој линији — 5133 сата или скоро 214 дана, на би тек прешао ону даљину коју светлост пређе за један секунад.

Светлост је бржа од звука, кроз чист ваздух на 0°C . — скоро 924.924 пута и звук би секундну даљину светлости прешао тек за 1 дан, 16 сати, 55 минути и 24 секунде.

25. Бесконечно мало и бесконачно велико.

Оно што човек једва види, на пример зрице финога прашка или пепела, сматра за најситније делиће о којима има појма, јер их још види. Све пак што би било ситније од тога, што се дакле не види, може се рећи да је за човека непојмљиво. Ну човек ипак зна да се и невидљиви делићи некога тела могу и даље ситнити, те их које растварањем а које хемизмом, у својим мислима догле ситни, док се даље никако ситнити не могу, а да се битност материје не поруши.

Ти најситнији делићи материје, из којих је свако тело састављено, зову се *молекули*. Они су без сумње — за човечји појам — *бесконачно мали*.

Молекули су тако мали, да по закључцима научара *A. Dupré-a*, у *једној коцкици воде, којој би била ивица хиљадита део милиметра има преко 225 милијарда молекула*, па ипак они нису ништавни, јер се из њиховог склопа састоји свака материја.

Коцкица којој је ивица хиљадита део милиметра је толико мала, да се голим оком не може видети, јер је иста управо милијарду пута мања од једног кубног милиметра. Па кад у таквој коцкици има 225 милијарда молекула, онда их у коцкици кубнога милиметра мора бити милијарду пута више, т.ј.

225 000 000 000 000 000 000.

Обична кап воде, у којој би било 45 куб. милиметара — њих би 22 стало у један кубни сантиметар и биле би тешке 1 грам — у себи мора имати:

$45 \times 225\ 000\ 000\ 000\ 000\ 000\ 000$ или:

10 125 000 000 000 000 000 000 Dupré-ових молекула.

Кад се та кап воде упореди једним својим молекулом, из којих је иста састављена, налази се, да је исти однос као и величина земље према једноме човеку; то јест: величина човека, који би запремао простор 100 куб. дм. према величини земље, јесте онако исто као и величина једног воденог молекула према капи воде у којој је 45 куб. милиметара т.ј. колики је дотичан човек према целој земљи, толики је један молекул према дотичној капи воде.

Истинитост овога навода доказује се рачуном овако:

Кубна запремина земље јесте у средњу руку:

1085 000 000 000 куб. километара

или: 1085 000 000 000 000 куб. ектомет.

или: 1085 000 000 000 000 000 куб. декамет.

или: 1085 000 000 000 000 000 000 куб. метара

или: 1085 000 000 000 000 000 000 000 куб. десмет.

Кад се ова запремина подели са 100 куб. десмет. — пошто дотичан човек толико запрема — добија се, да је земља већа од човека:

10850 000 000 000 000 000 000 пута;

а овај однос приближно је једнак изведеноме односу између једног молекула и капи воде од 45 куб. милиметара.

Истим упоређењем долази се до закључка, да један молекул према капљици воде од кубног милиметра стоји у истоме односу као што стоји та капљица према читавоме мору које запрема 225 кубних километара. Или: један молекул према капљици од куб. милиметра стоји онако исто као нека опека од 2 кубна десметра према целој земљи, или као земља према простору који заузима сунчани систем, или као тај простор према видљивој делу бесконачне васионе и т. д.

Из овога може да се изведе закључак: *да свака ствар, па била она и врло мала — као зрнце финога прашка — или врло велика — на пример цела земља — јесте релативно бесконачно мала, а у исто време та иста ствар јесте релативно бесконачно велика.*

Човек је бесконачно велики према *Dupré*-овом молекулу, а он је у исто доба и бесконачно мали према сунчаном систему.

26. При ведрој ноћи, кад је земаљски ваздух сух и чист и кад нема месечине, само на једном делу бескрајнога неба види се небројено много звезда. Свака од њих је по једно сунце. Можда свако од тих сунца има и свој систем т.ј. своје комете, планете, месеце и т. д. као и ово наше сунце. Али кад не можемо видети ни све веће планете система у коме смо, како ли би видели у системима који су неизмерно далеко од нас?

Кад се човек тако загледа у један део бесконачног неба, онда му се од околних звезда стварају извесне слике, које помћу уобразиље добијају облик познатих животиња. Још најстарији народи определили су на небескоме своду неколико таквих слика као: *Коња, Овна, Змаја, Рака, Девојку*, итд. те су још они већину видљивих звезда распоредили у *јата* или *констелације*.

До данас је познато околу 110 главнијих јата. Од њих су 48 још од Платоновог времена добила своја имена и то:

I Јата која су ближе Северној поларној звезди:

1. Велика Кола (Вел. Медвед).	8. Лира.	15. Стрела.
2. Мала Кола (Мали Медвед).	9. Лабуд.	16. Орао.
3. Змај.	10. Касиопеа.	17. Делфин.
4. Сефе.	11. Персе.	18. Мали Коњ.
5. Говедар.	12. Кочијаш.	19. Пегаз.
6. Северна Круна.	13. Офиокус.	20. Андромеда.
7. Херкулес.	14. Змај.	21. Троугао.

II. Јата или констелације у Зодијаку т.ј. које се налазе у пресеку равнине земљине путање околу сунца:

1. Ован.	5. Лав.	9. Стрелац.
2. Бик.	6. Девојка.	10. Козорог.
3. Близнаци.	7. Вага.	11. Водолија.
4. Рак.	8. Скорпија.	12. Рибе.

III. Јата или констелације које су ближе Јужној поларној звезди:

1. Кит.	6. Прокцион.	11. Центаурус.
2. Орион.	7. Арго.	12. Вук.
3. Еридан.	8. Хидра.	13. Олтар.
4. Зец.	9. Куп.	14. Јужна Круна.
5. Пас.	10. Гавран.	15. Јужна Риба.

Осим ових познатијих јата има још преко 60 мање познатих, а међу њима је *Кумова Слама* или *Млечни пут*, који се састоји из безбројно много звезда, једна уз другу тако начичканих, да нам њихов склоп изгледа као неки облачак, који се растао преко неба у виду прстена. У средини прстена *Кумове Сламе* налази се наше сунце са својим системом. И оно се рачуна као једна од небројених звезда из *Кумове Сламе*.

Осим наше *Кумове Сламе*, има још околу 6000 *кумових слама*, које се само јаким астрономским дурбинима овде онде по васиони могу видети или једва приметити, како се растају, као какви већи или мањи облаци, који

су у бесконачној даљини и од којих је свака ваљада, толико велика као и ова наша, ако није још и већа. Голим се оком ни једна од њих не види.

Упоређење величине сунца и његовог система у Кумовој слами — у којој се само наводи — је слично упоређењу *Dupré*-овог молекула на земљи; т.ј. у колико је молекула бесконачно мали према земљи, у толико је земља па и цео сунчани систем бесконачно мали према простору који заузима наша Кумова Слама, а ова је ваљада такође бесконачно мала према даљем бескрајном простору васионе.

27. Поједине звезде у звезданим јатима, које видимо, распоређене су по својој сјајности у више редова.

Звезде првога реда су најсјајније. Другога су реда тамније; трећег реда су још тамније... тако, да се звезде шестога реда једва голим оком виде; а звезде седмог, осмог и т. д. реда, могу се видети само помоћу астрономских дурбина.

Најсјајнијих звезда првога реда има 20 и то:

1. Сириус — у Вел. Псу.	11. Ашернар* у Еридану.
2. Канопус* ¹⁾ у Аргу.	12. Алдебаран у Бику.
3. Алфа* у Центауру.	13. Алфа* у Јуж. Крсту.
4. Бета* у " "	14. Бета* у " "
5. Арктурус у Говедару.	15. Антарес у Скорпији.
6. Ригел у Ориону.	16. Алтаир у Орлу.
7. Бетеџез у Ориону.	17. Епи у Девојци.
8. Коза у Кочијашу.	18. Фомалхот у Јуж. Риби.
9. Вега у Лири.	19. Полкс у Близнацима.
10. Процион у Маломе Псу.	20. Регулус у Лаву.

У звезданом јату Бик у налази се група звезда коју наш народ зове *Влашићима*. У тој групи, једна звезда трећег реда, зове се Бошковић — по имену Србина *Руђера Бошковића* (1711 † 1787) из Дубровника.

Неке звезде мењају своју сјајност. Тако у Великим Колима има једна, која је некада била сјајнија од осталих у своје колу, док је сада иста тамнија.

Звезда *Алгол* у Персеу, у року од два и по дана прелази из сјајности другог у сјајност четвртога реда.

Неке периодично постају сјајније и сјајније, па им истом постепеношћу сјајност опада. Тако је у месецу новембру 1572. год. славни астроном *Tycho Brahe* опазио једну звезду, која је постајала све сјајнија и сјајнија, док се у децембру исте године није могла и по дану видети. Затим јој је сјајност почела опадати и у марту 1574. год. сасвим је ишчезла човечијој моћи виђења. За све то време она је била увек на истом месту.

Од 120.000 звезда, које су се до данас могле избројати, славни астроном *Струве* нашао је 3057 двојних, т.ј. поклапају се по две у једну. А има их и тројних па и четворних, али је ових последњих врло мало.

28. Врло пажљивим посматрањем доказало се је, да се махом све звезде крећу; али врло не приметно. До пре дваестину година знало се само за звезду *Син* — која је двојна — да се за годину дана помери на небеском своду 5,3"; и за једну звезду седмога реда, у Великим Колима, да се годишње помера по 7". Од тога доба обратила се је већа пажња на кретање

¹⁾ Звезде под знаком * никад се не виде из Европе.

тако званих *непокретних* звезда, и поуздано се доказало, да се цела видљива васиона креће, па следствено и наше сунце путује с целим својим системом кроз бесконачни простор.

Правац његовог путовања кроз васиону је према звезди *Алесу* у сусвежђу — јату — *Херкулеса*. Али ни брзина ни линија по којој оно путује, није се још испитала. Но сигурно да је брзина, према нашим јединицама мере, врло велика.

Да и сунце својим системом доиста кроз неизмерну васиону путује, сазнало се је по томе, што онај део неба у коме је сусвежђе Херкулеса, с године у годину постаје неприметно све виднији и јаснији. У њему се од времена на време пронађе по нека нова звезда; док на против, супротни део небескога свода, од кога се сунце својим системом удаљава, истовремено постаје, истом постепеношћу, све тамнији; и у њему једва видљиве звезде нишче-завају моћи човечијег виђења.

Даљине и величине васионских звезда, ма да је напредак у математици врло велик, не могу се израчунавати. Данас се с потпуном тачношћу израчунавају не само даљине и величине, него и висине планина и брегова на Месецу, Даници, Марсу и т. д. Али за звезде — васионска сунца — није могуће ни њихове даљине, а камо ли величине и друге појединости израчунавати.

Једино се могла до сада приближно израчунати даљина до звезде *Сиријуса* у Великоме Псу, која нам је после нашег сунца најближа. И ако је Сиријус нашем сунцу па и нама најближи, ипак је исти тако далеко, да би се са њега наше сунце једва видело. Кад би се полупречник земљине путање са Сиријуса гледао, заузимао би на небескоме своду само 1". Овај угао, под којим би се на небескоме своду видео полупречник земљиче путање околу сунца, зове се *Годишња паралакса* за Сиријус. А привидни пречник његов на небескоме своду, гледан са земље, такође је 1".

Помоћу годишње паралаксе за Сиријус, помоћу његовог привидног пречника и помоћу тачно израчунате даљине од земље до сунца, у свако доба године, израчунато је, да је Сиријус далеко од нашег сунца 206 265 пута толико колико је земља од сунца далеко.

А пошто је средња даљина од земље до сунца 153 048 000 килом. то је Сиријус далеко:

$$206\ 265 \times 153\ 048\ 000 = 31\ 568\ 445\ 720\ 000 \text{ килом.}$$

Ова је даљина за наш појам толико велика, да би је светлост, која прелази по 308 000 килом. за секунду прешла тек за 3 године и 91 дан.

Топовско зрно, које би непрекидно прелазило по 500 метара у секунду, требало би преко 2 000 680 година. А железнички воз који би непрекидно путовао по 100 килом. на сат, морао би путовати преко 36 милиона година.

29. Кад би се наш сунчани систем заједно с нама кретао кроз васиону у правцу ка Сиријусу, и то брзином од 30 килом. у секунду — којом се брзином и земља околу сунца креће — требало би му преко 33 300 година па да стигне до тог Сиријуса, који нам је од свих звезда најближи.

Према овоме није чудо, што су људи тек концем прошлога века приметили, да и сунце кроз васиону путује; јер шта је човечији век од 50—60 година према 30 хиљада година? Па кад се још зна, да се је тек од пре 500 година почело улазити у озбиљније посматрање васионскога простора, онда се може ипак рећи да се је за ово кратко време доста сазнало.

До пре 500 година мислило се је, да чак земља стоји непомично, а да сунце заједно са свима звездама околу ње обилази (са истока на запад) и то по некоме своду, који се негде далеко ослања на *бескрајној* земљиној површини!

А ваљда је и кретање свих видљивих звезда као и *Кумове Слеме* такође у истој правцу, па се с тога још и теже дало приметити, да се сунчани систем креће.

После Сиријуса закључило се за звезду *Вега* у Лври, да је најближа. За њу се је оценило, да је далеко од сунчаног система 6 пута више него Сиријус, т.ј. да се којим начином Вега сад угаси, ипак би је ми још гледали пуних 20 година на своме месту.

О величини небеских сунаца, осим нашег, не може се ништа тачно закључити. За Сиријус се мисли, да је много већи од нашег сунца, јер му је привидни пречник 1". А пошто је годишња паралакса — са њега гледана даљина од сунца до земље — такође 1"; то би он требао да буде толико велик, да би му пречник био колика је даљина од земље до сунца, т.ј. полупречник Сиријуса морао би бити 76 524 000 килом.; док је полупречник сунца тек 714 224 килом. И према томе, полупречник Сиријуса мора бити околу 107 пута већи, а запремина његова 1225 043 пута већа од сунчеве запремине.

БЕЛЕШКЕ ИЗ НАУКЕ И ПРОСВЕТНИ ЗАПИСИ

Радикултура свилених буба. — Занимљиви су и поучни огледи што их је извршио Камило Фламарион у својој опсерваторији у Живизи (Juvisy) о утицају обојених зракова на растење и развиће биљака. Овај извршни научник засновао је тако нову грану физиологије која много обећава: *радикултуру* (radioculture). Он је указао како се могу измењивати у биљака размер, облик и боја, кад се извесни светлосни зраци одаберу, а други се уклањају. Ову методу Фламарион је сад проширио и применио и на животињско царство, уз припомоћ Ђорџа Матијеа, агрономског енџењера и препаратора на климатолошкој станици која је придана опсерваторији живиској. За предмет својих брижљивих испитивања изабрали су ови научници бубу свилениарицу (*bombyx mori*), за коју се може рећи да је видела, овом приликом, све могуће боје. Они сместише у дванаест ормана, покривених стакладма различите боје, ако седам стотина црвића, који тек што беху измилели из јаја, и храняху их обилато дудовим лишћем. Стаклад на орманима беху разноврсна: безбојна, отворено и затворено црвена, наранџасте боје, отворено и затворено зелене боје, отворено и угасито плава, љубичаста; заступљени беху и зраци с ону страну љубичастих и црвених зракова; најзад беше неколико срећних црвића и на слободном ваздуху. Температура беше тачно регулисана између 18—22°; на теразијама су мерени црвићи, гусенице, чаурице и лентири, па и јаја („семе“). Као резултат својих огледа објавише поменути истраживачи ово: Максимум производње свиле добива се под безбојним стаклом, за тим под стаклом љубичастим; минимум производње нађен је под затворено-плавим стаклом; најгора продукција опажена је на отвореном ваздуху. У исто време опазеше они, да различита зрачења различито утичу и на поделу полова у свилениарици; ова подела скоро је у истом смислу као и производња свиле; број женки нађен је 56% под стаклом необојеним, а 37% под плавим стаклом. Најнапредније женке опажене су под љубичастим, наранџастим и безбојним

стаклом. Огледе ове врсте градио је и Жиар (Giard), који је о томе недавно поднео своја саопштења Париској Академији Наука. Он не одбадује све резултате што их је добио Фламарион, али је противан мишљењу, да светлост различите боје може да утиче на поделу полова, и да ова подела бива услед промене у способности исхране гусеница под утицајем различитих зрачења. По њему је пол лептира већ у јајету одређен; код извесних врста прозачних гусеница могу се запазити у телу ситне, црне тачкице, које ће се развити у мушке органе. Вероватно је да су се у огледима Фламарионовим сразмере у броју мужјака и женки промениле више привидно него ли стварно, јер женке скапавају у много већем броју него мужјаци, услед недовољне исхране. Најзад Жиар препоручује да се огледи ове врсти још прошире.

П. М. И.

*

Нова врста електричног осветљења. — Нигде се не опажа толико тежња људска за напретком, као на пољу осветљења. То важи и за електрично осветљење, које има, поред добрих страна, и својих недостатака. Тако се н. пр. у обичним сијалицама само 5,5% електричне енергије преобраћају у светлосно зрачење, а остало пропада као топлотно и хемиско зрачење. Да би се електрична струја потпуно употребила, ваља електрина да произведе само светлост, а не и топлоту. Другим речима: дуги старски таласи што се називају електричном треба да се претворе у кратке, светлосне таласе. Као идеал електричног осветљења, за домаће потребе, истакао је наш Тесла: да се створи такво стање да можемо подесну светиљку метнути ма на које место у кући и ту да засветли, а да се не мора, ради тога, нарочито везивати са неким спроводником, жицом. Он је доиста и конструисао електричне лампе, у којима је употребио своје наизменичне струје високе учесталости. Нарочито интересовање изазваше његове цеви од метра дужине, у којима је он, пошто је испуњао ваздух из њих, изазвао дивно светљење целом дужином њиховом. При том је постигао на једном предавању у Паризу тако леп ефекат, да је дописник „Lumière électrique-a“ упоредио ову појаву „са светлим мачем у руци Арханђела“.

Као такмац Теслин на пољу електричног осветљења појавио се ту скоро (1898. г.) и Мас Farlan Moore, чији проналазак — како веле — садржи на себи клице за светлост будућности, која ће потиснути све остале врсте осветљења. За сада је овај проналазак још у повоју. Морова светлост оснива се на Гајслеровим цевима. Као што је познато, код Гајслерових цеву изазивају се дивне светлосне појаве тим, што се електрична испражњивања извршују у цевима са разређеним гасовима. И код Морове светлости главни је апарат провидна цев, испуњена разређеним гасом, у којој се производи фосфорисава светлост. За ову светлост потребна је електромоторна снага са кратком таласном дужином. То се постизава моментаним прекидањем електричне струје нарочитим прекидачем, који је затворен у особену цев, у којој влада веома велики вакуум. У цевима за осветљење, напротив, находи се умерен вакуум, јер за фосфорисаву светлост најбоље је да није сувише велика разређеност. Мор је произвео ову врсту светлости још пре неколико година, али тада не беше проналазак зрео за праксу, као данас. У Моровим стакленим цевима може много већи део електричне енергије да се преобрати у светлост, него код свих осталих извора светлости. У Моровим вакуум-цевима тако је незнатна производња топлоте, да се ова светлост може назвати „хладном светлосту“. Први покушај, после дугих огледа, да се ова хладна светлост прав-

тчно употреби, учињен је маја 1898. год. у Њујорку, у једној црквици нарочито за то саграђеној, на тамошњој електричној изложби. Цеви за осветљење понаместане су дуж сводова црквених; пошто су спојене са извором електрине, прекидач струје извршавао је 52800 прекида у минути. Цела црквица засја од једном неком меком, чаробном, али јасном светлошћу, тако да се могло читати, па и фотографисати. Ова је светлост ванредно блага и не може се поредити са осталим вештачким осветљењем; највише личи на разасуту дневну светлост. Овај начин осветљења задовољава и естетични укус, јер се светлосне цеви могу прилагодити архитектури онога простора, који треба да буде осветљен. Ово су први непоуздани кораци на путу новог осветљења, коме припада будућност.

И. М. И.

*

О живој, хладној светлости. — И месечев сјај добио је у најновије време (од 1898.) свога такмаца у т. зв. „живој светлости“, произведеној од светлосних бацила (фотобацила). Ову је светлост нарочито проучавао Рафаило Дибоа (Dubois), професор физиологије на универзитету Лионском. Он је чинио покушаје да ову светлост уведе и у праксу. Ево шта вели о томе сâм Дибоа у једном предавању своје: „Слушајући о дивотном светљењу мора, мени дође мисао, да ли се не би могли ови микроорганизми што проузрокују светљење мора, т. зв. фотобактерије, можда вештачки одгајити у толикој количини, да би се могла њихова светлост употребити и за практичне сврхе, ради утакмице са осталим врстама осветљења. После многих и мучних огледа најзад се приближих циљу и ја бежах у стању да изнесем на париској изложби, у оптичкој палати, неколике занимљиве пробе ове „живе“, „физиолошке“ или „хладне светлости“, као што је назвата“. Да би добио живу светлост највећег сјаја у довољној количини, брзо и практично, Дибоа је одгајивао извесне фотобактерије у течном бујону нарочитог састава. По њему је најбоља културна течност ова: чистој води дода се око 3% морске воде, 1% глицерина или манита, 1% аспарагина или неког пептона и 1% калијева фосфата или нуклеина. Дибоа је изумео и нарочите лампе за живу светлост, при којима се може читати. Значајно је да ова светлост нема готово никаквих топлотних, а врло мало и хемиских зракова, с тога је за здравље нешкодљива. Да произведе угисак на фотографској плочини, њој треба неколико часова. С друге стране, ови хемиски зраци имају велику моћ продирања, јер пробијају и кроз картон, дрвене плочице и друга непровидна тела. Ну кроз плочице од алуминија не продиру, ма колико да су танке. При свем томе што је ова светлост продавана на последњој париској изложби у флашицама по динар, ипак ће требати још много рада, те да се усаврши за осветљење у великим размерама. Ну Дибоа није клонуо, већ је продужио своја истраживања о хладној светлости, о чему је ту скоро поднео извештај француској Академији Наука. Ова истраживања нису се тичала више бацила, већ разних органских градива, која под извесним погодбама развијаху светлост, и то хладну. Амо спада нарочито ескулин (aesculin), супстанца што се налази у дивљем кестену. Кад се дивљи кестен ољушти, па исецка у ситне комадиће и дивље волем, за тим, после неког времена, преручи у стаклену цевчицу, епрувету, онда ће се запазити, кад се озго загледа у бистру течност, неко нарочито светљење, нека врста флуоресценце. Ова долази од ескулина, који је, по хемиском саставу, врста глукоза. Сем ескулина, Дибоа је проучио још неколико сустанца у погледу њихова светљења. Кад се еску-

лину дода алкохолни раствор калијева карбоната, онда светљење бива много јасније и траје целе ноћи, а појачава се још муњањем. Нешто слабије од ескулина светле, кад им се дода раствор поташе, и есенције од титрице, рузмарина и руже. Ове појаве светљења за сада су само од научне вредности, јер се не могу мерити ни са хладном светлошћу, која се добија из фотобацила што живе у мору.

П. М. И.

*

Нова замена дрвета. — Према једном патенту, тресет се најпре осуши, за тим веома јако иситни и са неколико процената сумпорнога цвета измеша. Ова смеша загреје се до 120° и изложи се јаком притиску. Добивени производ има изглед абнуса, може се обрађивати као дрво, а тврдо је као кост. Он је постојан према утицају кључале воде и представља изврсан изолатор, осамилац за топлоту и електрину.

*

Порекло сисара. — Пре кратког времена у једном часопису изнео је *J. S. Kingsley* један чланак у погледу мишљења о пореклу сисара, управо о њиховим вероватним прецима, о којима су природњаци изнели у својим претпоставкама многобројна мишљења. У сваком случају, за потврду свога гледишта служили су се разним доказима, поредећи кичмењаке са разним класама бескичмењака, као н. пр. са целентератама, првима, крустацеама, арахноидеама и др. Али сисари су највиши и одређени кичмењаци, те би тешко било везивати их непосредно за које од побројаних животињских облика; него довољно је само тражити за који се облик од претходних кичмењака може везивати па тек после ове ставити у компаративни однос са бескичмењацима.

Од прилике до године 1884. било је најјаче мишљење да сисари долазе од амфибија, и *Huxley* био је један од главнијих поборника овога гледишта. По овоме славном енглеском зоологу, блиско сродство између амфибија и сисара оснивало се на карактерима коже (гола и без крљушти), на ботињним глежњима и неколиким другим карактерима лубање. Противно овоме мишљењу беху изнели своје један енглески — *Owen*, и један амерички природњак — *Cope*, који везиваху сисаре не за амфибије него за рептилије. Нема сумње, између амфибија и рептилија има сродства — управо сродства која су дуго држала обе те класе сједињене у једну — али има и разлике, а то такве да су разлози та два природњака сасвим другојачи од оних што је изнео *Huxley*.

Но, 1884. год. један изненадан догађај поможе много овоме питању. *Caldwell*, енглески зоолог, који је био отпуговао у Аустралију ради изучавања монотремата, нарочито рода *схидна*, телеграфисао је у четири речи два факта, која беху сасвим нова и од велике важности: „*Монотремате овишаре; јаја меробластичка.*“ Пошто су се монотремате развијале из јаја, то су имале карактер рептилија; а факт да су им јаја меробластичка у толико је био интересантнији, што су и код рептилија јаја меробластичка, док код амфибија су холобластичка и неправилног браздања, осим неколико типова код којих се показује и непотпуна меробластичка. Како у то време беше ембриологија смаграна као јединим тумачем филогенијских питања, то и доктрина о пореклу сисара од рептилија узе знатан полет. Откриће, које беше учинио *Caldwell* својом студијом у Аустралији, осигурало је извесност, да не речемо и трнумф погледа, што беху изнели *Owen* и *Cope*.

Поред Соре-а, који је наставио своју доктрину излажући односе изумрлих рептилија и сисарских монотремата, у проучавање овога питања пустише се и многи други зоолози, као *Secley, Osborn, Lydekker, Baux, Case*, служећи се разним доказима за потврду рептилијског порекла сисара. И по признању свих зоолога изумрле рептилије и сисари приближују се једни другима поглавито карактерима остеолошким, а нарочито карактерима дубање. Слојеви Лијаса и Перма у Америци, Шкотској, Баварској, Чешкој дају најлепше остатке терноморфних рептилија, који се могу сматрати као преци сисара. Ради тога показаћемо неколико примера за сличност њихових међусобних карактера.

Код сисара, као што сваки зна, дубања стоји на атласу помоћу два потиљна глежња. Код рептилија данашњих има само један глежањ, али код изумрлих тај глежањ за мало што није удвојен.

Код сисара има разних категорија зуба; и код изумрлих рептилија истиподсећају на сисарске, док код данашњих рептилија и амфибија нема никакве разлике у зубима.

Код сисара, с леђне стране ребра имају напред две чланковите површине, и Соре је из тога закључио да је ту међу пршљеновима био један члан, који је ишчезао, и да се ребро везивало за овај члан. Код изумрлих рептилија може се посматрати аналог услов. Многи сисари имају на доњем крају мишице један отвор за пролаз мишићне артерије и средњег нерва; овог отвора нема код наших кичмењака, осим код изумрлих рептилија.

И у виличном зглобу, и у анатомији карлице и трупа има очигледне аналогије између сисара и изумрлих рептилија

Но, и поред свих тих очигледности, ипак има анатома, који сматрају да докази присталица о рептилијском пореклу сисара нису тако јаки. Међу овим анатомима нарочито се истичу *Klaatsch, Maurer, Hubrecht* и *Beddard*, који су више склони везати сисаре за амфибије, и који се у томе бране стеченим доказима о четвртастој кости.

Код сисара, знамо, доња вилица везује се једним глежњем са гленоином дуљом слепоочном, док код нижих кичмењака има један уметак, и то је четвртаста кост. Но, код изумрлих амфибија четвртаста кост није покретна, спојена је са слепоочном, и отуда је велика сличност у чланковитој вези са сисарима.

С друге стране, длака сисара, која није хомолога са перјем и крљуштима, не изгледа да може бити произведена ма каквим органом код рептилија; напротив, амфибије — водени облици — имају један прибор, *бочну линију*, одакле би се могла извести длака. Чуло слуха даје један доказ више браниоцима теорије о амфибијском пореклу сисара, јер сисари имају спољне уво добро развијено, које је постало из оперкуларног прибора кога нема код рептилија, и код амфибија, али је могао постојати код облика што стоје на прелазу између амфибија и риба.

Може се наводити и физиолошка аналогија: рептилије луче уричну киселину, сисари и водоземци уре.

Па и докази извучени из браздања јајета могу у извесној мери поткрепљавати мишљење о амфибијском пореклу сисара, у погледу самог фетуса.

Укупно, за *Kingsley*-а прилике су више на страни амфибијског порекла. Али сисари не би се могли упоредити ни с каквим данашњим амфибијским обликом. Па и изумрли облици, стегоцефале из Карбонифера и Тријаса, не показују све потребне услове. Ове стегоцефале пореде се са рибама, извесним ганоидама.

Важно је, узгред буди речено, да су последња открића зоолошка дошла до резултата да пореде човека — као сисара — са амфибиском стегоцефалом, од кога је Scheuchzer, у почетку XVIII века начинио *Homo diluvii testis*, и који од Tschudi доби име *Andrias Scheuchzeri*, будући сматран као quasi човечији организам до самога Кивија, који показа да је то једна врста гуштера — амфибиски стегоцефал, по најновијој терминологији.

(по *Revue Scientifique*)

Јер. Ј. Тоцаловић.

*

Просвета у Финској. — На седници учитељског удружења у Дрезди држао је 15. нов. 1901. год. Dr Валтер (некада универзитетски ректор у Шведској) предавање о Финској и њеним односима према руској царевини. Из тог говора ево белешке о данашњим просветним приликама у тој земљи.

Универзитет је средиште свега духовног живота у Финској. Основан је још 1640. године и одмах га је народ приградио као највећу драгоценост, а за његов развитак од велике је користи било оцепљивање од Шведске и прелаз к Русима. Данас има 1050 студената, међ њима 55 девојака. Број гимназија, у којима се највише обраћа пажња на домаћи језик, подигао се на 30. Основна настава, због незгодног земљишта (силне баруштине и језера, честе поплаве, девет месеца у години сам снег и лед) није као у земљама са сталним, уређеним школама, већ на њој раде путнички учитељи. У великој соби какве сеоске куће слушају, и то врло пажљиво, и родитељи, и деца, па и суседи, учитељско предавање, које обично траје око шест недеља. После тог времена опет узимље учитељ свој штап, а његов посао настављају родитељи. — Ни више народне школе нису Финској непознате. Многбројне библиотеке служе за образовање народа, који се веома поноси својим језиком и чува и прибира благо своје усмене књижевности (чувен народни епски спев *Kalevala*). У последње време чак је и драмска литература у Финској нагло коракнула.

На крају говора је Dr Валтер, наравно као Немац, изјавио своје жаљење, што ће се тај напредак да угуши наглим русизирањем, које је, вели, у последње време отпочето, и због кога је завладало мртвило у духовном животу а и нагло раселавање.

Ј.

*

Највећи завод за пустошну децу у Немачкој. — У романтичној долини једног маленог селанцета, недалеко од Фрајберка, основан је још 1824. год. „Завод за сиротну децу“, који је 1832. преобраћен у „Завод за васпитање пустошне деце“. И тај завод, који и данас с успехом врши своју културну задаћу, не само да је највећи у целој Немачкој, него у исто време долази и међу најстарије заводе, свога рода. Тако је он старији и од најчувенијег васпитног завода немачког „Das Rauhe Haus“ код Хамбурга.

У томе заводу за васпитање пустошне деце има сада 320 питомаца (263 мушкараца и 57 девојчица), од којих су многе послале и саме власти зарад принудног васпитања. За 68 година свога трајања у заводу се васпитало преко 6000 питомаца. Колико грехова и кривица садржи у себи тај број и колико је само требало ту љубави и пожртвовања! Бог зна, колико је од те деце у истини било спасено и очувано, а код колико је сав труд био узалудан! Статистика, која се у заводу води врло тачно, казује, да се више од 80%

питомаца збиља поправило, ма да овде морамо одмах приметити, да се та школа сматрала, а и данас сматра, као последња помоћ деци, у чију поправку сумњају и учитељи, и родитељи и приватни заводи.

Није то био редак случај, да су у ту школу доводили децу кононцем везану или под строгом пратилачком стражом, па су услед страха од те школе којом су их једнако плашили, само вребала прилику да умакну. Па ипак, за врло кратке време, умешним опхођењем наставника дотичног завода, деца су се мирила са својом судбом и радо у заводу остајала. Код такве деце не би се никако смело почињати строгошћу, јер она огуљају на казну и постају неосетљива спрема таквих средстава, већ се морају придобијати само разумним понашањем и лепим опхођењем. Код деце слабих и меканих родитеља дејствује опет казна врло добро, јер она тада долазе брзо до уверења, да ту дува други ветар, а не онај на родитељском дому.

У завод се најчешће примају питомци на предлог школских власти, ређе пак по родитељској молби. А бива, да се у тај завод шаљу покашто на принудну наставу и она деца, коју суд не подвргава казни за разне кривице учињене у малолетству, а испод 12 год. своје.

Сва су скоро деца пре пријема у завод била склона крађи. Ту највећа кривица пада на родитеље, који су заборавили зарана усађивати својој деци вољу за поретком, радом и систематском делатношћу. Отуда проистиче, дакле, наклоност ка левентовању и скитњи. Деца се по васдан, па и преко целе седмице, улађују од куће, постају ленштине и скитачи. А одатле им остаје само један корак до лажљиваца, лопова, душевних и телесних пропалица.

То је, у главним потезима, слика живота већине питомаца пре њихова ступања у завод.

Па ипак, ма да се у тај завод примају тако изгубљена и пропала деца, *он није завод казни, већ само васпитни.*

У заводу има свега 400 душа. Ту се с питомцима рачунају наставници и заводска послуга. У заводу су двојица свештеника, јер се веронауци приписује особити значај. Питомци походе првцу врло уредно. Школа има 8 одељења са 6 учитеља и 2 богослова. Настава је иста као и у другим школама. Учење траје само пола дана. Цртање се предаје само у зимњем полгођу. Телесно вежбање, које се предаје преко целе године, одликује се слободним вежбањем и врло честим изласцима и походима. Нарочито су деца у вољи вежбања с оружјем и са својим дрвеним лешкама, нарочито одрасли рукују с потпуним поуздањем.

Упоредо с учењем иде у заводу и рад, у колико он заседа у васпитну основу питомаца. С тога се пола дана посвећује учењу, а пола раду. Ко је био у школи пре подне, тај после подне ради — и обратно. Наставници су за рад стручна лица.

У заводу се поглавито изучавају ови занати: обућарски, кројачки, књиговезачки, столарски, дрводељски, плетарски и зидарски. У женском одељењу израђују наставнице с питомицама потребно рубље као и одело за питомце. У главном рал је овде разноврсан и у сваком погледу одговара васпитној задаћи завода. Па и за друге заводе, у колико се само доспева, израђују се овде разноврсне ствари.

Сви питомци, одмах по пријему, долазе најпре у кројачницу, те сваки научи да савије себи одело. Ко хоће, он ту остаје и даље. При бирању заната нарочита се пажња обраћа на вољу питомаца, те се тако они одају оним занатима, који се највише њима лично свиђају. Промена заната није

допуштена. На тај начин хоће питомце да привикну и на лоше стране, без којих временом није ни један занат.

Најмлађим питомцима даје се најлакши посао.

Лети се већина питомца бави у врту или на великим државним добрима, која иду уза завод. А покашто иду и на мобу околним суседима, те им помажу у купљењу сена при косидби и у вађењу кромпира. Ако је имаће удаљено од завода, онда тамо остају и на конаку и у завод се с песмом враћају сутра дан. Преко целе године раде питомци што им се наређује, по пред божићне празнике допушта им се извесно време да проведу по своје нахођењу и својој вољи и фантазији. И за то време толико се направи разноврсних предмета, да се од њих приређује нарочита изложба, која се многобројно посећује. Ти су радови некаква врта игре.

Осим тога, лети, сваки питомац добива по једно парче земље у врту на слободно руковање, те ту сеје и обделава оно, што је њему највише у вољи. Осим тога предузимају се чести излети и ма да само по један наставник долази на 100 и више питомаца, ипак нема случаја, да би когод од питомаца побегао. То је најбољи доказ о доброј управи у заводу.

Ср.

*

Приватне школе у Великој Британији. — По приближним подацима од 100 мушкараца, који су добили више образовање, око 40 њих посећивал је такве приватне школе, које нису биле ни под каквом службеном контролом код женске деце пак та је размера била чак као 70 : 100. Тешко да ће се погрешити, ако се узме, да број мушкараца и девојчица, који су више образовање задобили у приватним школама, рачунат уједно, износи око 60%, дакле свакако више од половине љака. Родитељи енглеске деце у жељи за слободом, подају велику важност на то, да сами одређују који је начин образовања најбољи за њихову децу, па онда контраст друштвених редова и оштро истицање у различности религиозног мишљења, које у Енглеској дубље захвата, но ма у којој другој земљи на свету — све то очевидно доказује, да ће приватне школе још дуго времена играти знатну улогу у енглеској настави. Оне обухватају све ступеве школских циљева и понекад пружају поље за интересантне покушаје. Каткад оне конкуришу, и то не без успеха, државним или општинским школама. У новије доба опажа се код њих покрет у циљу да се добије ауторитативна сведожба о њиховој способности, тако да би се могла повући оштра граница између добрих и рђавих. Актом својим од 1899. год. Просветни Савет наређује, да, ако школе желе, могу тражити државни надзор. Најбоље приватне школе чине већ употребу од локалних испита које су установили универзитети. — Нарочите напомене заслужују овде приправне школе; оне припремају дечаке од 8—13 или 14 година за велике државне школе. У том погледу, оне се могу сматрати као саставни део јавних школа, будући оне врше велики утицај на удешавање њихових наставних планова пријамним испитима као и испитима за благодејање. Школарина је, по правилу, врло велика; стога је, што се тиче намештаја у заводима, богаства у училима и др. много боље и више у многим приватним школама но у најбољим државним и градским школама. По једној статистици која разматра око 240 најбољих таквих школа просечни број љака износи око 36; свака приправна школа има четири или пет разреда; на сваког наставника долази осам љака, тако да се врло добро може извести индивидуални поступак. Већина приправних школа су пансионати; више од половине

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

них имају само интерне ђаке а друге имају и екстерне, т. ј. такве ученике који не станују нити се хране у школи; веома мало школа има које имају само екстерне ђаке. Школе, које су основала или их издржавају друштва или слободна удружења, склоне су да се претворе у завештајне школе, а свакако су важан фактор у вишем школовању. Многе од тих школа имају вероисповедни карактер. Постоји нарочито друштво за оснивање и издржавање државних црвених школа; католици, веслејанери и квекери имају властите школе за добивање вишег образовања.

*

Курсови у Јени за 1902. год. — Од 22. јула до 3. августа (4.—16. августа) држаће се у Јени ови научни курсови: 1) за природне науке, 2) за педагогику, 3) за философију, теологију, историју литературе, економику, 4) за уметности, 5) за туђе језике. — Из природних наука биће предавања из ботанике, зоологије, физиологије мозга и физике. Педагошка предавања обухватиће општу и посебну дидактику, ходегетику, ненормалне појаве у детињем душевном животу, психологију детета, и васпитање девојака. Трећа група обухвата: увод у философију, религијску философију, религијске струје у садашњости, историју немачке литературе у другој половини 19. века, Гетеова Фауста, историју немачке економије. Течајева за уметност имаће предавања из модерне естетике, о уметности у кући и школи, и о Рихарду Вагнеру. Нај-после, странцима ће се давати поуке из немачкога језика, енглескога језика и францускога језика, и држаће се предавања из енглеске и француске књижевности.¹⁾

*

Нов наставни план за средње школе у Пруској. — Од свих немачких држава у Савезу у Пруској се, ваљда, најчешће мењају школски програми и највише се пише, говори и бори за реформу школског уређења. Од значајнијих реорганизација средњих школа заслужује помена она од 1882. године, која је унела у школске прилике много савремених новина и допринела да настава нагло коракне. Али је 1892. године искрсла нова реформа, да би се, у нечем, задовољили многи захтеви, који се нису слагали с одредбама у плану од 1882. год., па и то ново уређење није потрајало ни десет година. Од 1. јулија 1901. године почео је за пруске средње школе да важи нов наставни план.

То ново дело, плод многих конференција стручних људи и безграничног писања по педагошким и непедогошким листовима, за сада је предмет разноврснога посматрања и упоређивања. Вреди још одмах у почетку поминути и то, да је сав рад, као напредна новина, поздрављен и у Немачкој и око Немачке, где има германског живља, а да су замерке које му се чине врло ситне. И још, да је од осетнога утицаја био и за наставни план за аустријске средње школе.²⁾

Нови је план изменио у неколико и број часова за поједине предмете. По њему је, за сада, у свих девет разреда разних завода оволики број часова:

¹⁾ Програм ових предавања може се добити бесплатно код г. В. Бакића професора Велике Школе у Београду.

²⁾ Види „Neue Bahnen“ за новемб. 1901 год.

ПРЕДМЕТИ	Број недељних часова		
	гимназије	реалне гимназ.	више реалке
Веронаука	19	19	19
Немачки језик	26	28	34
Латински језик	68	49	—
Грчки језик	36	—	—
Франц. језик	20	29	47
Историја	17	17	18
Географија	9	11	14
Математика	34	42	47
Природне науке	18	29	36
Енглески језик ¹⁾	8	18	25
Писање	4	4	6
Цртање	8	16	16
Телесно вежбање	27	27	27
Певање	4	4	4

Поред свега овога још су заведени особити часови у свима заводима за оне ученике средњих разреда, који имају лош рукопис.

У погледу наставе у туђим живим језицима одступило се од ранијега плана у толико, што у три највиша разреда, место обавезне наставе у француском језику, може да дође енглески језик с по три часа недељно, а француски остаје, као необавезан предмет, с по два часа. О пољском језику нема апсолутно никаква говора.

Вреди се задржати и на детаљнијим одредбама о предавању појединих предмета.

Настава у *матерњем језику* наново је формулисана и јасније изнесен њен задатак: темељно упознавање с граматиком, читање и проучавање најзначајних дела из последњег периода немачке књижевности, из раније књижевности само представници појединих времена.

Латински језик. Задатак: „научивши добро граматiku, упознати се с најбољим римским класичарима и тако ући у духовни и културни живот старог Рима“. Лектира за ниже разреде читанка с реченицама и краћим комадима, превођење с латинског на немачки и обрнуто; у U^и Ливије; за O^и опет избор из Ливија, Цицеронови говори (н. пр. „pro Archia“, „pro Ligario“, „pro rege Deiotaro“, „in Caecilium“), избор из Салустија, најглавнија места из „Енеиде“, по којима се може добити појам о целини; за два највиша разреда: Цицеронови говори (н. пр. „in Verrem“ IV или V, „pro Plancio“ „pro Pestio“, „pro Murena“), избор из његових филозофских и беседничких списа, из његових писама, одељци из Тацитове „Germania“, из „Анала“ (нарочито оно што се тиче Немаца), изабране песме Хорацијево, учење на памет његових лепших ода. У погледу поступка препоручује се индуктивни метод, у колико је он згодан, да поставке на саморадњу. Вежбање у превођењу на латински ограничено је на поједине ствари у ручној књизи, али у оцењивању успеха није од пресудног значаја. Превод с латинског, на про-

¹⁾ Није у свима заводима обавезан.

тив, да је и леп и веран. После неколико одељака изнети целину и поновити оно што је пређено.

Грчки језик. Задатак као и код латинског. Према старом плану има неких олакшица. Лектира је за *U* и *O* Хомерова „Илиада“, „Одисеја“, Софокле, ком је сада додат и Еврипид, Платон, Тукидид, Демостен, други прозни писци од вредности, огледи из грчке лирике. За допуњавање онога, што се у оригиналу прочитало, могу да се употребе и добри преводи. Код Хомерових дела утврђено је, које се песме смеју читати, које не. На велико незадовољство педагошких кругова, уведени су поново преводи на грчки за највише разреде, чега није било у програму од 1892. год. Грешкама у бележењу акцента не давати много значаја.

Из *Историје опште* не тражи се много што шта. Из старе историје личности и периоди, који су најзначајнији за културни напредак; из средње и новије историје нешто више; увек одржавати везу с народном историјом. Поред стручних историјских дела служити се и атласима.

Географија је у три највиша разреда спојена са историјом. Новина је дометак: „сваког се течаја мора употребити најмање шест часова на понављање лекција из географије“.

Код *нових језика* има више одредаба. У првом реду много се више, но до сада, полаже на правилан изговор. У плану од 1882. год. поменуто је, да изговор, по могућности, буде правилан, али у кодико може да се доведе у склад са домаћим диалектом краја, у коме је школа; 1892. год. већ се тражило више вежбања у правилном изговору и било је доста упута, на који начин да се то постигне; сад се тражи стално настојавање, да изговор буде што правилнији, а нарочито у највишим разредима. Обраћа се већа пажња и на говорење туђим језиком, у чему се опет осећа напредак, јер се сада изрично помиње, да вежбање те врсте увек упоредо иде уз редовну наставу, да не прође час без њега, како би се тим допуњавало читање. Поред диктата и слободних радова унесено је и превођење на туђ језик. У избору дела за читање освртати се на задатак, који има дотични завод; у реалкама, н. пр., не сме бити без научне техничке лектире. У специјалном пропису за француску лектуру стоји: „читање целих модерних прозних списа разне врсте, по могућности и једне класичне трагедије и једне модерне шаливе игре, у сваком случају једне од Молиерових већих комедија“.

У гимназијама, у којима је *енглески* обавезан, одређен је смер „разумевање лакших писаца“. Поступак: „у почетку употребљавати читанку, али, бар у последњој години, читати кога писца“.

За *математику* и *природне науке* готово неме у суштини измене. Детаљније је изложен поступак у настави и у јестаственици нарочито наглашено шематичко представљање онога, што је проматрањем и проучавањем опажено.

За *физику*, *хемију* и *минералогiju* постоје два течаја, нижи и виши. У нижем (O_{II} и U^a) треба добити општи појам према дотадашњем знању и разумевању ученичком. Бирају се опште ствари, које су за њих од јаког интереса, а оглед служи као основ свакога предавања. Где год је могућно, полазити од ученичког искуства. У другом течају, који се ослања на први, треба стечено знање раширити и утемељити. У физици и овде обраћати много пажње на експериментисање

И *телесно вежбање* вије заборављено, а за вежбање војничког облика вреде и војничке команде. За ниже и средње разреде вежбање је заједничко,

под упуством нарочитога учитеља. У вишим разредима, поред обичне телесне гимнастике, обраћа се још пажња и на пливање.

Нови план као да је наишао у штампи на опште одобравање, те има наде, да ће се за неко време прекинути јака борба око средњих руских школа.

Ј.

ЗАХВАЛНОСТИ

Г. Андреја В. Парађанин, трг. из Пољне, покљонио је 10 ком. књига „Узданица“ ђацима там. продужне школе.

Управа поменуће школе изјављује дародавцу топлу захвалност на овоме поклону.

Г. Филип Ла Ренотјер, добротвор кладовске сирочади, изводео је послати 250 динара да се сиротним а добрим ђацима кладов. осн. школа набави одело за светли празник Ускре.

На овом племенитом дару управитељ кладов. осн. школа, с наставницима и наставницама, изјављује највећу захвалност г. Ла Ренотјеру.

Г. Драгомир Петровић, адвокат у Шанцу, и другови, уписали су пок. Косту Таушановића за члана Добротворног Фонда там. гимназије с улогом од једне стотине динара.

Управа пом. Фонда изјављује топлу захвалност г. Петровићу и друговима на овом дару.

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 6 и више табака, на великој осмини. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Претплата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писаца, враћају.

Одговорни уредник д-р МИХ. Р. ПОПОВИЋ
Луѓевичина ул. бр. 21.

ШТАМПА
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА